

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETAS

IR

LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Menų terapijos (Dailės terapijos specializacijos)

antrosios pakopos (magistrantūros) studijų

Baigiamasis darbas

**Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui
priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų**

RŪTA TUTKUTĖ MIKALAUSKIENĖ

Darbo vadovas

Vilniaus universitetas, prof. med. dr. Sigita Lesinskiėnė

(institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Konsultantas

Vilniaus universitetas, asist. dr. Audronė Brazauskaitė

(institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Mokslo tiriamojo darbo įteikimo data _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Registracijos Nr. _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Studento elektroninio pašto adresas (ruta.tutkute@mf.stud.vu.lt)

2025

TURINYS

SANTRAUKA.....	4
SUMMARY.....	6
IVADAS.....	8
1. LITERATŪROS APŽVALGA - Priešmokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematika, raidos ir savireguliacijos ypatumai ir dailės terapijos taikymo galimybės.....	12
1.1. Vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematikos aktualumas.....	12
1.1.1. Vaikų elgesio ir emocinių sunkumų samprata, lemiantys veiksniai, paplitimas.....	12
1.1.2. Kompleksinės pagalbos pagal biopsichosocialinės sveikatos principus svarba vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.....	15
1.1.3. Vaikų psichosocialinės gerovės svarba ugdymo įstaigų kontekste.....	15
1.2. Priešmokyklinis vaikų amžius ir šiam amžiui būdingi ypatumai.....	18
1.2.1. Priešmokyklinio amžiaus vaikų raida: gebėjimai, elgesys, mąstymo ypatumai.....	18
1.2.2. Priešmokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų raiška ir poreikiai.....	21
1.2.3. Priešmokyklinio amžiaus vaikų savireguliacijos ypatumai, savireguliacijos įgūdžių sąsaja su elgesio ir emociniais sunkumais.....	23
1.3. Dailės terapijos taikymo galimybės vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.....	26
1.3.1. Dailės terapijos nauda vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, psichosocialiniam gerbūviui.....	27
1.3.2. Dailės terapijos nauda vaikų elgesio ir emocinių sunkumų prevencijai bei savireguliacijos įgūdžių ugdymui.....	31
1.3.3. Dailės terapijos taikymo ypatumai priešmokyklinio amžiaus vaikams.....	34
2. EMPIRINIS TYRIMAS - Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.....	40
2.1. Tyrimo metodologija.....	41
2.1.1. Tyrimo imtis.....	41
2.1.2. Duomenų rinkimo metodai ir instrumentai.....	43
2.1.3. Tyrimo organizavimas.....	47
2.1.4. Duomenų analizės metodai.....	49
2.1.5. Dailės terapijos programos sudarymas, užsiėmimų struktūra.....	52

2.2. Tyrimo rezultatų analizė.....	54
2.2.1. Kiekybinio tyrimo rezultatų analizė ir interpretacija.....	54
2.2.2. Atvejo analizė.....	71
2.3. Apibendrinimas ir diskusija.....	102
 IŠVADOS.....	 107
REKOMENDACIJOS.....	108
LITERATŪRA.....	109
PRIEDAI.....	114

SANTRAUKA

R. Tutkutė Mikalauskienė – Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų. Tyrime dalyvavo priešmokyklinių klasių vaikai, turintys elgesio ir emocinių sunkumų, viso buvo atrinkti 18 vaikų (sudarytos dvi 10-ies ir 8-ių vaikų grupės), kurių elgesio ir emocinių sunkumų lygis bei savireguliacijos įgūdžių lygis buvo matuojamas prieš dailės terapiją ir po jos.

Tyrimo tikslas – įvertinti elgesio ir emocinių sunkumų bei savireguliacijos įgūdžių kaitą taikant dailės terapiją priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriniame kontekste apžvelgti vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematiką, priešmokyklinio amžiaus vaikų raidos ir savireguliacijos ypatumus ir dailės terapijos taikymo galimybes vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais.
2. Įvertinti priešmokyklinės klasės vaikų elgesio ir emocinius sunkumus prieš dailės terapiją ir po jos bei jų kaitą.
3. Įvertinti priešmokyklinės klasės vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, savireguliacijos įgūdžius prieš dailės terapiją ir po jos bei jų kaitą.
4. Naudojant atvejo analizę, aprašyti ir išanalizuoti tiriamojo atvejį, atskleidžiant priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, dailės terapijos procese atrandamas stiprybes savireguliacijos įgūdžiams.

Metodai:

- Mokslinės literatūros apžvalga.
- Pre-eksperimentas (pre-post tyrimas su viena grupe).
- Stebėjimas.
- Atvejo analizė.
- Piešinių analizė.

Išvados:

1. Apibendrinant literatūros apžvalgą, matoma, kad vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problema yra aktuali ir reikalaujanti kompleksinių sprendimų. Priešmokyklinis amžius yra svarbus laikotarpis vaiko raidoje, kai formuojasi asmenybės bruožai, socialiniai įgūdžiai, pažintiniai gebėjimai ir sąmoninga savireguliacija, kaip emocinio gerbūvio ir sėkmingos adaptacijos socialiniame gyvenime pagrindas. Šiame raidos tarpsnyje ypač svarbu užtikrinti vaikų emocinį saugumą, ugdyti jų savivoką, socialinius įgūdžius bei savireguliaciją, kurios brandą lemia ir

tarpasmeniniai santykiai, savo ir kitų emocijų pažinimo lavinimas, kūrybiškumo ugdymas, saviraiškos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas. Dailės terapija išryškėja kaip veiksminga, vaikui priimtina ir kūrybiška pagalbos forma, padedanti ne tik išreikšti ir pažinti jausmus, bet ir skatinanti psichosocialinį gerbūvį, savireguliacinius gebėjimus bei sėkmingą adaptaciją ugdymo aplinkoje. Todėl ji galėtų būti integruota į pagalbos sistemą priešmokyklinio ugdymo įstaigose.

2. „Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ duomenų analizė parodė, kad bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo hiperaktyvumas ($p=0.006$), elgesio problemos ($p=0.002$), bendri sunkumai ($p=0.019$). Tėvų vertinimu taip pat statistiškai reikšmingai sumažėjo dar ir emociniai simptomai ($p=0.030$), bet mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai padidėjo problemos su bendraamžiais ($p=0.006$). Galima teigti, jog pirmoji hipotezė pasitvirtino – dailės terapija sumažina priešmokyklinės klasės vaikų elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimą.
3. „Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ duomenų analizė parodė, kad bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo savireguliacijos sunkumai ($p=0.001$). „Savireguliacijos įgūdžių klausimyno“ duomenų analizė parodė, kad remiantis skirtumo PI skaičiavimais galima teigti, jog tėvų ir bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo kantrybės stoka (tėvų 95% skirtumo PI: 0.12; 0.68 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.03; 0.44 balai) ir bendradarbiavimo sunkumai (tėvų 95% skirtumo PI: 0.11; 0.82 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.02; 0.49 balai) bei bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai pagal tėvų vertinimą (95% skirtumo PI: 0.15; 0.49 balai). Galima teigti, jog antroji hipotezė pasitvirtino – dailės terapija pagerina priešmokyklinės klasės vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, savireguliacijos įgūdžius.
4. Atvejo analizė atskleidė, kad užsiėmimų eigoje didėjo detalumas žmogaus vaizdavime, rodantis besivystančią savivoką, kūryboje gausėjo elementų, piešiniai pasipildė reprezentacinių simbolių, atspindinčių asmeninius išgyvenimus bei suvokimą, prasiplėtė temų turinys. Aktyvi emocijų raiška ir įsitraukimas į kūrybą skatino emocijų bei poreikių suvokimą ir įvardinimą, reflektavimo įgūdžius, socialinius įgūdžius, savikontrolę, kantrybę, paklusnumą. Taigi, apibendrinant pagrindinį kokybinio tyrimo klausimą, galima teigti, kad dailės terapijos procese didėjo vaiko savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška bei kūrybiškumas, o tai – buvo esminės stiprybės, lėmusios jo savireguliacijos įgūdžių augimą.

SUMMARY

R. Tutkutė Mikalauskienė – Possibilities of Using Art Therapy for the Development of Self-Regulation Skills in Primary School Children with Behavioural and Emotional Difficulties. The study involved primary school children with behavioral and emotional difficulties. A total of 18 children were selected and divided into two groups (one with 10 children and the other with 8). Their levels of behavioral and emotional difficulties, as well as self-regulation skills, were measured before and after art therapy.

Research aim – To assess the changes in behavioral and emotional difficulties and self-regulation skills in primary school children with such difficulties through the application of art therapy.

Research objectives:

1. To review, in the theoretical context, the issue of behavioral and emotional difficulties in children, the characteristics of development and self-regulation in primary school-aged children, and the potential of art therapy as an intervention for children with behavioral and emotional difficulties.
2. To assess the behavioral and emotional difficulties of primary school children before and after art therapy, and to analyze the changes.
3. To assess the self-regulation skills of primary school children with behavioral and emotional difficulties before and after art therapy, and to analyze the changes.
4. Using a case study, to describe and analyze a selected participant to identify strengths in self-regulation skills developed through the art therapy process in a primary school child with behavioral and emotional difficulties.

Methods:

- Literature review
- Pre-experiment (pre-post study with one group)
- Observation
- Case study
- Drawing analysis

Conclusions:

1. A summary of the literature review shows that behavioral and emotional difficulties in children are a significant issue requiring complex solutions. The primary school period is a critical stage of development when personality traits, social skills, cognitive abilities, and conscious self-

regulation, essential for emotional well-being and successful social adaptation, are formed. At this stage of development, it is particularly important to ensure children's emotional security, to develop their self-awareness, social skills and self-regulation, which is also determined by interpersonal relationships, the cognition of emotions, the encouragement of creativity, self-expression, self-confidence, and self-esteem. Art therapy emerges as an effective, child-friendly, and creative form of support that helps children express and understand their emotions while promoting psychosocial well-being, self-regulation skills, and successful adaptation in educational environment. Therefore, it could be integrated into the support system in primary school educational settings.

2. Analysis of the "Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ-Lit)" data showed a statistically significant decrease in hyperactivity ($p=0.006$), behavioral problems ($p=0.002$), and overall difficulties ($p=0.019$), by joint parents and teachers assessment. Parents also reported a significant decrease in emotional symptoms ($p=0.030$), while teachers noted a statistically significant increase in peer problems ($p=0.006$). It can be stated that the first hypothesis was confirmed – art therapy reduces behavioral and emotional difficulties in primary school children.
3. Analysis of the "Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ-Lit)" data revealed a statistically significant decrease in self-regulation difficulties ($p=0.001$) according to joint parents and teachers assessment. Analysis of the "Self-Regulation Skills Questionnaire" data, based on 95% means difference confidence intervals (CI), showed a significant decrease in lack of patience (parents' CI: 0.12; 0.68, joint CI: 0.03; 0.44) and cooperation difficulties (parents' CI: 0.11; 0.82, joint CI: 0.02; 0.49) according to parents and joint parents and teachers assessment, as well as overall self-regulation difficulties according to parents assessment (CI: 0.15; 0.49). It can be stated that the second hypothesis was confirmed – art therapy improves the self-regulation skills of primary school children with behavioral and emotional difficulties.
4. The case study revealed that, over the course of the sessions, there was an increase in detail in human drawings, indicating developing self-awareness. Artwork became more complex and included symbolic representations reflecting personal experiences and understanding, with a broader range of themes. Active emotional expression and creative engagement fostered the recognition and articulation of emotions and needs, reflective skills, social skills, self-control, patience, and obedience. In conclusion, addressing the core qualitative research question, it can be stated that the art therapy process enhanced the child's self-awareness, self-esteem, emotional understanding and expression, and creativity — all of which were key strengths contributing to the development of self-regulation skills.

IVADAS

Temos aktualumas. Vaikų ir paauglių psichologinės sveikatos, elgesio ir emocinių sunkumų problema yra opi tiek pasauliniu mastu, tiek Lietuvoje. PSO duomenimis 2019m pasaulyje bendrai 7.6% 5-9 metų vaikų patyrė psichikos sveikatos sutrikimų (World Health Organization, 2022). Lietuvoje elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje, 2022 m. nustatyti 2,4% 0-17 metų vaikams (12236 atvejai) ir 2,5 karto dažniau reiškiasi berniukams negu mergaitėms (Higienos institutas, 2023). Elgesio ir emocijų sunkumai nėra fiksuojami statistikoje, nes tai sutrikimų lygio nesiekiantys elgesio požymiai, tačiau pastebima, kad jie mokyklose tarp vaikų sutinkami dažniau nei sutrikimai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017).

Pastebėtina, jog elgesio ir emociniams sunkumams yra būdingas komorbidiskumas, kuomet tikėtinas daugiau nei vieno sunkumo pasireiškimas vienu metu. Pavyzdžiui, dažnai stebint aktyvumo ir dėmesio sunkumus kartu vaikams yra stebimi ir prieštaraujančio elgesio ar nerimo sunkumai (Ogundele, 2018). Taigi, elgesio ir emociniai sunkumai pastebimai paveikia vaikų psichosocialinį gerbūvį ir juos supančią aplinką. Šiuos vaikus kamuoja drovumas, atstūmimo baimė, menka savivertė, nerimastingumas, nepasitikėjimas savo jėgomis, jie susiduria su iššūkiais mokantis, bendraujant, užmezgant ir palaikant santykius, dėmesingumo ir hiperaktyvumo problemomis, pasireiškia socialiai nepriimtinas elgesys (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015; World Health Organization, 2022; Schlack ir kt., 2021). Psichosocialinis gerbūvis glaudžiai siejamas su savireguliacijos gebėjimais. Savireguliacija – tai individo gebėjimas valdyti ir reguliuoti savo dėmesį, emocijas ir elgesį, leidžia prisitaikyti prie aplinkos reikalavimų, kryptingai planuoti, siekti tikslų, rasti problemų sprendimo būdų, teigiamai veikia vaikų adaptaciją mokykloje (Rakickienė, 2017). Savireguliaciniai procesai yra labai svarbūs reguliuojant emocijas, jie laikomi pagrindiniu daugelio vaikystės sutrikimų požymiu (Posner & Rothbart, 2000). Didesniais savireguliacijos gebėjimais išsiskiriantys vaikai sėkmingiau mokosi, turi geresnius socialinius įgūdžius, yra psichologiškai atsparesni, laimingesni, o savireguliacijos stoka siejama su agresyviu elgesiu, depresyvumu, aktyvumo ir dėmesio sutrikimais, žalingais įpročiais (Robson ir kt., 2020). Dėl to, akcentuojama pilnavertės pagalbos svarba ir poreikis kurti reikiamas ugdymo strategijas, skatinančias sveiką, visavertę vaikų vystymąsi ir gerovę (McDonald ir kt., 2019; Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; World Health Organization, 2022).

Vaikų elgesio ir emociniams sunkumams didelę įtaką daro aplinka ne tik šeimoje, bet ir mokykloje. PSO kartu su UNICEF sukurta "Jungtinė vaikų ir paauglių psichikos sveikatos ir psichosocialinės gerovės bei vystymosi programa" išskirtinai skatina psichikos sveikatos gerinimą būtent mokyklose, užtikrinant gerą prieigą prie ankstyvų psichikos sveikatos intervencijų ir paramos pagal poreikį (UNICEF, WHO, 2022). Lietuvoje 2023 m. Sveikatos Apsaugos Ministerijos parengtame

pristatyme apie Psichikos sveikatos reformos kryptis taip pat atsižvelgiama į PSO rekomendacijas, stiprinamos psichoterapinės paslaugos, *įtraukiamas ir specializuotų terapijų diegimo tikslas* (Rubikas, 2023), kur vietą galėtų rasti ir *dailės terapija*.

Dailės terapija – tai terapijos kryptis, apimanti kūrybinį procesą ir psichoterapijos žinias (Šūmakarienė, 2024). Nors dailės terapijos taikymas vaikų su elgesio ir emocijų sunkumais savireguliacijos įgūdžių ugdymui Lietuvoje nėra plačiai taikomas, tačiau užsienyje dailės terapijos nauda vaikų elgesio ir emocijų sunkumų mažinimui bei savireguliacijos ugdymui yra pripažinta daugelio autorių. Dailės terapija yra vaikams tinkama forma – per kūrybą padeda išreikšti susikaupusius jausmus ne verbaliai, pažinti, įsisąmoninti, priimti savo emocijas, palengvinti sunkius išgyvenimus, skatina kūrybiškumą, lavina platesnio požiūrio perspektyvą, savireguliaciją, pasitikėjimo savimi jausmą, socialinius bendravimo įgūdžius, mažina socialiai nepriimtina elgesį (Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019). Nemažai naujausių tyrimų atskleidžia naudą integruojant dailės terapijos metodus vaikų psychosocialinio gerbūvio gerinimui būtent pradinėse mokyklose: dailės terapija padeda ugdyti įsitraukimą į klasės veiklas, kurti santykius su mokytojais ir bendraklasiais, prailgina susikaupimo ir mokymosi trukmę, moko savireguliacijos bei sunkumų įveikos strategijų, bendradarbiavimo ir refleksavimo įgūdžių, gali padėti sumažinti probleminį elgesį, opozicinį neklusnumą, atsiskyrimo nerimą (McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; McDonald & Holtum, 2020; Moula ir kt., 2022). Savireguliacijai įtaką daro dėmesio koncentravimo lavinimas, tarpasmeniniai santykiai, mokymas atpažinti, tinkamai suprasti ir reikšti savo emocijas, suprasti kitų žmonių jausmus (Fonagy & Target, 2002). Šių gebėjimų vystymui labai svarbų vaidmenį atlieka vaizduotės ir kūrybiškumo ugdymas, erdvės vaiko saviraiškai ir sprendimų priėmimui suteikimas, savivokos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas (Hakkarainen ir kt., 2015). Taigi, ieškant efektyvios pagalbos būdų vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais, dailės terapija galėtų būti integruota į kompleksinę pagalbą priešmokyklinėse klasėse ir pradinėse mokyklose kaip priemonė, galinti efektyviai prisidėti prie vaikų elgesio ir emocinių sunkumų mažinimo bei savireguliacijos ir problemų įveikos įgūdžių lavinimo.

Temos išskirtinumas ir naujumas. Analizuojant mokslinius šaltinius pastebėta, kad užsienio mokslininkai yra analizavę dailės terapijos įtaką elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimui priešmokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikams, kai kuriuose tyrimuose apžvelgta ir dailės terapijos poveikis konkrečiai vaikų savireguliacijai: A. McDonald kartu su bendraautoriais (2018, 2019, 2020) tyrė dailės terapijos poveikį vaikų socialinei, emocinei ir psichologinei sveikatai bei dailės terapijos pritaikymo mokyklose veiksmingumą pradinio amžiaus vaikams, patiriantiems socioemocinių sunkumų ir psichologinių problemų, Z. Moula (2020) atliktos sisteminės apžvalgos apie dailės terapijos veiksmingumą mokyklose 5-12m. vaikams išvadose taip pat teigiama, kad dailės terapija gali būti veiksminga gerinant vaikų patiriamus sunkumus bei lavinant pažintines funkcijas, F. Hasan Alam su bendraautoriais (2022) tyrė dailės terapijos poveikį agresyviai elgesiui ir pasitikėjimui savimi 7-12 m.

vaikams, turintiems mokymosi sunkumų, L. Bosgraaf ir bendraautoriai (2020) atliko sisteminę apžvalgą apie dailės terapijos įtaką vaikų psichosocialinio gerbūvio gerinimui ir atlieka tolimesnius tyrimus (2024) emocinio atsako reguliavimo dailės terapijos pagalba srityje bei kuria dailės terapijos programą emocijų reguliacijai (ArAT), siekiant spręsti psichosocialinių problemų turinčių vaikų ir paauglių savireguliacijos problemas, Kristen J. Lane (2018) savo disertacijoje kūrė dailės terapijos programos modelį emocijų reguliacijos ir įveikos įgūdžių lavinimui paauglėms mergaitėms, o Claire A. Wetterer (2021) nagrinėjo dailės terapijos intervencijas emocinių sunkumų patiriantiems vaikams savireguliacijos įgūdžiams, pasitelkiant tėvų ir vaikų dailės terapiją. Panašaus pobūdžio tyrimų esama ir tarp Lietuvos tyrėjų, yra analizuota dailės terapijos įtaka priešmokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikams, patiriantiems elgesio ir emocinių sunkumų: A. Milašiūtė (2014) tyrė dailės terapijos poveikį bendravimo įgūdžių plėtojimui priešmokyklinio amžiaus vaikams, M. Šalnaitė (2016) tyrė dailės terapijos poveikį aktyvumo ir dėmesio sutrikimų turinčių 7-11 metų vaikų elgesiui, G. Duobienė (2017) vertino pykčio kaitą taikant dailės terapiją jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikams, V. Racevičienė (2020) analizavo dailės terapijos poveikį ikimokyklinio amžiaus vaikams, o J. Gadišauskaitė (2023) vertino dėmesingumo kaitą taikant dailės terapiją pradinių klasių vaikams. Šiame darbe yra analizuojama savireguliacijos įgūdžių ugdymo galimybės taikant dailės terapiją priešmokyklinio amžiaus vaikams turintiems elgesio ir emocinių sunkumų – šis aspektas yra naujas Lietuvos tyrėjų kontekste (turimais duomenimis).

Šio tyrimo praktinis reikšmingumas pasireiškia pilnavertės pagalbos vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais svarbos kontekste, ieškant efektyvių būdų problemų sprendimui, poreikių atliepimui ir siekiant kurti ugdymo strategijas, skatinančias sveiką, visavertį vaikų vystymąsi ir gerovę. Tyrimo literatūros apžvalgoje išsamiai išnagrinėta kompleksinės pagalbos svarba, priešmokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų raiška ir pagrindiniai poreikiai, dailės terapijos nauda ir taikymo galimybės, išskirti esminiai veiksniai, lemiantys savireguliacijos įgūdžių vystymąsi ir pasiūlyta dailės terapijos programa savireguliacijos įgūdžių ugdymui. Tyrimo rezultatai bei įžvalgos gali paskatinti ugdyme integruoti dailės terapiją į kompleksinę pagalbą priešmokyklinėse klasėse, siekiant efektyviai atliepti vaikų, patiriančių elgesio ir emocinius sunkumus, psichosocialinį gerbūvį ir ugdyti savireguliacijos įgūdžius.

Probleminis tyrimo klausimas – kaip dailės terapija gali būti veiksminga elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimo mažinimui ir savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinio amžiaus vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų?

Kiekybinio tyrimo hipotezės:

1. Dailės terapija sumažina priešmokyklinės klasės vaikų elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimą.
2. Dailės terapija pagerina priešmokyklinės klasės vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, savireguliacijos įgūdžius.

Kokybinio tyrimo (atvejo analizės) klausimas – kaip dailės terapijos procese keisis priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška, kūrybiškumas?

Subjektas – priešmokyklinių klasių vaikai, turintys elgesio ir emocinių sunkumų.

Objektas – dailės terapijoje dalyvaujančių priešmokyklinių klasių vaikų su elgesio ir emociniais sunkumais savireguliacijos įgūdžių sunkumai ir jų kaita.

Tyrimo tikslas – įvertinti elgesio ir emocinių sunkumų bei savireguliacijos įgūdžių kaitą taikant dailės terapiją priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriniame kontekste apžvelgti vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematiką, priešmokyklinio amžiaus vaikų raidos ir savireguliacijos ypatumus ir dailės terapijos taikymo galimybes vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais.
2. Įvertinti priešmokyklinės klasės vaikų elgesio ir emocinius sunkumus prieš dailės terapiją ir po jos bei jų kaitą.
3. Įvertinti priešmokyklinės klasės vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, savireguliacijos įgūdžius prieš dailės terapiją ir po jos bei jų kaitą.
4. Naudojant atvejo analizę, aprašyti ir išanalizuoti tiriamojo atvejį, atskleidžiant priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, dailės terapijos procese atrandamas stiprybes savireguliacijos įgūdžiams.

Tyrimo tipas – Mišrus tyrimas: kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų modelis. Kiekybinio tyrimo metodu pasirinktas preliminarinis eksperimentinis vienos grupės tyrimas laiko atžvilgiu (pre-post tyrimas su viena grupe), o kokybiniu tyrimo metodu pasirinkta atvejo analizė.

Metodai:

- Mokslinės literatūros apžvalga.
- Pre-eksperimentas (pre-post tyrimas su viena grupe).
- Stebėjimas.
- Atvejo analizė.
- Piešinių analizė.

Tyrimas buvo atliekamas Vilniaus lopšelyje – darželyje “Lakštingala”. Tyrimui buvo renkamos dvi eksperimentinės grupės priešmokyklinių klasių vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų (viso buvo atrinkti 18 vaikų, sudarytos dvi 10-ies ir 8-ių vaikų grupės), kurių elgesio ir emocinių sunkumų lygis bei savireguliacijos įgūdžių lygis buvo matuojamas prieš intervenciją ir po jos. Dailės terapijos užsiėmimai buvo vedami nuo 2024.10.14 iki 2025.01.14 (su dviejų savaičių šventinio laikotarpio pertrauka). Tyrimui atlikti gautas Vilniaus universiteto, Medicinos fakulteto, Mokslinių tyrimų etikos komiteto leidimas Nr. (1.7 E) 150000-KT-90 (Priedas Nr. 1).

1. LITERATŪROS APŽVALGA

Priešmokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematika, raidos ir savireguliacijos ypatumai ir dailės terapijos taikymo galimybės

1.1. Vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematikos aktualumas

Vaikų ir paauglių psichologinės sveikatos, elgesio ir emocijų sunkumų problema yra opi tiek pasauliniu mastu, tiek Lietuvoje. PSO duomenimis 2019m pasaulyje bendrai 7.6% 5-9 metų vaikų patyrė psichikos sveikatos sutrikimų (World Health Organization, 2022). Lietuvoje elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje, 2022 m. nustatyti 2,4% 0–17 metų vaikams (12236 atvejai) ir 2,5 karto dažniau reiškiasi berniukams negu mergaitėms (Higienos institutas, 2023). Elgesio ir emocijų sunkumai tai – sutrikimų lygio nesiekiantys elgesio požymiai, tačiau pastebima, kad jie mokyklose tarp vaikų sutinkami dažniau nei sutrikimai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017).

Pastebėtina, jog elgesio ir emocijų sunkumams yra būdingas komorbidiškumas, kuomet tikėtinas daugiau nei vieno sunkumo pasireiškimas vienu metu. Pavyzdžiui, dažnai stebint aktyvumo ir dėmesio sunkumus kartu vaikams pasireiškia ir prieštaraujančio elgesio ar nerimo sunkumai (Ogundele, 2018). Taigi, elgesio ir emocijų sunkumai pastebimai paveikia vaikų psichosocialinį gerbūvį. Šiuos vaikus kamuoja menka savivertė, nepasitikėjimas savo jėgomis, jie susiduria su iššūkiais mokantis, bendraujant, pasireiškia socialiai nepriimtinas elgesys (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015; World Health Organization, 2022; Schlack ir kt., 2021).

1.1.1. Vaikų elgesio ir emocinių sunkumų samprata, lemiantys veiksniai, paplitimas

Stebint ir analizuojant vaikų elgesio ir emocijų problemas yra svarbu atskirti jau sutrikimų lygi siekiantį vaikų elgesį ar/ir emocines reakcijas nuo vaikų gyvenime sutinkamų sunkumų (Ogundele, 2018). Vaikų emocijų ir (ar) elgesio sunkumai yra tokie emocijų ir elgesio požymiai, kurie trukdo vaikui tinkamai realizuoti savo socializacijos ir saviraiškos potencialą (trukdo pilnai atsiskleisti, mokytis, bendrauti), tačiau šių požymių dar neužtenka sutrikimui nustatyti. Šie sunkumai nėra pastovūs, atsiranda tam tikrose situacijose, o suteikus vaikui reikiamą pagalbą gali būti efektyviai išsprendžiami. Tačiau, tinkamai neatliepus vaiko poreikių, šie sunkumai gali peraugti į sutrikimus, į nuolatinį probleminį elgesį, kuris trukdo vaiko emociniam gerbūviui ir prisitaikymui gyvenime (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017). O štai emocijų ir (ar) elgesio sutrikimais laikomos ne mažiau nei dvejose skirtingose situacijose nuolat pasireiškiančios elgesio ar (ir) emocinės reakcijos (mažiausiai 6 mėn.), ryškiai besiskiriančios nuo įprastų amžiaus, kultūros ir etinių normų, išreikštos nedėmesingumu, impulsyvumu ar prasta elgesio

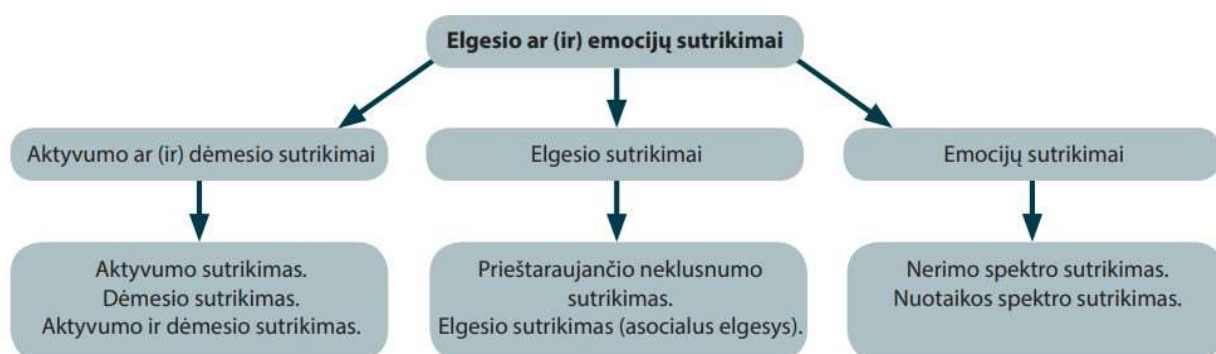
reguliacija (Švietimo ir mokslo ministerija, 2011; TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015). Pagal tarptautinę ligų klasifikaciją (TLK-10-AM) elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje (F90-F98) yra skirstomi į hiperkinezinius, elgesio, mišrius elgesio ir emocinius sutrikimus, emocijų sutrikimus, prasidedančius vaikystėje, socialinio bendravimo sutrikimus, prasidedančius vaikystėje ir paauglystėje, tikus ir kitus elgesio ir emocijų sutrikimus, dažniausiai prasidedančius vaikystėje ir paauglystėje (Priedas Nr. 15) (TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015).

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašas elgesio ar (ir) emocijų sutrikimus klasifikuoja pagal aktyvumo ar (ir) dėmesio sutrikimus, elgesio sutrikimus, emocijų sutrikimus, o šios grupės yra skirstomos dar smulkiau (Pav. Nr. 1) (Švietimo ir mokslo ministerija, 2011, 2017):

Pav. Nr. 1

Elgesio ar (ir) emocijų sutrikimų klasifikacija

https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Elgesio-ir-emociju-sunkumu_GALUTINIS.pdf

Berit M. Gustafsson taip pat pabrėžia, kad tokia vaikų emocijų raiška ir elgesys, kuris daro įtaką jo saviraiškai, socialinei adaptacijai, tačiau šių požymių išreikštumas ir dažnumas yra nepakankamas sutrikimo diagnozavimui, yra priskiriami sunkumams, o ne sutrikimams (Gustafsson, 2019). Tačiau, nesuteikus tinkamos pagalbos, tokie sunkumai gali peraugti į sutrikimus. Jei nepriimtinas, agresyvus elgesys, staigūs emocijų pokyčiai reiškiasi nuolatos, trunka ilgiau nei pusę metų, tinkamai diagnozavus, šie sunkumai gali būti įvardijami ir sutrikimais (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017).

Pagrindiniai veiksniai darantys įtaką vaiko emocijų ir elgesio sunkumams ar (ir) sutrikimams yra nepalanki aplinka šeimoje, mokykloje, tarp bendraamžių, biologiniai sutrikimai ar ligos, žalingi įpročiai, o santykiai su tėvais, mokytojais ir bendraamžiais atlieka didelį vaidmenį vaiko emocinio gerbūvio kontekste (Priedas Nr. 16). Vaikai, stokojantys tėvų dėmesio, šilumos, empatijos, mokytojų palaikymo, skatinimo, pagalbos, patiriantys prieštaringas taisykles mokykloje, bendraamžių patyčias išgyvena

įtampą, nerimą, praranda emocinę pusiausvyrą ir emocinę savireguliaciją. Taip pat – ligos ir biologiniai sutrikimai, netinkamas dienos režimas (prasta mityba, miego stygius), žalingi įpročiai (alkoholis ar narkotikai) sukelia ir psichologines bei socialines problemas, taigi prisideda ir prie emocijų ir elgesio sunkumų (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; World Health Organization, 2022).

Vaikų ir paauglių psichologinės sveikatos, emocijų ir elgesio sunkumų problema yra opi tiek pasauliniu mastu, tiek Lietuvoje. JAV Sveikatos departamento duomenimis 1 iš 5 3–17 metų JAV vaikų turi psichikos, emocijų, elgesio ar raidos sutrikimų (American Psychological Association, 2022). Pasaulyje bendrai 10% vaikų ir paauglių patiria psichikos sveikatos sutrikimų, 1 iš 7 (14 %) 10–19 metų paauglių ir 8% 5–9 metų vaikų patiria psichikos sveikatos sutrikimų, 2.4% 5–9 metų vaikų 2019 m. turėjo aktyvumo ir dėmesio sutrikimą (World Health Organization, 2022). Psichikos sveikatos problemos vaikystėje ir paauglystėje apima emocines (internalizuotas) ir elgesio (eksternalizuotas) problemas (Schlack ir kt., 2021). Maždaug 250 mln. vaikų iki 5 metų (43% imties), mažų ir vidutinių pajamų šalyse yra rizikoje pasiekti pilnavertiškos raidos potencialą (World Health Organization & UNICEF, 2022).

Lietuvoje psichikos ir elgesio sutrikimų (TLK-10-AM F00-F99) ligotumas tarp 0–17 metų vaikų nuo 2016 m. iki 2022 m. laikosi pakankamai stabilus (nuo 8,6% iki 8,4%), o konkrečiai elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje (TLK-10-AM F90-F98) 2022 m. nustatyti 2,4% 0–17 metų vaikams (12236 atvejai) ir 2,5 karto dažniau reiškiasi berniukams negu mergaitėms (Higienos institutas, 2023). Pastebima, kad būtent elgesio ir emocijų sunkumai mokyklose tarp vaikų yra sutinkami dažniau nei sutrikimai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017). 2019 m. Lietuvoje beveik 35 tūkst. nepilnamečių vaikų turėjo psichikos ir elgesio sunkumų (Aušraitė & Žardeckaitė-Matulaitienė, 2020).

Vaikai, patiriantys emocijų ir (ar) elgesio sunkumus, susiduria su iššūkiais bendraujant su bendraamžiais, užmezgant ir palaikant santykius su kitais žmonėmis, juos kamuoja drovumas, atstūmimo baimė, menka savivertė, nerimastingumas, save žalojantis elgesys, mokymosi sunkumai, didelis išsiblaškymas, dėmesingumo problemos, hiperaktyvumas, socialiai nepriimtinas elgesys (pvz., nemandagi elgsena, atsakomybės stoka, manipuliavimas, dažnas kitų pertraukimas ir trukdymas arba agresyvus, taisyklės laužantis elgesys) (Schlack ir kt., 2021; Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015).

Nors vienu ar kitu gyvenimo etapu tokie sunkumai gali atsirasti visiems vaikams, tačiau jie būna laikini, ypač, jei yra sprendžiami laiku ir teikiant tikslingą pagalbą. Tačiau, jei vaikui laiku nėra suteikiama reikiama pagalba ir toks elgesys išlieka stabilus – sunkumai gali peraugti į didesnes problemas, sutrikimus (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017). Dėl to, vaikų elgesio ir emocijų sunkumai yra išties aktuali, dėmesio reikalaujanti problema.

1.1.2. Kompleksinės pagalbos pagal biopsichosocialinės sveikatos principus svarba vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų

Spęsti vaikų emocijų ir elgesio problemoms reikalingi sisteminiai sprendimai: turi būti *atliepiami individualūs vaiko poreikiai* (vaiko emocinio intelekto, savireguliacijos, socializacijos ugdymas, užtikrinama gera fizinė sveikata ir pan.), *užtikrinama vaiko šeimos ir jį supančios aplinkos gerovė* (tėvų švietimas ir pagalba jiems ugdymo klausimais, mokytojų kvalifikacijos darbai su papildomų poreikių turinčiais vaikais kėlimo kursai ir pan.), *užtikrinama kokybiška struktūrų veikla valstybės lygmeniu* (kuriam palanki šalies ekonominė situacija, gera infrastruktūra, geras sveikatos sistemos ir psichosocialinių paslaugų, užimtumo centrų prieinamumas) (Priedas Nr. 17). Taigi, skatindama psichinės sveikatos sąmoningumą, Pasaulinė Sveikatos Organizacija atkreipia dėmesį į visapusišką psichinės sveikatos poreikių atliepimą: *psichinė sveikata fizinės medicinos sistemoje* (ligoninės, psichologinės konsultacijos ir pan.), *tiesiogiai į psichikos sveikatą orientuotas sektorius* (psichikos sveikatos centrai, psichosocialinė reabilitacija ir pan.), *psichikos sveikata už sveikatos sektoriaus ribų* (mokyklos, socialiniai servais, vaiko teisių apsauga ir pan.) (World Health Organization, 2022).

Prasta vaikų psichikos sveikatos problemų prevencija, neužkirtus kelio pagrindinėms priežastims, ar per mažas dėmesys jau egzistuojančioms problemoms gali turėti didelį neigiamą poveikį vaikų gerovei, o taip pat – poveikį ir visuomenei dėl padidėjusių būsimų sveikatos sistemos išlaidų (McDonald ir kt., 2019). Investicijų į psichinę sveikatą grąžą yra didelė. Tyrimai rodo, kad už kiekvieną 1 USD investuotą į aktualias psichinės sveikatos problemas gaunama 4 USD grąža pagerėjusiai sveikatai ir produktyvumui. Mokyklinių psichinės sveikatos ugdymo programų grąža yra dar didesnė – investuotas 1 USD suteikia 5 USD grąžą (UNICEF, 2021).

PSO kartu su UNICEF sukurta "Jungtinė vaikų ir paauglių psichikos sveikatos ir psichosocialinės gerovės bei vystymosi programa" skatina iki 2030 m. pasiekti, kad ryškiai pagerėtų vaikų ir paauglių, gyvenančių šalyse, kurios taiko šią programą, psichinė sveikata bei psichosocialinė gerovė. Programos tikslas yra teikti gaires vyriausybėms, kaip stiprinti šalies gebėjimus įgyvendinti įrodymais ir žmogaus teisėmis pagrįstas daugiasektorines strategijas, teikti paramą ir reikiamas paslaugas vaikams, paaugliams ir jų globėjams, ugdytojams (World Health Organization & UNICEF, 2022).

1.1.3. Vaikų psichosocialinės gerovės svarba ugdymo įstaigų kontekste

Turint omenyje, kad vaikų emocijų ir elgesio sunkumams didelę įtaką daro aplinka ne tik šeimoje, bet ir mokykloje, atkreiptinas dėmesys, kad PSO kartu su UNICEF išskirtinai skatina psichikos sveikatos

gerinimą būtent mokyklose. Išskiriami penki pagrindiniai aspektai, gelbstintys skatinant ir saugant vaikų psichinę sveikatą ir psichosocialinę gerovę mokyklose:

1. Palanki mokymosi aplinka teigiamai psichikos sveikatai (pvz., įtraukiant psichikos sveikatos, socialinio bei emocinio raštingumo mokymąsi į bendrąją ugdymo programą nuo ankstyvo amžiaus iki paauglystės).

2. Užtikrinti gerą prieigą prie ankstyvų psichikos sveikatos intervencijų ir paramos pagal poreikį (pvz., psichikos sveikatos priežiūros specialistas kiekvienoje mokykloje).

3. Skatinti mokytojų gerovę (pvz., užtikrinti reikiamą psichologinę (ir edukacinę) pagalbą mokytojams, susiduriantiems su problemomis ugdant vaikus).

4. Didinti psichinės sveikatos ugdymo gebėjimus švietimo darbuotojų tarpe (pvz., užtikrinti, kad kiekvienas mokytojas, mokyklos vadovas ir švietimo specialistas turėtų galimybę mokytis stiprinti savo žinias ir gebėjimus, skatinančius sistemingai gerinti mokinių psichinę sveikatą ir psichosocialinę gerovę).

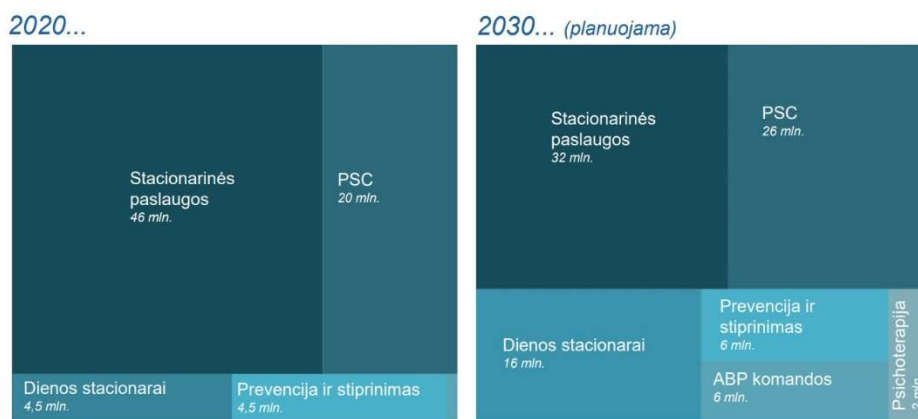
5. Užtikrinti prasmingą mokyklos, šeimos ir bendruomenės bendradarbiavimą kuriant saugią ir puoselėjančią mokymosi aplinką (UNICEF, WHO, 2022).

Lietuvoje 2023 m. Sveikatos Apsaugos Ministerijos parengtame pristatyme apie Psichikos sveikatos reformos kryptis taip pat atsižvelgiama į PSO rekomendacijas, keliami tikslai stiprinti orientaciją į pacientą, žmogaus teisių principais grįstas paslaugas, keisti paslaugų pobūdį mažinant stacionarines ir plėtojant bendruomenines ir ambulatorines paslaugas (reabilitacijos svarba). Siekiama tobulinti paslaugų kokybę, plėtojant psichosocialines, įrodymais grįstas ir integruotas paslaugas, įtraukiamas ir *specializuotų terapijų diegimo tikslas* (Rubikas, 2023), kur vietą galėtų rasti ir *dailės terapija* (Pav. Nr. 2).

Pav. Nr. 2

Paslaugų transformacijos Lietuvoje tikslas

https://www.hi.lt/uploads/DU/I-_Rubiko_pranesimas.pdf

Kalbant apie ugdymo aplinkos svarbą vaikams su emociniais ir elgesio sunkumais, Lietuvoje pedagoginės psichologinės pagalbos teikimo modelis yra trijų lygmenų: 1. Švietimo įstaigų vaiko gerovės komisija; 2. Pedagoginė psichologinė tarnyba; 3. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Mokyklose vaikų psichinės sveikatos priežiūra yra pirminio lygmens – ja rūpinasi psichologas, specialusis pedagogas, socialinis pedagogas, mokytojos padėjėjas. Tyrimai rodo, kad Lietuvoje psichologinės pagalbos vaikui mokyklose teikimas yra menkas, daugelyje mokyklų visai neteikiamas, trūksta specialistų, stinga tarpinstitucinio bendradarbiavimo. O emocijų ir (ar) elgesio sunkumų arba sutrikimų turintiems mokiniams psichologinė pagalba yra labai reikalinga, pabrėžiama svarba laiku nustatyti reikiamos pagalbos poreikį ir ją suteikti, kad padėti vaikui pasiekti jo gebėjimus atitinkančius ugdymosi tikslus, emocinį gerbūvį. Keliami tikslai gerinti ankstyvąją prevenciją ir intervencijas, plėsti specialistų komandos sudėtį ir apimtį, gerinti ugdymo įstaigų bendrą atmosferą, tinkamą ugdymo aplinką (pozityvų požiūrį, profesinę pagalbą pedagogams, bendradarbiavimą su tėvais), nacionaliniu lygmeniu užtikrinti reikiamą finansavimą ir įstatyminę bazę keliamiems tikslams pasiekti (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017).

Vaikų patiriami elgesio ir emocijų sunkumai ne tik neigiamai paveikia pačių vaikų ir jų artimiausios aplinkos kasdienybę, bet ir sukelia problemų vaikams efektyviai ir produktyviai įsitraukti į mokymosi procesą, socialinį klasės gyvenimą (jų nepriimtinas elgesys neigiamai veikia bendraklasių, pedagogus) (McDonald ir kt., 2019; Schlack ir kt., 2021). Nors tradicinių ugdymo metodų pakeitimas labiau vaikų motyvaciją ir susidomėjimą stiprinančiais, kūrybiškesniais metodais nėra lengvas ir reikalauja visos ugdymo sistemos įsitraukimo (Povilaitytė & Lenkauskaite, 2020), tačiau, tradicinis mokymas vaikams, turintiems elgesio ir emocijų sunkumų, yra nepakankamai atliepiantis jų poreikius ir turėtų būti papildytas naujais metodais.

Dailės terapija vaikams tinkamu būdu – per kūrybą – padeda išreikšti, pažinti, įsisąmoninti, priimti savo emocijas, palengvinti sunkius išgyvenimus, skatina kūrybiškumą, lavina platesnio požiūrio perspektyvą (Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019). Nemažai naujausių tyrimų atskleidžia naudą integruojant dailės terapijos metodus vaikų psichosocialinio gerbūvio gerinimui būtent pradinėse mokyklose (McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; McDonald & Holttum, 2020; Moula ir kt., 2022). Dailės terapijos prieinamumas mokykloje pradinio amžiaus vaikams, patiriantiems socioemocinių sunkumų ir psichologinių problemų, padeda ugdyti įsitraukimą į klasės veiklas, kurti santykius su mokytojais ir bendraklasiais, prailgina susikaupimo ir mokymosi trukmę, moko savireguliacijos bei sunkumų įveikos strategijų, bendradarbiavimo ir reflektavimo įgūdžių (McDonald & Holttum, 2020). Taip pat, taikant dailės terapiją pradinio ugdymo mokyklose, pastebėta, kad dailės terapija gali padėti sumažinti probleminių elgesį, opozicinį neklusnumą, atsiskyrimo nerimą, ugdyti savikontrolę ir

atsakomybės už savo veiksmus prisiėmimą, savęs suvokimą (McDonald & Drey, 2018). Galbūt savo indėlį dailės terapija gali atrasti ne tik pagalbos šeimai srityje, bet ir ugdymo sektoriuje?

Pozityviai nuteikia pastebėjimas, kad Lietuvos mokyklose, vistiek, dažniau susiduriama su vaikų elgesio ar (ir) emociniais sunkumais, o ne sutrikimais (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017), o tinkamai atliepti vaikų emociniai poreikiai gali būti veiksminga prevencinė priemonė užkirsti kelią į jų patiriamų elgesio ar (ir) emocijų sunkumų vystymąsi link rimtesnių sutrikimų (Schlack ir kt., 2021).

1.2. Priešmokyklinis vaikų amžius ir šiam amžiui būdingi ypatumai

Norint geriau suprasti priešmokyklinio amžiaus vaikų emocijų ir elgesio sunkumus, reikėtų aptarti vaiko raidą. Yra svarbu suprasti konkrečiam vaiko raidos amžiaus tarpsniui būdingus aspektus, kad stebint vaiką, galėtume daryti teisingas prielaidas, koks jo elgesys, emocijų raiška ir suvokimas pagal amžių yra norma, o kur, vistiek, vaikas patiria rimtesnių sunkumų ir jam praverstų pagalba. Yra kelios pagrindinės raidos teorijos, iš kurių kiekviena analizuoja tam tikrus raidos aspektus, tačiau tarp šių teorijų yra stebimos sąsajos, ryšiai.

Vaiko raida skirstoma į keletą sferų: fizinė / psichomotorinė, pažintinė ir psichosocialinė / socioemocinė raida. Fizinė raida yra susijusi su kūno kontrolės, sensorinių sistemų pokyčiais, fizine sveikata. Pažintinė raida apima mąstymą ir pažinimą, kuris padeda suprasti aplinką: suvokimą, dėmesį, vaizduotę, atmintį, išmokimo procesus, kalbą. Socioemocinė raida atliepia emocinius pokyčius: savęs vertinimą, temperamentą, savivoką, asmenybės vystymąsi, vaiko socialinius įgūdžius, moralę. Priešmokykliniame amžiuje pokyčiai vyksta visose šiose raidos sferose, o kiekviena iš jų yra tarpusavyje susijusios. Vaikui formuojasi savęs vertinimas, įgyjama bendravimo įgūdžių santykiuose su kitais, sparčiai vystosi mąstymo gebėjimai, sudėtingėja emocijos. Priešmokykliniame amžiuje viena svarbiausių užduočių yra skatinti vaikų pažintinę ir socioemocinę raidą (Giedraitytė M. & Raižienė S., 2010).

1.2.1. Priešmokyklinio amžiaus vaikų raida: gebėjimai, elgesys, mąstymo ypatumai

Priešmokyklinio amžiaus vaikų raida gali būti analizuojama remiantis įvairiomis asmenybės raidos teorijomis ir ugdymo programomis. Žmogaus pažintinė ir socioemocinė raida yra kompleksinė: daugialypiška, sudėtinga, besikeičianti, taigi vaiko elgesio ir emocijų raiška yra nagrinėjama asmenybės raidą aiškinant įvairiapusiškai, o vienos teorijos papildo kitas.

Aptariant vaiko pažintinės raidos ir socioemocinės raidos sferas, dažnai remiamasi *E. Eriksono psichosocialinės raidos* stadijų modeliu, kuris raidą į stadijas skirsto pagal individo ryšį su socialine aplinka. E. Eriksono nuomone, tarpasmeninių sociokultūrinių santykių visuma ne tik turi ryšį su

biologinės prigimties aspektu, bet ir daro poveikį asmenybės vystymuisi. Jo teorijoje pabrėžiama, kad raida yra nuolatinis asmenybės formavimosi procesas, kuris tęsiasi visą gyvenimą. Eriksono teorija yra naudinga analizuojant vaikų ir jų artimiausios aplinkos (tėvų, mokytojų, senelių) tarpusavio sąveiką, suprantant kiekvienam amžiaus tarpsniui būdingus psichosocialinius aspektus (Lesinskienė & Karalienė, 2008). Kiekviename raidos etape žmogus susiduria su įvairiais iššūkiais, kuriuos turi išspręsti ir įgyti tai stadijai būdingas "galias". Jei vaikas išmoksta susidoroti su sunkumais ankstesnėje raidos stadijoje, tai pagerins jo gebėjimą įveikti iššūkius kitose stadijose. E. Eriksonas išskyrė aštuonias raidos stadijas, pagal kurias ikimokyklinio amžiaus vaikai (3-6 metai) yra vidurinėsios vaikystės stadijoje, kurioje esminis konfliktas vyksta tarp iniciatyvos ar kaltės. Šioje stadijoje pagrindinė vaiko funkcija yra įgyti tikėjimą, kad jis yra pajėgus planuoti ir pasiekti tikslą, imtis iniciatyvos ir tyrinėti aplinką. Sėkmingai įveikus šią stadiją, vaikai išsiugdo tikslingumo jausmą, o nesėkmės atveju – gali jausti kaltę dėl savo veiksmų, išsivysto nepasitikėjimas savimi, neveiknumas (Newman & Newman, 2018). Šioje stadijoje vaiko branda leidžia jam atlikti įvairius darbus, eksperimentuoti su aplinka bei savo kūnu, plečiasi jo pažinimas su situacijomis, žmonėmis, daiktais, auga supratimas apie lytiškumą. Žaidimas – yra viena esminių vaiko funkcijų, žaidžiant yra susipažįstama, patiriama, išsiaiškinama daug naujų dalykų – svarbu yra pats pažinimo procesas ir jo metu patiriamas malonumas. Tuo pačiu, dėl natūralaus žingeidumo, šiame etape vaikas gali būti įkyrus, užduoti daugybę klausimų, o bandant naujus įgūdžius (su tikslu įgyti iniciatyvos, pasitikėjimo savo jėgomis galią), pradžioje daug kas gali nesisiekti. Jei aplinkos lūkesčiai yra per dideli vaiko galimybės, vaikui yra sunku juos pateisinti, dėl to suaugusieji gali jaustis pavargę, demonstruoti susierzinimą vaiko atžvilgiu, slopinti vaiko savarankiškumo motyvą kritikuodami, drausmindami. Tačiau, jei vaikui draudžiama bandyti, eksperimentuoti, jis kritikuojamas, baramas, mažėja natūralus vaiko iniciatyvumo ir atsakomybės jausmas, formuojasi kaltės jausmas, baudžianti, griežta sąžinė. Autoritetinių saugusiųjų požiūris ir vertybės padeda formotis vaiko asmenybei, jo pačio vertybių sistemai, požiūriui į save ir į santykį su aplinka. Svarbu, kad suaugusiųjų lūkesčiai ir reikalavimai vaiko atžvilgiu būtų neiškreipti, atitinkantys raidos etapą. Svarbu – neskubinti, paskatinti užbaigti, nekritikuoti, kad tolesnė vaiko adaptacija socialiniame kontekste būtų sėkminga (Kaffemanienė & Tereikienė, 2003).

Kognityvinė raidos teorija žmogaus mąstymą mato kaip aktyvų procesą ir teigia, kad jei vaiko sugebėjimai tam tikrais amžiaus tarpsniais kils kokybiškai (o tam įtaką daro ir pastiprinimas iš aplinkos), tai lems ir teigiamą vaiko pažintinių procesų bei mąstymo raidą (Lesinskienė & Karalienė, 2008). Vienas žinomiausių kognityvinės raidos, apibūdinančios intelekto raidą, teorijos atstovų yra J. Piaget. Pagal *J. Piaget kognityvinės raidos teoriją*, 2–7 metų vaikai yra ikioperacinėje stadijoje, kurioje vaikas pasitelkia simbolinį mąstymą (žodžius, vaizdinius), kad suprastų ir išreikštų jį supantį pasaulį. Atsiranda magiškas ir kūrybiškas mąstymas, o savitas suvokimas dominuoja prieš logiką ir priežastingumą. Dėl to gali atsirasti pabaisų tamsoje baimė ar, pvz., vaikai gali pagalvoti, kad susirgo nes netinkamai elgėsi su

draugu. Tačiau, nuo 4 iki 7 metų vaikai jau pradeda labiau pasikliauti logika, gerėja jų gebėjimas logiškai spręsti problemas, bet jie gali dar nesugebėti paaiškinti, kaip arba kodėl taip galvoja. Šiame etape labai lavėja vaizduotė, sulaukus penkerių metų, žaidimo temos tampa išsamesnės, gali apimti vaidmenų žaidimus su įsivaizduojamais scenarijais, įskaitant įsivaizduojamus draugus. Žaidimas su tam tikromis žaidimo taisyklėmis ir paklusnumas šioms taisyklėms taip pat įsitvirtina ikimokykliniame amžiuje. Būdingas ir taisyklių absoliutinimas, nelankstumas (sąžininga - nesąžininga svarba), nes apie juos supantį pasaulį vaikai vis dar mąsto labai konkrečiai (juoda-balta mąstymas). Šiam etapui būdingas egocentrizmas – nesugebėjimas suvokti, kad kiti gali mąstyti kitaip nei jie patys, pažvelgti į situacijas pavyksta tik iš savo požiūrio taško, o viskas (gera ar bloga) yra vienaip ar kitaip susieta su savimi pačiu. Nors dar trūksta gebėjimo suvokti, kad kiti žmonės turi skirtingą požiūrį, mintis, jausmus ir sprendimus (mentalizacija), tačiau būtent šiame amžiuje ir prasideda mokymasis suprasti kitą asmenį (Rabindran & Madanagopal, 2020).

Pagal "Priešmokyklinio ugdymo bendrąją programą" priešmokykliniu ugdymu yra plėtojamos šios kompetencijos: komunikavimo, kultūrinė, kūrybiškumo, pažinimo, pilietiškumo, skaitmeninė ir socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos. Visos kompetencijos yra lygiavertės, vienodai svarbios, o sėkmingą vaiko raidą liudija darniai išplėtos visos gebėjimų sritys, ypač – *socialinė ir emocinė raida* (Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, 2023). Pagal „Ikimokyklinio amžiaus vaikų pasiekimų aprašą“, ugdant pagrindines vaiko kompetencijas siekiame, kad jis augtų orus, smalsus, bendraujantis, sveikas, kuriantis, sėkmingai besiuogdantis. Oraus vaiko lūkestis geriausiai atspindi *socialinę ir emocinę* vaiko raidą, kurioje svarbu *emocijų suvokimas ir raiška, savireguliacija ir savikontrolė, savivoka ir savigarba, santykiai su suaugusiais ir bendraamžiais*. Remiantis vertybinėmis nuostatomis ir gebėjimais, kuriuos priešmokyklinio amžiaus vaikai turėtų įgyti *emocijų suvokimo ir raiškos srityje*, teigiama, kad esminiai vaiko gebėjimai būtų šie: „Atpažįsta bei įvardina savo ir kitų emocijas ar jausmus, jų priežastis, įprastose situacijose emocijas ir jausmus išreiškia tinkamais, kitiems priimtinais būdais, žodžiais ir elgesiu atliepia kito jausmus (užjaučia, padeda).“, *savireguliacijos ir savikontrolės srityje* – „Laikosi susitarimų, elgiasi mandagiai, taikiai, bendraudamas su kitais bando kontroliuoti savo žodžius ir veiksmus (suvaldo pyktį, neskaudina kito), įsiau drinęs geba nusiraminti.“, *savivokos ir savigarbos srityje* – „Supranta savo asmens tapatumą („aš esu, buvau, būsiu“), pasako, kad yra berniukas / mergaitė, priskiria save savo šeimai, grupei, bendruomenei, pasitiki savimi ir savo gebėjimais, palankiai kalba apie save, tikisi, kad kitiems jis patinka, supranta ir gina savo teises būti ir žaisti kartu su kitais.“, *santykių su suaugusiais srityje* – „Pasitiki pedagogais, juos gerbia, ramiai jaučiasi su jais kasdienėje ir neįprastoje aplinkoje, iš jų mokosi, drąsiai reiškia jiems savo nuomonę, tariasi, derasi; žino, kaip reikia elgtis su nepažįstamais suaugusiais“, o *santykiuose su bendraamžiais* – „Supranta, kas yra gerai, kas blogai, draugauja bent su vienu vaiku, palankiai bendrauja su visais (supranta kitų norus, dalijasi žaislais, tariasi,

užjaučia, padeda), suaugusiojo padedamas supranta savo žodžių ir veiksmų pasekmes sau ir kitiems.” (Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016).

Taigi, matyti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai iš egocentrizmo pereidinėja prie kitų supratimo, geba suprasti ne tik tai, ką jaučia, patiria ar galvoja pats, bet ir tai – ką kiti. Geba skirtingą kitų perspektyvą priimti ir tuomet, kai kitų įsitikinimai nėra suderinami su jo paties jausmais, patirtimi ir mintimis. Šešiamečio savireguliacija darosi vis labiau sąmoninga – vaikas bando reguliuoti savo emocijas, elgesį ir dėmesį valingai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2018). Šio amžiaus vaikai mėgsta bendrauti ir žaisti grupelėmis, dalinasi vaidmenimis, dažniausiai renkasi tos pačios lyties draugus, mėgsta kvailus pokštus, turi humoro jausmą, žaisdami turi išreikštą norą laimėti, laikosi taisyklių, stengiasi rasti sprendimus sudėtingose situacijose, moka įvertinti savo savybes, įvardinti jausmus, atliepti ir pagirti draugą, apie 20min geba savarankiškai dirbti, laikosi sau pačiam keliamų reikalavimų (Coughlin ir kt., 1997).

Pabrėžiama, kad vaiko raida yra individuali ir netolygi, tuos pačius gebėjimus vienerių metų laikotarpyje vaikai gali įgyti skirtingu laiku, todėl to paties amžiaus vaikų gebėjimai gali būti nevienodi. Tačiau tam tikri saviti vaiko veiklos būdai žaidžiant, tyrinėjant aplinką, bendraujant su aplinkiniais yra ženklai, įspėjantys, kad vaikas patiria sunkumas, ir informuoja pedagogą ir tėvus labiau atkreipti dėmesį ir ieškoti metodų, padėti vaikui išsiugdyti jo galimybes atitinkančius gebėjimus. 6-mečių raidoje tokiais socioemociniais ženklais gali būti laikomas atitinkamas elgesys: paklaustas nepasako apie savo jausmus (linksma, pykstu, liūdna), pats nesuranda sau užsiėmimų, žaisdamas nemėgdžioja suaugusiųjų veiksmų, elgiasi neapdairiai, nenumato galimų pavojų (pvz., nesisaugo atvažiuojančio automobilio) (Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016).

1.2.2. Priešmokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų raiška ir poreikiai

Analizuojant vaiko raidą, suprantant ir atsižvelgiant į konkrečiam vaiko raidos tarpsniui būdingus aspektus, galime vertinti ir daryti teisingas prielaidas, koks jo elgesys, emocijų raiška ir suvokimas pagal amžių yra norma, o kur, vistik, vaikas patiria rimtesnių sunkumų ir jam praverstų pagalba.

Literatūroje rašoma, kad vaikų iki mokyklos amžiuje jų elgesiui gali būti būdingas impulsyvumas ar iššaukiantis elgesys, nedidelio intensyvumo ir trukmės pykčio priepuoliai, epizodiniai savitvardos praradimai ar turto naikinimas, pasitaikančios smulkios vagystės ir apgaulės, nedidelio intensyvumo nepaklusnumas – toks elgesys vertinamas kaip normalus (Ogundele, 2018). Tačiau, jei vaiko elgesys kasdienėse ir specifinėse situacijose, šeimoje, darželyje, vaikų žaidimo aikštelėse akivaizdžiai neatitinka socialiai priimtinių elgesio normų ir žymiai skiriasi nuo tikėtinų pagal vaiko amžių reakcijų ir nekinta auklėjant, toks elgesys jau būtų priskiriamas vaikų patiriamiems elgesio ir emocijų sunkumams

(Gustafsson, 2019). Pabrėžiama, kad labiau išreikšti, destruktīvūs pykčio priepuoliai, sunkaus būdo bruozų demonstravimas ar kitoks artimiausiai aplinkai išsūkius keliantis elgesys, neatitinkantis amžiaus normų, pirmus dvejus metus nuo pasireiškimo pradžios, vistiek, būtų laikoma elgesio ir emociniais sunkumais (problema), o ne sutrikimu (Ogundele, 2018). Prie elgesio ir emocinių sunkumų priešmokykliniame amžiuje priskiriamas ir negebėjimas užmegzti ir palaikyti tarpasmeninių santykių su bendraamžiais ir mokytojais, nuoseklus ir pastovus netinkamas elgesys ir emocijų demonstravimas nestresinėse aplinkybėse bei demonstruojama depresyvi ir negatyvi nuotaika, negebėjimas efektyviai mokytis dėl sensorinių ar sveikatos veiksnių, taip pat – fizinių simptomų ir skundų atsiradimas, siejamas su asmeninėmis ar mokyklos problemomis (Gustafsson, 2019).

Taigi, vaikus su elgesio ir emocijų sunkumais kamuoja nerimas, drovumas, menka savivertė, dėmesingumo problemos, mokymosi sunkumai, išsūkliai bendraujant su bendraamžiais, užmezgant ir palaikant santykius su kitais žmonėmis, socialiai nepriimtinas elgesys (agresija, nemandagi elgsena, atsakomybės stoka) (Schlack ir kt., 2021; Švietimo ir mokslo ministerija, 2017). Ne normos ribose esanti sunkumų raiška rodo tikrųjų neatlieptų poreikių trūkumą (Leliūgienė, 2003).

Naudinga apžvelgti priešmokyklinio amžiaus vaikų, ypač patiriančių elgesio ir emocinių sunkumų, poreikius, nes jų svarba yra neatsiejama nuo sėkmingos vaiko raidos. Vaikai, patiriantys sunkumus, pasižymi bendravimo išraiška, kurioje stinga vienos ar daugiau bendravimo funkcijų santykiuose su savo gyvenimo suaugusiais ar kitais vaikais (kalbėjimo, fizinio kontakto, akių kontakto, judėjimo, atidumo, klausymosi). Bendravimo išraiška parodo, kiek stiprus ar silpnas vaikas jaučiasi. Jei vaikas patiria natūralių poreikių trūkumą, jis stengsis šiuos poreikius patenkinti visais įmanomais būdais ir pasirinks, jo manymu, labiausiai tam tinkantį elgesį, padedantį išgyventi, kad ir koks jis bebūtų. Vaikas gali elgtis pikta, priešiška, net agresyviai, gali nustoti kalbėtis ar išsivystyti tam tikras baimes, o gali, kaip tik, tapti perdėtai geras, malonus, prisirišęs prie suaugusiųjų, gali atsirasti ir fiziniai simptomai, kaip šlapinimasis į lovą ar tuštinimasis į kelnes, pilvo ar galvos skausmai (Oaklander, 2007). Pasak R. Dreikurso, *netinkamas vaiko elgesys yra toks, kai jam nepavyksta pasijusti svarbiam bendradarbiaujant, nors jis jau geba tai padaryti*, o “STEP pozityvios tėvystės įgūdžių tobulinimo programa” įvardina, kad dažniausios netinkamo elgesio išraiškos yra dėmesio, valdžios ar keršto siekimas ir nevykėliškumo demonstravimas. Po jomis slypi esminiai neatliepti vaiko poreikiai: jaustis mylimu, reikalingu, pastebėtu, išgirstu, suprastu, pripažintu, savarankišku ir atsakingu, pasitikinčiu savimi, gerbiamu, sėkmingu, veiksmingu (Don Dinkmeyer Sr. ir kt., 2024). Eyferth ir Shenk-Danziger taip pat pabrėžia, kad svarbiausi augančio vaiko poreikiai yra atidumo, meilės, švelnumo, tėvų dėmesio gavimas, poreikis būti svarbiam ir pripažintam artimiausios aplinkos, saugumo, vaiko galimybes atitinkančių lūkesčių kėlimo iš artimiausios aplinkos poreikis, nepriklausomybės ir savarankiškumo, gebėjimo įsitraukti į suaugusiųjų gyvenimą pagal savo sugebėjimus, jėgas ir interesus poreikis (Leliūgienė, 2003). Vaikai, stokoiantys tėvų

dėmesio, šilumos, empatijos, mokytojų palaikymo, skatinimo, pagalbos, patiriantys prieštaringas taisykles mokykloje, bendraamžių patyčias išgyvena įtampą, nerimą, praranda emocinę pusiausvyrą ir savireguliaciją, o tai prisideda ir prie emocijų ir elgesio sunkumų raiškos (Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; World Health Organization, 2022).

Išsamiai apžvelgus šešiamečių raidą ir šiam amžiaus tarpsniui būdingus svarbiausius uždavinius bei elgesio ir emocinių sunkumų raiškos specifiką, galima apibendrinti, kad pagrindiniai priešmokyklinio amžiaus vaikų su elgesio ir emocijų sunkumais poreikiai būtų šie:

- meilės ir atliepimo, dėmesingumo, švelnumo demonstravimas iš artimiausios aplinkos;
- emocijų pažinimo ir raiškos sugebėjimų skatinimas;
- savivertės, pasitikėjimo savo jėgomis, savarankiškumo, atsakingumo ir veiksnio didinimas;
- savireguliacijos bei problemų įveikos įgūdžių lavinimas;
- kūrybiškumo, saviraiškos, vaizduotės lavinimas;
- socialinių įgūdžių ugdymas.

1.2.3. Priešmokyklinio amžiaus vaikų savireguliacijos ypatumai, savireguliacijos įgūdžių sąsaja su elgesio ir emociniais sunkumais

Psichosocialinis gerbūvis glaudžiai siejamas su savireguliacijos gebėjimais, o savireguliacijos įgūdžiai yra vieni svarbiausių psichologinės raidos aspektų (Kiss ir kt., 2014). Medicinos sociologas Aaron Antonovsky 1979 m. pristatė salutogenezės teoriją, pagal kurią sveikata – tai kontinuumas nuo gerovės iki ligos, o žmogus turi bendruosius atsparumo išteklius, kurie palengvina įveikti gyvenimo sunkumus ir ligas. Juos sudaro fizinės asmens savybės, intelektas, *asmeninės nuostatos*, finansinis pajėgumas, *įveikos įgūdžiai* ir kiti veiksniai, leidžiantys suvaldyti stresinę situaciją. Gebėjimas panaudoti bendruosius atsparumo išteklius priklauso nuo asmens vidinės darnos lygio. Vidinę darną sudaro: gyvenimo įvykių suprantamumas, veiklos prasmingumo pojūtis, *gebėjimas valdyti situaciją* (rasti išeitį) (Mittelmark, 2017). Taigi, pasak salutogenezės teorijos, savireguliacijos ir problemų sprendimo įgūdžiai yra itin svarbūs asmens sveikatai.

Savireguliacija – tai individo gebėjimas valdyti ir reguliuoti savo dėmesį, emocijas ir elgesį, leidžia prisitaikyti prie aplinkos reikalavimų, kryptingai planuoti, siekti tikslų, rasti problemų sprendimo būdų, teigiamai veikia vaikų adaptaciją mokykloje (Rakickienė, 2017). Savireguliacijos procesas yra sisteminis ir orientuotas į tikslo numatymą ir elgsenos valdymą tikslo siekimo link. Tačiau savireguliacijos procese svarbu ne tik tai, kaip mes valdome savo elgesį, bet ir tai, kad tai darome savo valia. Savireguliacija yra svarbi ankstyvosios raidos kontekste, nes nuo reaktyvios fiziologinės savireguliacijos vėliau yra pereinama prie kontrolės, kurią aktyviai ir sąmoningai vykdo pats „Aš“

(Breidokienė & Jusienė, 2012). Remiantis psichoanalitiniu požiūriu (S. Freudas ir jo sekėjų Ego ir psichologinių gynybų koncepcija) savireguliacija gerėja, kai stiprėja Ego. Vyksta judėjimas nuo pasąmoningų Id pirminių procesų (afektyvių, motyvacinių) iki antrinių – pažinimo procesų, sąmoningų Ego apraiškų. Stiprus Ego gali kontroliuoti Id impulsus, socialiai priimtinais patenkinti juos pagal realaus gyvenimo aplinkybes (Superego). Tačiau pirmosios savireguliacijos teorijos, paremtos empiriniais tyrimais, atsirado tik baiginėjantis 20a. ir yra siejamos su socialine kognityvia paradigma, A. Banduros, W. Mischelio, J. B. Rotterio darbais, kurie siekė išaiškinti savikontrolės, valios procesus, strategijas, kuriomis vaikas naudojosi atsispirdamas pagundai ir atidėdamas malonumą (Breidokienė & Jusienė, 2012).

Vaikų raidos tyrimuose savireguliacija apima emocijų reguliavimą, elgesio moduliavimą, valingą savikontrolę, paklusimą, mokėjimą atidėti, dėmesio kontrolę. Sutariama, jog savireguliacijos procesai yra daugiadimensiniai, o dažniausiai literatūroje yra išskiriama *emocijų, elgesio ir dėmesio reguliacija* ir visos dimensijos yra tarpusavyje susijusios (Breidokienė & Jusienė, 2012). Priešmokyklinis amžius yra svarbus metas savireguliacijos augimui, šiame amžiuje sparčiai plečiasi vaikų gebėjimų spektras – jie mokinasi valdyti emocijas, atsižvelgti ir laikytis suaugusiųjų nurodymų, ugdosi į tikslą orientuoto elgesio, mokinasi atidėti norimas veiklas įsitraukiant į reikiamas, įsiliesti į grupės veiklas, socialinį gyvenimą (Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016). Pagal J. Piaget kognityvinės raidos teoriją savireguliacijos procesų tikslas yra pasiekti tinkamą adaptaciją prie išorinės aplinkos. Mūsų elgesį reguliuoja kognityvinės struktūros, todėl su kognityvine branda auga ir savireguliacija. Kognityvinė raida vyksta stadijomis priklausomai nuo vaiko galimybių atlikti psichinius veiksmus. 2–7 metų vaikai yra ikioperacinėje stadijoje, kai vyksta žaidimas su taisyklėmis, savitas suvokimas dar dominuoja prieš logiką ir priežastingumą, nors jau gerėja 4-7 metų vaikų gebėjimas logiškai spręsti problemas, vystosi ir paklusnumas taisyklėms. Tačiau dėl būdingo egocentrizmo ir konkretaus juoda-balta mąstymo priešmokyklinio amžiaus vaikams vis dar būdingas ir taisyklių absoliutinimas, nelankstumas (Rabindran & Madanagopal, 2020). Tačiau, priešmokyklinio amžiaus vaikai iš egocentrizmo jau pereidinėja prie kitų supratimo, šešiamečio savireguliacija darosi vis labiau sąmoninga – vaikas bando reguliuoti savo emocijas, elgesį ir dėmesį valingai (Švietimo ir mokslo ministerija, 2018). Pagal „Ikimokyklinio amžiaus vaikų pasiekimų aprašą“, remiantis vertybinėmis nuostatomis ir gebėjimais, kuriuos priešmokyklinio amžiaus vaikai turėtų įgyti savireguliacijos ir savikontrolės srityje, teigiama, kad esminiai vaiko gebėjimai būtų šie: „Laikosi susitarimų, elgiasi mandagiai, taikiai, bendraudamas su kitais bando kontroliuoti savo žodžius ir veiksmus (suvaldo pyktį, neskaudina kito), įsiaudrinęs geba nusiraminti.“ (Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016).

Savireguliaciniai procesai yra labai svarbūs reguliuojant emocijas, dėl to yra laikomi pagrindiniu daugelio vaikystės sutrikimų požymiu (Posner & Rothbart, 2000). Tyrimais patvirtinta savireguliacijos reikšmė pažintinei, socialinei, psichologinei raidai. Gebėjimas reguliuoti emocinio susijaudinimo lygį suteikia vaikams galimybę sėkmingai funkcionuoti bendraujant su aplinkiniais socialinių įgūdžių reikalaujančiose situacijose. Gebėjimas palaikyti dėmesį ikimokykliniame amžiuje turi ryšį su vėlesniais pasiekimais mokykloje, o dėmesio ir elgesio kontrolė prisideda prie gebėjimo reguliuoti emocijas (Breidokienė & Jusienė, 2012). Pereinamuoju laikotarpiu tarp darželio ir mokyklos vaikai susiduria emociniais, socialiniais ir akademineis iššūkiais, o sėkmingam vaiko prisitaikymui šiame etape įtaką daro savireguliacija, ypač gebėjimas reguliuoti elgesį, pykčio išraiškas pagal aplinkos kontekstą. Didesniais savireguliacijos gebėjimais išsiskiriantys vaikai sėkmingiau mokosi, turi geresnius socialinius įgūdžius, yra psichologiškai atsparesni, laimingesni, o savireguliacijos stoka siejama su agresyviu elgesiu, depresyvumu, aktyvumo ir dėmesio sutrikimais, žalingais įpročiais (Robson ir kt., 2020).

Yra pastebima žaidimų svarba savireguliacijos gebėjimų formavimuisi. Žaidimo metu vystosi kūrybiškumas, vaikai mokosi konstruktyviai spręsti problemas, įveikti konfliktus ir pyktį, žaidime atsiskleidžia vaiko rengimasis ateičiai (Adler, 2015). Žaidimas yra susijęs su vaizduotės, empatijos, socialinių kompetencijų vystymusi, vaikui leidžia atpažinti, suvokti ir išreikšti agresyvius jausmus, suprati, kas sukelia įniršį ir išmokti taikių, adaptyvių konfliktų sprendimo būdų. D. W Winnicott pastebi, kad žaidimas turi terapinių aspektų, jo metu vaikas gali atrasti save ir išnaudoti turimą savo asmenybės potencialą. Žaidimas gali būti suvokiamas plačiąją prasme, įtraukiant ir kūrybą, piešimą (Winnicott, 2000). Žaidimas su tėvais, asmeninis dėmesys, kokybiškas laikas drauge atliepia vaiko poreikį būti mylimam, pastebėtam, suprastam – o atliepti vaiko poreikiai tiesiogiai mažina netinkamo elgesio apraiškas. Svarbu, kad vaikas pasitikėtų savimi, pozityviai save vertintų, jaustųsi reikšmingas savo šeimai – tai padeda vaikui lengviau rasti pozityvių būdų patenkinti savo priklausymo poreikį. Savigarbos ugdymas glaudžiai siejamas su savireguliacija, save gerbiantis vaikas lengviau sprendžia problemas, nes žino – „Aš galiu“, sėkmingiau ruošiasi savarankiškam, atsakingam gyvenimui (Don Dinkmeyer Sr. ir kt., 2024). Pasak P. Fonagy ir M. Target, savireguliacija leidžia vaikui sėkmingai adaptuotis socialinėje aplinkoje trijose srityje: streso valdyme, dėmesio koncentravime ir gebėjime interpretuoti savo psichinės būsenas. O savireguliacijos gebėjimus teigiamai įtakoja dėmesio koncentravimo lavinimas, mokymas atpažinti, tinkamai suprasti ir reikšti savo emocijas, suprasti kitų žmonių jausmus (mentalizacija) (Fonagy & Target, 2002). Šių gebėjimų vystymui labai svarbų vaidmenį atlieka vaizduotės lavinimas, erdvės vaiko kūrybiškumui, sprendimų priėmimui, saviraiškai suteikimas (Hakkarainen ir kt., 2015).

Taigi, apžvelgus literatūrą, galima teigti, kad savireguliacijos įgūdžių svarba priešmokykliniame amžiuje, kuomet formuojasi patiriamų vidinių emocijų suvokimas ir jų adaptyvi išorinė raiška, yra didelė. *Savireguliacijos brandą lemia ne tik fiziologinė ir kognityvi branda, bet ir tarpasmeniniai santykiai, savo*

ir kitų emocijų pažinimo lavinimas, vaiko vaizduotės ir kūrybiškumo ugdymas, saviraiškos suteikimas, savivokos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas.

Apibendrinant visą skyrių, matyti, kad priešmokyklinis amžius yra svarbus laikotarpis vaiko raidoje, kai formuojasi pagrindiniai asmenybės bruožai, socialiniai įgūdžiai ir pažintiniai gebėjimai. Šiuo metu vaikai intensyviai mokosi bendrauti, pažinti ir priimti aplinką ir save, jų emocinė raiška tampa vis sudėtingesnė, formuojasi sąmoninga savireguliacija kaip emocinio gerbūvio ir sėkmingos adaptacijos socialiniame gyvenime pagrindas. Priešmokyklinio amžiaus vaikai būna emocionalūs ir impulsyvūs, jų jausmai ir dėmesingumas greitai keičiasi, kartais gali apgaudinėti, sunkiai dalintis savo daiktais ar turėti įvairių baimių. Tačiau tinkamai neatliepus vaiko poreikių, jų elgesys gali pradėti kelti sunkumų, pereiti į agresiją, tantrumus, manipuliatyvų elgesį, autoritetų nepaisymą, depresyvias nuotaikas ir adaptacines problemas. Dėl to akcentuojama svarba, prireikus, suteikti visavertę pagalbą vaikams, susiduriantiems su sunkumais. Priešmokykliniame amžiuje vaikams ypač svarbu jaustis pastebėtais, suprastais, reikalingais, pažinti ir suprasti savo ir kitų emocijas, ugdyti kūrybiškumą, savivertę, savarankiškumą, socialinius įgūdžius, savireguliaciją. Supratimas apie priešmokyklinio amžiaus vaikų ypatumus padeda tinkamai atliepti vaikų poreikius, kurti reikiamas pagalbos bei ugdymo strategijas, skatinančias sveiką, visavertį vaikų vystymąsi ir gerovę.

1.3. Dailės terapijos taikymo galimybės vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų

Praeituose skyriuose, apžvelgus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problematiką ir vaikų raidos esminius aspektus, išryškėjo, kad laiku ir tinkamai atliepti vaikų psichologinius sunkumus yra ypač aktualu jų ateities psychosocialiniam gerbūviui. Svarbu – nuo mažų dienų vaikui ugdyti savo ir aplinkinių emocijų pažinimą, lavinti savivoką, vaizduotę ir kūrybiškumą, skatinti pasitikėjimą savo jėgomis ir savigarbą, šviesti tėvus į vaikų poreikius orientuoto auklėjimo klausimais, suteikti šeimoms reikiamą pagalbą, kurti palankią aplinką psichinei vaikų sveikatai mokyklose.

Dailės terapija – tai terapijos kryptis, apimanti kūrybinį procesą ir psichoterapijos žinias (Šūmakarienė, 2024). Dailės terapija vaikams tinkamu būdu – per kūrybą – padeda išreikšti, pažinti, įsisąmoninti ir priimti savo emocijas, palengvinti sunkius išgyvenimus, skatina kūrybiškumą, lavina platesnio požiūrio perspektyvą, savireguliaciją, pasitikėjimo savimi jausmą, socialinius bendravimo įgūdžius, mažina socialiai nepriimtina elgesį (Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019; McDonald & Holtum, 2020). Nemažai naujausių tyrimų atskleidžia naudą integruojant dailės terapijos metodus vaikų psychosocialinio gerbūvio gerinimui būtent pradinėse mokyklose (McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; McDonald & Holtum, 2020; Moula ir kt., 2022).

Ieškant papildomų, efektyvesnių ir kūrybiškesnių pagalbos būdų vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais, dailės terapija galėtų būti integruota į kompleksinę pagalbą priešmokyklinėse klasėse kaip priemonė, galinti efektyviai prisidėti prie vaikų psichosocialinio gerbūvio ir savireguliacijos įgūdžių lavinimo.

1.3.1. Dailės terapijos nauda vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, psichosocialiniam gerbūviui

Dailės terapijos tikslas yra padėti žmogui ne tik patirti, bet ir išreikšti savo vidinius išgyvenimus, jausmus, potyrius, mintis per kūrybą (piešiant, lipdant, ar kitaip kuriant) kartu su terapeuto pagalba. Čia, skirtingai negu mene, nesvarbu galutinis kūrinio rezultatas, svarbu resursinis procesas, galintis teikti gydomąją, ugdomąją, atpalaiduojančią prasmę, kuri veda geresnio emocinio gerbūvio link. Pasitelkusi meno ir psichoterapijos žinias dailės terapija padeda atrasti sveikesnį žmogui gyvenimo būdą per kūrybą ir verbalinį patyrimų reflektavimą (Šūmakarienė, 2024). Tyrimai rodo, kad dailės terapija vaikams yra tinkama forma išreikšti susikaupusius jausmus ne verbaliai, pažinti savo emocijas ir palengvinti sunkius patiriamus išgyvenimus: sumažinti stresą, nerimą, hiperaktyvumą, agresyvų elgesį, padidinti laimės ir ramybės jausmą, priklausymo grupei jausmą, gebėjimą susidoroti su problemomis, savireguliaciją, pakelti savivertę, padeda įgyti naujų įgūdžių kalbėti apie savo jausmus, rasti pozityvius problemų sprendimo būdus (Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019).

Pasak L. Lebedevos – dailės terapija yra tinkama kaip socializacijos ir emocinio ugdymo bei švietimo priemonė, taikoma vaikų psichoterapijoje ir specialiojoje pedagogikoje. Dailės terapija padeda koreguoti žemą savivertę, negatyvų, iškreiptą požiūrį į save (savivoką), impulsyvumą, nerimastingumą ir baimes, depresyvias nuotaikas, vienatvės ir atstūmimo jausmus, priešišką aplinkiniams, konfliktus santykiuose (Lebedeva, 2013). O L. Marder pabrėžia, kad dailės terapijos metu yra atliepiami aktualūs vaiko poreikiai – dėmesingumo parodymo, pripažinimo, reikšmingumo, asmeninės sėkmės pojūčio. Sukaupiti negatyvūs jausmai, psichologinė įtampa dailės terapijos metu yra saugiai išreiškiami, taigi gynybines formas, kaip agresiją ar negatyvumą, pakeičia kūrybiškumas ir iniciatyvumas (Marder, 2010). S. Lesinskienė ir V. Karalienė taip pat teigia, kad kūryba, piešimas skatina saviraišką, teikia pasitenkinimą, kelia pasitikėjimą savimi. Augant vaikai iš juos supančios aplinkos sulaukia labai daug į juos nukreiptų nuostatų, lūkesčių ir reikalavimų, kurie gali slėgti vaiką. Tuo tarpu, piešiant, vaikas atvirkščiai – projektuoja savo vidinį pasaulį į išorę, taip išreišdamas sukauptus jausmus, tyrinėdamas, ieškodamas vidinio ir išorinio pasaulių tarpusavio santykio, balanso (Lesinskienė & Karalienė, 2008). V. Oaklander pabrėžia, jog sėkmingai vaiko raidai yra svarbu padėti vaikui rasti kontaktą su savo jausmais, pojūčiais, kūnu ir suvokimu, nes taip yra auginamas vaiko savasties jausmas, svarbus savivokai. Kai

jaučiamas ryšys tarp pojūčių, jausmų ir suvokimo, vaikas gali sėkmingai pasinaudoti savo intelektu, atgauna teigiamą požiūrį į gyvenimą (Oaklander, 2007).

Tyrimo, atlikto A. McDonald, S. Holtum ir N. St J. Drey vienoje Didžiosios Britanijos mokykloje, tikslas buvo ištirti, ar yra pokyčių (ir paaiškinti – kodėl) vaikų socialinei, emocinei ir psichologinei sveikatai (SEPS) po konkrečios dailės terapijos formos taikymo. Buvo atrinkti 4-11 metų 45 vaikai (24 berniukai, 21 mergaitė) ir 10 mokytojų. Vaikai buvo atrinkti ir pasiūlyti mokytojų (su tėvų ir vaikų sutikimu) arba užsirašė patys. Mokytojai kriterijus atrankai pasirinko plačiai: bet koks vaikas, kurio SEPS sunkumai jam trukdo išnaudoti savo potencialą klasėje ar už jos ribų. Pagrindinis mokytojų nurodytas rodiklis – netinkamas, trikdančias elgesys. Tuo tarpu vaikų interviu metu jie patys pagrindinėmis priežastimis, kodėl sutiko dalyvauti DT programoje, įvardino jausmus apskritai, liūdesį, pyktį, stresą ir nerimą (McDonald ir kt., 2019). Šis pavyzdys puikiai iliustruoja, kaip skirtingai vaikų emocijų ir elgesio problematiką mato suaugusieji, kuriems tiesiog „trukdo“ netinkamas vaikų elgesys, ir vaikai, kurie dažniausiai net nesupranta, kad kažką daro netinkamai (ir tuo labiau – tai daro ne tiksliai), o patys tiesiog pastebi juos slegiančius sunkius išgyvenimus. Netinkamas elgesys yra viso labo patiriamų ir neatlieptų sunkių emocijų simptomas ir patvirtina svarbą vaikų jausmų dėmesingumui. 1k savaitėje buvo organizuojamos individualios dailės terapijos sesijos su kiekvienu vaiku pagal jo problematiką ir poreikius, tyrimas vyko 3 metus (2012-2015 m.), vienas vaikas vid. lankėsi 53 sav. (nuo 8 iki 158 sav.). Intervencijos veiksmingumo vertinimas buvo atliktas iš trijų skirtingų perspektyvų: 1. *Mokytojai pildė SDQ* (Strengths & Difficulties Questionnaire) standartizuotą vertinimo klausimyną prieš pradedant dailės terapiją ir po; 2. *Atlikta tematinė mokytojų apklausa* (kaip mokytojai vertino vaikus prieš ir po dailės terapijos), kuria siekiama apžvelgti mokytojų asmeninius pastebėjimus apie dailės terapijos indėlį vaiko emociniame gerbūvyje ir tirti, ar yra pasikartojančių pastebėjimų bei ar jie patvirtina SDQ klausimyno rezultatus; 3. *Atlikti pusiau struktūrizuoti vertinimo interviu su pačiais vaikais* (ar jie patys pajuto SEPS pasikeitimus dailės terapijos metu ir po), o po interviu vaikų buvo paprašyta iliustruoti savo patyrimą (McDonald ir kt., 2019).

Rezultatai pagal SDQ klausimyną parodė, kad sumažėjo vaikų jaučiamas stresas, patiriami bendri gyvenimo sunkumai, hiperaktyvumas, elgesio problemos, nežymiai pagerėjo (nepasiekė statistinio reikšmingumo) bendra emocinė savijauta ir bendravimo su bendraamžiais sunkumai. Tematinė mokytojų apklausa antrino SDQ klausimynui ir parodė, kad vaikai lengviau bendravo su bendraamžiais, sumažėjo netinkamas elgesys, reiškėsi brandesnis elgesys, vaikai tapo laimingesni, ramesni, įgijo gebėjimą susidoroti su problemomis (savireguliacija), keliems vaikams išliko prieštaraujantis elgesys. Tuo tarpu, vaikų interviu rezultatai atskleidė, kad dailės terapija padėjo, su jausmais apskritai, pykčiu, liūdesiu, stresu / nerimu / baime, pasitikėjimu savo jėgomis, mokymuisi, laimės jausmui. Vaikai teigė, kad dailės terapijos naudą mato, nes pasidarė ramesni / atsipalaidavę, laimingesni, mažiau pikti ir liūdni, padidėjo

koncentracija/susikaupimas, pasitikėjimas savimi, jautėsi saugesni, palaikomi, geriau gebantys išreikšti savo jausmus. Jie mano, kad jiems padėjo pats kūrybinis procesas, mokymasis apie mintis ir jausmus: galėjimas galvoti, išreikšti, dalintis, smagūs ir malonūs užsiėmimai, saugi, rami aplinka, santykis su DT terapeutu, konfidencialumas, žaidimas. Tyrimas atskleidžia teigiamus vaikų socialinės, emocinės ir psichologinės sveikatos pokyčius taikant dailės terapijos intervencijas. Mokytojai ir vaikai įvardina dailės terapiją kaip naudingą vaikams. *Rezultatai rodo reikšmingą poveikį vaikų stresui, netinkamam elgesiui, hiperaktyvumui ir patiriamiems bendriems gyvenimo sunkumams.* Tačiau tyrimo imtis nedidelė (tik iš vienos mokyklos), vyko ilgai, nekontroliuojamoje aplinkoje (negalima atmesti aplinkos faktorių įtakos tiriamųjų rezultatams), nebuvo kontrolinės grupės rezultatų palyginimui. Naudoti mišrūs vertinimo metodai leido palyginti duomenis ir ieškoti dailės terapijos intervencijų naudų bendrumų vertinant skirtingais būdais. Autoriai pabrėžia problemą dėl tyrimų trūkumo šioje srityje, ypač kai vaikų emocinių sunkumų aktualumas yra didelis. Tolimesni tyrimai reikalingi ištirti klinikinę dailės terapijos intervencijų veiksmingumą. Tačiau teigiami šio tyrimo rezultatai skatina toliau tyrinėti dailės terapijos efektyvumą, kurti metodikas vaikų emocijų ir elgesio sunkumų gerinimui (McDonald ir kt., 2019).

Šiam tyrimui antrina ir kiti keli tyrimai. A. McDonald ir S. Holtum kitame savo tyrime atrado, kad dailės terapijos prieinamumas mokykloje pradinio amžiaus vaikams, patiriantiems socioemocinių sunkumų ir psichologinių problemų, *padeda ugdyti įsitraukimą į klasės veiklas, kurti santykius su mokytojais ir bendraklasiais, prailgina susikaupimo ir mokymosi trukmę, moko savireguliacijos bei sunkumų įveikos strategijų, bendradarbiavimo ir reflektavimo įgūdžių* (McDonald & Holtum, 2020). Taip pat, A. McDonald ir N. Drey, atlikę sisteminę apžvalgą apie pradinėse mokyklose vykdomos dailės terapijos veiksmingumą, teigia, kad taikant dailės terapiją pradinio ugdymo mokyklose, *dailės terapija gali padėti sumažinti probleminį elgesį, opozicinį neklusnumą, atsiskyrimo nerimą, ugdyti savikontrolę ir atsakomybės už savo veiksmus prisiėmimą, savęs suvokimą* (McDonald & Drey, 2018). Z. Moula atliktos sisteminės apžvalgos apie dailės terapijos veiksmingumą mokyklose 5-12m. vaikams išvadose taip pat teigiama, kad dailės terapija gali būti *veiksminga gerinant vaikų gyvenimo kokybę: mažinant elgesio ir emocijų sunkumus, nerimą, gerinant savivoką, problemų sprendimo įgūdžius, požiūrį į mokyklą.* Tačiau išryškėjo nemaža tyrėjų šališkumo rizika, dėl to, ateities tyrimuose yra svarbu koncentruotis į meno terapijos intervencijas, susietas su numatomais rezultatais, bei taikyti standartizuotus vertinimo įrankius (Moula, 2020).

Kitas sisteminės apžvalgos straipsnis, kuriame apžvelgta 37 str. apie dailės terapijos įtaką vaikų emocinio gerbūvio gerinimui, išskiria šias dailės terapijos naudojamas išraiškos priemonės ir formas darbui: *medžiagos ir technika yra pasirenkamos įvairiai* (2D paįšymas, tapymas, 3D molis, popieriaus lankstymas, siūlų naudojimas, mišrios technikos), *temos ir užduotys skiriamos individualiai* (laisvas kūrybinis darbas be užduočių, darbas skiriant temas ir užduotis), *verbalinės raiškos forma* (kūrinio, darbo

proceso ir lydinčių patyrimų aptarimas) naudojama tiek po kūrybinio proceso atlikimo, tiek reflektuojama kūrybos procese. Išskiriami trys terapeuto vaidmenys: ne direktyvus (palaikantis, priimantis, stebintis, atliepiantis), direktyvus (aktyvus ir vadovaujantis), eklektinis (prisitaikantis individualiai pagal kliento poreikius). Išvadose išskiriama, kad naudojamos įvairios technikos ir medžiagos (platus pasirinkimas), dažniausiai dirbama skiriant temas ir užduotis, verbalinis aptarimas nėra dažnai minimas, bet pritaikomas kaip proceso refleksija. *Pabrėžiama, kad mažiau svarbu, kokios medžiagos, technikos ir darbo struktūra naudojama psichosocialinių problemų sprendimui, o būtent terapeuto vaidmens pobūdis išryškėjo kaip vienintelis išskirtinis bruožas, suteikiantis intervencijų naudą. Ne direktyvus terapeuto vaidmuo (palaikantis, atliepiantis) suteikė reikšmingiausių poveikį psichosocialinėms problemoms spręsti, eklektinis terapeuto vaidmuo efektyviai prisidėjo prie elgesio problemų šalinimo.* Reiktų atidžiai apsvarstyti direktyvaus terapeuto vaidmens taikymą vaikams, turintiems socialinio bendravimo sunkumų. Autoriai pabrėžia, kad ateities tyrimams dailės terapijos srityje būtų naudinga išsamiau analizuoti, kokie būtent metodai yra pasirenkami ir taikomi, bei kodėl. Įžvalgos apie tikslesnius intervencijų metodus padeda geriau suprasti, kodėl ir kaip veikia tam tikros intervencijos, galima palyginti ir pagerinti intervencijų veiksmingumą. Tačiau, dailės terapijos intervencijų metu atliepiantis ir individualizuotas / prisitaikantis požiūris (responsiveness) į vaiko poreikius ir aplinkybes suteikia reikšmingų teigiamų rezultatų sprendžiant vaikų emocijų ir elgesio sunkumus (Bosgraaf ir kt., 2020).

Apibendrinant matyti, jog, remiantis tyrimais, vaikų psichosocialinėms problemoms atliepti taikant dailės terapiją svarbiau yra ne konkretūs pasirenkami metodai, o pats terapeuto ir terapinio santykio vaidmuo – atliepiantis, palaikantis. Patys vaikai itin teigiamai atsiliepia apie dailės terapijos procesą ir aplinką emocijų išreiškimui ir kontroliavimui. Dailės terapijos nauda matoma emocijų suvokimui bei raiškai, nerimo, destruktinio elgesio mažinimui, pasitikėjimo savimi, savikontrolės bei dėmesio išlaikymo ugdymui. Pastebimas teigiamas dailės terapijos poveikis vaikų psichosocialiniam gerbūviui taikant dailės terapiją ugdymo įstaigose, tačiau, didesniai tyrimų patikimumui reikėtų tikslesnių metodikų aprašymo/analizavimo, didesnės tiriamųjų apimtys, platesnių tyrinėjimų apie klinikinę dailės terapijos intervencijų veiksmingumą. O teigiami tyrimų rezultatai skatina ateityje tirti plačiau. Taigi – dailės terapija galėtų būti integruota kaip vienas iš kompleksinės pagalbos būdų mokyklose vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų.

1.3.2. Dailės terapijos nauda vaikų elgesio ir emocinių sunkumų prevencijai bei savireguliacijos įgūdžių ugdymui

Kaip aptarta ankstesniuose poskyriuose, pagal biopsichosocialinės sveikatos principus, vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais yra svarbi sisteminė pagalba, visapusiškai atliepianti pagrindinius vaikų poreikius. Priešmokykliniame amžiuje vaikai intensyviai mokosi bendrauti, pažinti ir priimti aplinką ir save, jų emocinė raiška tampa vis sudėtingesnė, formuojasi savęs vertinimas ir sąmoninga savireguliacija kaip emocinio gerbūvio ir sėkmingos adaptacijos socialiniame gyvenime pagrindas. Šiame amžiuje vaikams ypač svarbu jaustis pastebėtais, suprastais, reikalingais, pažinti ir suprasti savo ir kitų emocijas, ugdyti kūrybiškumą, savivertę, savarankiškumą, socialinius įgūdžius ir savireguliaciją.

Priešmokykliniame amžiuje viena svarbiausių užduočių yra skatinti vaikų pažintinę ir socioemocinę raidą (Giedraitytė M. & Raižienė S., 2010). Pastebima, kad tinkamai atliepti vaikų emociniai poreikiai gali prevenciškai užkirsti kelią sunkumų vystymuisi link rimtesnių sutrikimų (Schlack ir kt., 2021). D. P. Hallahan ir J. P. Kauffman teigimu, ankstyvajame amžiuje vaiko socialinis – emocinis elgesys smarkiai priklauso nuo jį supančios aplinkos įtakos ir yra gana lankstus, todėl gali būti formuojamas suaugusiųjų. Taigi, taikant pirminę prevenciją, kurios tikslas yra užkirsti kelią sunkesnėms elgesio ir emocinėms problemoms, galima tikėtis sėkmingų pokyčių. Kaip vieną iš pagalbos formų autoriai mini ir kūrybinę saviraišką, padedančią vaikams išlieti susikaupusią neigiamą energiją, išreikšti ir suprasti savo jausmus (Hallahan & Kauffman, 2003). Dailės terapijoje piešinys atlieka svarbų vaidmenį kaip tarpinė grandis tarp verbalinės ir neverbalinės komunikacijos, kūrinys gelbsti išreikšti pasąmoningus potyrius, taigi dailės terapija gali būti naudinga kaip prevencinė priemonė, padedanti suvokti ir priimti išgyvenimus ir jausmus (Dalley, 2004).

Taigi, išryškėja prevencinių programų vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais nauda jau priešmokykliniame amžiuje, siekiant modifikuoti nepageidaujamą elgesį ir sumažinti tokio elgesio eskalaciją, o dailės terapija galėtų tapti kaip vienas iš kompleksinės pagalbos būdų prevencijoje.

Remiantis literatūros apžvaga ankstesniuose poskyriuose, pastebima, jog savireguliacijos procesai yra daugiadimensiniai, o dažniausiai literatūroje yra išskiriama *emocijų, elgesio ir dėmesio reguliacija*. Vaikų raidos tyrimuose savireguliacija apima emocijų reguliavimą, elgesio moduliavimą, valingą savikontrolę, paklusimą, mokėjimą atidėti, dėmesio kontrolę. Sutariama, jog *savireguliacijos brandą lemia ne tik fiziologinė ir kognityvi branda, bet ir tarpasmeniniai santykiai, savo ir kitų emocijų pažinimo lavinimas, vaiko vaizduotės ir kūrybiškumo ugdymas, saviraiškos suteikimas, savivokos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas*. Visas šias sritis gali sėkmingai atliepti ir skatinti dailės terapija.

Kaip aptarta ankstesniuose poskyriuose, dailės terapiją kaip tinkamą priemonę vaikų elgesio moduliavimui, nagrinėja daug autorių. Pabrėžiama, jog dailės terapija yra tinkama socializacijos ir emocinio ugdymo priemonė, padeda koreguoti žemą savivertę, neigiamą, iškreiptą požiūrį į save, impulsyvumą, nerimastingumą ir baimes, depresyvias nuotaikas, priešišumą aplinkiniams, konfliktus santykiuose, o sukaupti neigiamūs jausmai ir psichologinė įtampa dailės terapijos metu yra saugiai išreikšiami, taigi mažina gynybinių formų (agresijos, neigiamumo) apraiškas elgesyje, didina savivoką, skatina kūrybiškumą, saviraišką, teikia pasitenkinimą, kelia pasitikėjimą savimi (Lebedeva, 2013; Lesinskienė & Karalienė, 2008; Marder, 2010; Oaklander, 2007).

A. Brazauskaitė taip pat apžvelgė dailės terapijos edukacinėje ir prevencinėje aplinkoje aspektus netinkamo elgesio korekcijai. Vaikų psichoterapijos pradininkai bei meno terapijos pionieriai (Froid, Jung, Klein, Milner, Naumburg, Winnicott) įvertino, kad kūrybiniame procese vaikai gali laisvai išreikšti pozityvius ir neigiamus troškimus ir impulsus per simbolinę vizualinę raišką, meninė saviraiška vaikui yra prigimtinis ir natūralus aplinkos bei savęs pažinimo ir bendravimo būdas, o kūrybinis procesas padeda formuoti tinkamą socialinį elgesį (Brazauskaitė, 2004). Pasak A. Brazauskaitės, dailės terapija gali būti taikoma stiprinant silpnąsias vaiko puses. Kuriant neigiamus išgyvenimus bei jausmai yra reiškiami spontaniškai, tai gelbsti juos įsisąmoninti. Taigi, kūrybos procese yra stiprinama vaiko savivoka ir mažinama jaučiama įtampa, dėl to elgesio ir emocinių sunkumų turintis vaikas gali jaustis lygiaverčiu su kitais. Taip pat, kūrybiniame procese yra plečiamos vaiko pažintinės galimybės. Visi šie aspektai padeda modifikuoti nepageidaujamą elgesį (Brazauskaitė, 2004).

Ankstesniame poskyryje aptarti straipsniai pabrėžia, kad dailės terapija, taikoma mokyklose, ne tik padeda suvokti ir priimti savo ir kitų emocijas, mažina nerimą, didina savivoką, pasitikėjimą savo jėgomis, savigarbą, bet ir gerina santykius su mokytojais ir bendraklasiais, mažina netinkamą elgesį, prailgina susikaupimo laiką, gerina savikontrolę ir atsakomybę už savo veiksmus prisiėmimą, moko sunkumų įveikos strategijų, bendradarbiavimo, savireguliacijos (McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; Moula, 2020).

Kitas tyrimas atliktas Egipte, dvejuose centruose vaikams su spec. poreikiais, tikslas buvo ištirti dailės terapijos poveikį agresyviai elgesiui ir pasitikėjimui savimi vaikams, turintiems mokymosi sunkumų. Buvo atrinkti 60 mergaičių ir berniukų, 7-12 m., demonstruojantys agresyvią elgesį, turintys mokymosi sunkumų ir žemą savivertę. Atrankai ir rezultatams pamatuoti pasitelkta struktūruotas interviu, agresijos matavimo skalė (MOAS), Rosenbergo savigarbos skalė. 2 kartus per savaitę vyko grupinės dailės terapijos sesijos (3-6 vaikai), iš viso vaikai dalyvavo 9 sesijose. Darbas vyko skiriant piešimo užduotis (individualias bei bendras grupines) ir reflektuojant po kūrybinių užduočių. Rezultatai parodė, jog po dailės terapijos intervencijos 85 proc. sumažėjo agresyvus elgesys, vaikų savęs vertinimas pagerėjo 60 proc., išryškėjo stipri koreliacija tarp agresyvaus elgesio ir žemos savivertės, vaikai įgijo

naujų įgūdžių: emocijų savireguliacijos, pozityvių problemų sprendimo būdų, padidėjo priklausymo grupei jausmas, verbalinės jausmų komunikacijos įgūdžiai (Hasan Alam ir kt., 2022).

Savireguliacijos įgūdžių lavinimui dailės terapijoje, literatūroje pabrėžiama ne tiek konkrečių metodų taikymo svarba, o būtent pačio kūrybinio proceso, kaip suteikiančio išraiškos laisvę, nauda ir atliepiančio santykio su terapeutu svarba. I. Acosta teigimu, efektyviausias ir natūraliausias būdas atrasti atsparumą valdant psichologinius sunkumus yra žaidimas ir kūrybinė veikla. Su dailės terapeuto pagalba, vaikai gali pažadinti juose natūraliai slypinčius kūrybinius problemų sprendimo įgūdžius ir ugdyti atsparumą valdant tiek išorines negandas, tiek vidines psichologines problemas. Dailės terapijos procesas skatina neverbalinius santykius su savo vidumi ir tarpasmeninius mainus su terapeutu. Dėl palaikančio, atspindinčio (veidrodinio) santykio su terapeutu, vaikai sustiprėja ir tai jiems leidžia destruktivią energiją nukreipti į problemų sprendimą meno srityje. Šie, kūrybiniame procese įgyti, problemų sprendimo įgūdžiai tampa savotišku šablonu, padedančiu spręsti asmenines problemas kitur gyvenime. Vizualinė raiška gali padėti pasiekti prieštaringsus išgyvenimus, juos pažinti ir sušvelninti jų poveikį, kūrybinio proceso rezultatas suteikia malonumą ir įgalinimo jausmą, o palaikantis santykis su meno terapeutu taip pat padeda atspindėti ir koreguoti vaikystėje susiformavusio prieraišumo problemas. Visa tai kartu - skatina kūrybiškas problemų sprendimo apraiškas (Berberian & Davis, 2019). Kaip buvo minėta anksčiau, L. Bosgraaf ir kolegos, atlikę sisteminę apžvalgą apie dailės terapijos įtaką vaikų emocinio gerbūvio gerinimui, taip pat pastebi, kad mažiau svarbu, kokios medžiagos, technikos ir darbo struktūra yra naudojama psichosocialinių problemų sprendimui, o būtent palaikančio ir atliepiančio terapeuto vaidmens pobūdis išryškėjo kaip vienintelis išskirtinis bruožas, suteikiantis reikšmingiausią poveikį psichosocialinėms problemoms spręsti. Daroma prielaida, kad meno medžiagos ir metodai, kaip terapinio aljanso dalis, suteikia vaikui „saugų tiltą“ užmegzti ryšį su terapeutu ir dėl to leidžia tyrinėti savo jausmus ir emocijas, sumažinti psichosocialines problemas ir pagerinti emocijų reguliavimo įgūdžius (Bosgraaf ir kt., 2020). L. Bosgraaf ir kolegos atlieka tolimesnius tyrimus emocinio atsako reguliavimo dailės terapijos pagalba srityje ir kuria dailės terapijos programą emocijų reguliacijai (ArAT), siekiant spręsti psichosocialinių problemų turinčių vaikų ir paauglių savireguliacijos problemas. Joje yra numatyta, kad per tris pagrindines programos fazes, dailės terapeutai atitinkamai taikys ir konkretų savo veiksmų modelį bei adaptuos savo elgesį pagal šias numatytas fazes: įtampos reguliavimo fazę, dėmesio reguliavimo fazę ir emocinio atsako reguliavimo fazę. Konkrečios programos fazės, orientuotos į šiuos specifinius tikslus, autorių buvo sudarytos remiantis keletu vaiko raidos teorijų ir įžvalgų apie siektinus savireguliacijos aspektus. Atliktame tyrime, kuriame siekta išsiaiškinti, ar terapeutams pavyksta praktiškai laikytis šių teorinių veikimo modelių realiose darbinėse situacijose, rezultatai parodė, kad terapeutų elgesyje nebuvo pastebimų terapinių intervencijų skirtumų per visas programos fazes. Dailės terapeutai dažniausiai taikė įtampą ir dėmesį reguliuojančius terapinius veiksmus, o mažiausiai – emocinį atsaką reguliuojančius

veiksmus. Programoje numatytas teorinis terapeutų veiksmų pritaikomumas pagal programos fazes praktikoje nepasiteisino ir nebuvo stebimas – tai galėtų būti paaiškinta tuo, kad terapeutai savo elgesį pritaiko prie kliento poreikių ir aplinkybių terapijos metu, neatsižvelgiant į gydymo fazę. Terapeutai bendrauja atliepiančiai, kad klientai jaustųsi suprasti, vertinami ir palaikomi savo asmeninių poreikių ir tikslų tenkinime (responsiveness). Pažymima, kad reikėtų dar kartą pagalvoti apie programos fazių apibūdinimo ir pritaikomumo tinkamumą. Pabrėžiama, kad dailės terapeutams įtampos mažinimas atrodo svarbus visose programos fazėse vaikams, turintiems psichosocialinių problemų (Bosgraaf ir kt., 2024).

Apibendrinant galima teigti, jog, *dailės terapija padeda lavinti savo ir kitų emocijų pažinimą, socialinius įgūdžius, ugdo vaiko vaizduotę ir kūrybiškumą, skatina saviraišką, savivoką, pasitikėjimą savo jėgomis ir savigarbą, o tai – gerina ir vaiko savireguliacijos įgūdžius (dailės terapija gerina emocijų kontrolę, mažina destruktinio elgesio pasireiškimą ir didina dėmesio koncentraciją, susikaupimą)*. Vaikų poreikiams atliepti ir rezultatams pasiekti *dailės terapijos procese svarbiau yra ne konkretūs pasirenkami metodai, o pats kūrybinis procesas bei atliepiančio ir palaikančio terapeuto vaidmuo*. Ieškant papildomų, efektyvesnių ir kūrybiškesnių pagalbos būdų vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais, dailės terapija galėtų būti integruota į kompleksinę pagalbą priešmokyklinėse klasėse kaip priemonė, galinti efektyviai prisidėti prie vaikų psichosocialinio gerbūvio ir savireguliacijos įgūdžių lavinimo.

1.3.3. Dailės terapijos taikymo ypatumai priešmokyklinio amžiaus vaikams

Kaip analizuota praeituose poskyriuose, stebimas reikšmingas dailės terapijos indėlis vaikų psichosocialinio gerbūvio ir savireguliacijos įgūdžių lavinimui. Dailės terapijos pritaikomumas įvairioms visuomenės grupėms yra platus: vaikams ir suaugusiems, patiriantiems psichologinius sunkumus, neįgaliesiems, specialiųjų poreikių, priklausomybių turintiems asmenims, kaliniams, nėsčiosioms, asmenims, kurie tiesiog siekia giliau pažinti save ir pan., o skirtingoms klientų grupėms yra taikomi atitinkami dailės terapijos metodai, dėl to yra svarbu įsigilinti į dailės terapijos taikymo ypatumus darbui su *konkrečia* klientų grupe (Dalley, 2004). Kaip aptarta, priešmokyklinio amžiaus vaiko raidoje svarbu ugdyti savo ir kitų emocijų pažinimą, kūrybiškumą, savivertę, savarankiškumą, socialinius įgūdžius, savireguliaciją, vaikams svarbu jaustis pastebėtais, suprastais, reikalingais, reikšmingais, mylimais. Kad galėtume tinkamai vertinti, reaguoti ir atliepti vaikų poreikius dailės terapijos procese, yra svarbu suprasti, kokie vizualinės raiškos bruožai yra būdingi atitinkamo amžiaus vaikams pagal jų raidos etapą, svarbu žinoti terapijoje parenkamų metodų, naudojamų priemonių pritaikomumą ir veiksmingumą. Tam reikėtų aptarti priešmokyklinio amžiaus vaikų vaizduojamosios raiškos raidą ir dailės terapijos taikymo galimybes šio amžiaus vaikams: terapijos užsiėmimų pobūdį, struktūrą, užsiėmimų tematiką, naudojamas raiškos priemonės.

Pagal V. Lowenfeldo meno raidos stadijas 4–7 metų vaikai yra *ikischeminėje stadijoje*, pirmųjų vaizdavimo bandymų etape, kuriame vaikai jau pradeda naudoti simbolius savo piešiniuose, tačiau jų kūriniai dažnai būna subjektyvūs ir atspindi jų asmeninius išgyvenimus bei suvokimą. Šiame etape vaikas nuolat ieško naujų idėjų, o jo reprezentaciniai simboliai kinta, kol apie 7-us metus virsta individualiu, tam vaikui būdingu, išraiškos modeliu. Spalvų pasirinkime pirmumą lemia jų emocinės savybės, o ne realizmas, taigi kritikuoju ar nurodant „teisingą“ objektų spalvą šiame amžiuje būtų trukdoma vaiko saviraiškai. Ikischematinėje stadijoje aktyviai vystosi vaiko savivoka, dažniausias vaiko pirmo pasirinkimo vaizdinys – žmogus. Žmogaus piešinyje stebint nuolatinį tų pačių kūno dalių išdidinimą arba trūkumą galima vertinti ir tam tikrą vaiko pasąmonės aspektų raišką apie tai, kaip vaikas patiria save ir aplinką. Parenkamos kūrybos temos turėtų būti glaudžiai susietos su vaiko kūnu ir suteikti vaikui galimybę užmegzti ryšį tarp savo piešinio ir jį supančios aplinkos. Ikischematinėje stadijoje erdvę vaikas suvokia kaip besisukančią aplink save, taigi suaugusiojo erdvės sampratos mokymas tokio amžiaus vaikui gali būti sunkiai įsisąmoninamas ir pakenkti vaiko pasitikėjimui savo kūryba (Lowenfeld & Brittain, 1964). J. A. Benoit ir G. Pettinati teigia, kad nuo 5 metų vaiko raiška pereina į *intelektinį realizmą*, kuomet, priklausomai nuo vaiko pomėgių ir jį supančios aplinkos, plečiasi vaiko vaizduojamų temų įvairovė, žmogaus ir saulės piešiniai pasipildo šeimos piešiniais, gyvūnais, mašinomis, dominančiais žaislais ir veiklomis. Vaikas pradeda stengtis vaizduoti tikrus įvykius, objektus vaizduoti kuo tikroviškesnius, pagal sugebėjimus bando perteikti perspektyvą (objektų tūriškumą, projekcijas, poziciją arti – toli). Piešiniams būdingas praregimumas, kuomet kiaurai daiktą vaizduojama, kas yra jo viduje (Benoit & Pettinati, 2012). L. Lebedeva vistiek teigia, kad vaikai iki 6 metų nepripažįsta erdvinio vaizdavimo ir piešia daugiau plokščią vaizdą, bet 6-7 metais jau pradeda suvokti lapo ribas ir dalis (viršus, apačia, šonai), palaipsniui pereina prie tokio piešinio elementų dėstymo lape, kur dėmesys dalinamas objektams juos savotiškai struktūriškai suskaidant – lapo viduryje vaizduojama, kas svarbiausia, didžiausia, o paskui objektai lape plečiami į šonus. 5-10 metų amžius laikomas itin „iškalbingu“ vaiko piešinio „aukso“ amžiumi, piešiniai yra vaiko „kalba“, asmenybės saviraiška, nereikalaujanti išskirtinių valios ar intelekto pastangų, dėl to – maloni, įdomi veikla, nekelianti nerimo. 6 metų vaikų pagrindiniai naujai atsirandantys bruožai yra valingi psichikos procesai, vidinis veiksmų planas ir savo elgesio refleksija, taigi piešinys tampa svarbia priemone organizmo ir psichikos tobulinimo programoje (Lebedeva, 2013). A. Brazauskaitė pabrėžia, kad 4-7 metų vaikai yra labai smalsūs ir noriai imasi veiklos su skirtingomis medžiagomis, o piešimas tampa mokymosi ir pažinimo patirtimi, vaikams reikšmingi tampa jutiminiai ir emociniai išgyvenimai, taigi svarbu suteikti kuo platesnį saviraiškos lauką. Kūryboje vaikai suvokia ir net keičia savo patirtis, piešinyje formuojasi naujos vaizdavimo schemas, atspindinčios aplinkos įvykius, padedančios tėvams ir mokytojams geriau suprasti vaikų mąstymą, kas jiems svarbu. Pastovus konkretaus simbolio ar schemas kartojimas be kitimo gali atspindėti

psichologinius, socialinius blokus ar gynybą. 5 metų raiškoje ryškėja atpažįstami objektai, atsiranda daugiau detalių, vaikai piešiniuose dažnai padidins jiems svarbius dalykus (Brazauskaitė, 2004).

Darbas su vaikais dailės terapijoje gali vykti ir individualiai, ir grupėje – priklausomai nuo darbo pobūdžio, skiriasi tikslai, veiklos. Pasak L. Marder, individualus darbas padeda su baimių, įtampos, negatyvizmo įveika, o grupinis darbas skatina bendradarbiavimą, aktyvumą, socialinius įgūdžius, padeda priimti kitų nuomonę, išreikšti savąją, mokytis kontroliuoti elgesį, įgyti savitvarkos (Marder, 2010). Grupinės terapijos naudą tarpasmeninių santykių gerinimui, bendrystės jausmo skatinimui akcentuoja ne vienas dailės terapeutas ir psichoterapeutas (Oaklander, 2007). Taikant individualią dailės terapiją, terapeutas skiria dėmesį tik vienam vaikui, dėl to turi palankesnes sąlygas stebėti ir vertinti vaiko emocijas, jų raišką, interpretuoti jų priežastis (McDonald ir kt., 2019). Individuali dailės terapija suteikti palankias sąlygas vaikui išreikšti ir bandyti suprasti savo emocijas be aplinkos trikdžių, sukurti betarpių ryšį su terapeutu (McDonald & Drey, 2018). Dažniausiai taikant dailės terapijos užsiėmimus vaikams mokyklose yra organizuojami grupiniai užsiėmimai – tokiu būdu terapija leidžia ne tik suprasti savo asmenines emocijas, bet ir stebėti bei pažinti kitų bendraamžių elgesį ir emocijų raišką, kurti ir vystyti bendrumo jausmą (Adoni-Kroyanker ir kt., 2019). Priklausomai nuo poreikio, grupinė dailės terapija ikimokyklinio amžiaus vaikams gali trukti nuo 5 iki 12 sav., užsiėmimų trukmė – nuo 30min. iki 80min. (Marder, 2010), grupės dydis dažniausiai formuojamas iš 6-15 vaikų, o proceso metu su vaikais nuolat būna terapeutas, stebi ir veda užsiėmimus, esant poreikiui – adaptuoja eigą (Bosgraaf ir kt., 2020). Pabrėžtina, kad, vistiek, rekomenduojamas grupės dydis būtų 5-6 vaikai (Malchiodi, 2003; Marder, 2010). Skirtingi terapeutai taiko ir kiek skirtingus darbo modelius dailės terapijos užsiėmimuose, tačiau išlieka bendra užsiėmimų struktūra: pasisveikinimas, apšilimas, kūrybinis procesas, aptarimas / refleksija (Lebedeva, 2013).

L. Marder teigimu, vaikų amžiaus ypatumai, skurdus žodynas ir problemos, dėl kurių ateinama į dailės terapiją (socialinės baimės, psichologiniai gynybos mechanizmai, silpna emocijų diferenciacija), apsunkina jų kūrybos refleksiją, dėl to metodai problemos korekcijai parenkami aplenkiant kontrolę ir suvokimą – kad vyktų pokyčiai, iš vaiko tikimasi tik būti aktyviam, nevaržyti savęs aplenkiant socialines normas (kuo labiau skatinti kūrybiškumą ir laisvą išraišką) – tai sumažina nerimastingumą, veiksmų kontrolę ir išlaisvina savęs pažinimą bei savigydos mechanizmą (Marder, 2010). A. Vengerio teigimu, panirimas į fantazijas ir svajas (kompensacinis fantazavimas yra vaikams būdingas gynybinis mechanizmas) sušvelnina išgyvenimus, susijusius su vienu ar kitu poreikiu nepatenkinimu (Vengeris, 2008). D. Waller teigia, kad vien realybės išbandymas terapijos metu per išveikimą (saugų rizikavimą kūrybos procese) bei atsirandančios išvalgos / suvokimas suteikia galimybę elgesio koregavimui (Waller, 2006). V. Oaklander teigia, kad suteikiant erdvę pasirinkimams, yra treniruojama vaiko valia ir mokoma priimti sprendimus, nes renkantis reikalaujama įsiklausyti į savo pačio jausmus ir mąstymą. Taigi pati

patirtis prisiimti atsakomybę už savo sprendimą jau yra mokanti savaime (Oaklander, 2007). Užsiėmimų metu, be laisvės ir kūrybiškumo, taip pat labai *svarbu yra suteikti tinkamą erdvę saugiai vaiko jausmų raiškai, sukurti sąlygas patirti pasitenkinimą, skatinti savivoką, savivertę, savigarbą.*

L. Lebedeva nurodo, kad dailės terapija padeda transformuoti mintis ir emocijas, kurias žmogus linkęs slopinti, kai suteikiama galimybė simboliniame lygmenyje eksperimentuoti su įvairiausiais jausmais, tyrinėti ir išreikšti juos socialiai priimtina forma (Lebedeva, 2013). V. Oaklander teigia, kad tuomet, kai į sunkumus ir baimes yra žiūrima atvirai, jos yra pripažįstamos ir gerbiamos, vaikas gali įgauti stiprybės susidoroti su jį bauginančiu pasauliu (Oaklander, 2007). D. Waller taip pat nurodo, kad užsiėmimų metu vaikas turi galimybę sudėti neigiamas emocijas į kūrinį, o tai mažina poreikį netinkamai jų išraiškai (Waller, 2006).

L. Marder teigimu, dailės terapijos proceso sėkmę lemia ir sėkmės bei pasitenkinimo faktorius: parenkamos technikos ir priemonės priešmokyklinio amžiaus vaikams turi būti sudominančios, patrauklios, paprastos ir veiksmingos (piešimas pirštais, birūs produktai, trimačiai kūriniai, antspaudai), kad procesas atneštų sėkmę, džiaugsmą bei naujas patirtis, sumažinančias sąmonės kontrolę ir gynybinius mechanizmus (Marder, 2010). Pasisekimo jausmas („aš galiu“), ugdo meistriškumą ir yra tiesiogiai susijęs su pozityviu savęs suvokimu, kuris padeda tinkamai funkcionuoti aplinkoje (Oaklander, 2007). Svarbu nekritikuoti, deramai priimti vaiko kūrinį, skatinti vaiką patį papasakoti, ką nupiešė, nes, rodydamas savo darbą, vaikas, pats to nesuprasdamas, mums patiki savo vidinį pasaulį – dailės terapijoje svarbu yra ne estetinis rezultatas, taigi visos vaiko vizualinės išraiškos formos yra jo vidinių pojūčių atspindys ir reikalauja pagarbos, kad skatintume saugumo ir pasitenkinimo jausmą (Benoit & Pettinati, 2012). Rekomenduojama neinterpretuoti turinio patiems, o klausti vaiko pozicijos, neatskleisti mums išryškėjusios „tiesos“ apie vaiko piešinį jam, nesusieti jo piešinio su vaiko emocijomis, nes vaikas gali pasijusti nesaugus (lyg jį terapeutas „permato“) ir pradėti saugotis nuo „išsibrovimo“ į jo vidinį pasaulį per gynybines reakcijas atsisakant piešti ar piešiant stereotipinius, nieko asmeniško neturinčius piešinius (širdeles, animacinius herojus ir pan.) (Benoit & Pettinati, 2012).

Psichoterapijos atstovai Maslow, Rogers, Erikson pastebėjo, kad pažintinėje raidoje vaiko elgesys glaudžiai siejasi su jo menine raiška ir atkreipė dėmesį į saviaktualizacijos svarbą asmenybės augimui (Brazauskaitė, 2004). Dailės terapija sėkmingai prisideda prie vaiko savivokos augimo, piešinyje pasireiškia ir yra suvokiama spontaniška sąmonės išraiška, tokiu būdu vaikas sužino kažką nauja apie save, auga jo savivoka, tobulėjama intelektualiai ir emociškai (Lebedeva, 2013). Piešiniai atspindi išgyvenimus, norus ir emocijas, piešdamas objektus, žmogus perteikia savo santykį su jais (Vengeris, 2007). Vaiko piešimas atspindi savęs paties piešimą arba to, kaip jis save suvokia, todėl, jei vaiko vidiniame pasaulyje vyksta pokytis, piešinys gali būti to iliustracija (Brazauskaitė, 2004; Lebedeva, 2013; Oaklander, 2007). Kad vaikas turėtų „sveiką“ santykį su aplinka, gerai jaustųsi, jo savęs suvokimas

irgi turi būti pozityvus ir sveikas (Oaklander, 2007). Dėl to savivokos stiprinimas dailės terapijos metu yra labai svarbus. Vaiko savivokos ugdymas yra glaudžiai susijęs su emocijų raiška, taigi, dailės terapijoje būtina padėti jam reikšti agresyvias emocijas, eksperimentuoti, būti kūrybišku ir atrasti save, patirti pasirinkimo galimybes, kontrolę ir jėgą (keisti, režisuoti situacijas kūryboje), kurti projekcijas, per kurias apie save kalbant netiesiogiai taip pat gerėja savęs suvokimas (Oaklander, 2007). Taigi, sėkmės ir pasitenkinimo faktorius veikloje, ugdomas kūrybiškumas ir pozityvi savivoka gerina vaiko savivertę ir savigarbą. Užsiėmimų metu labai svarbu yra leisti vaikui pagal jėgas prisiimti atsakomybę, kad jis įgytų pasitikėjimo savimi, nes savivertė yra tiesiogiai susijusi ir su vaiko savikontrolės sugebėjimais, ir pozityviu santykiu su aplinka (Oaklander, 2007).

Kaip jau minėta anksčiau, dailės terapijos procese, siekiant teigiamo pokyčio, svarbiau yra ne kokias medžiagas ar metodus naudosime, o atliepiantis ir palaikantis terapeuto santykis (Bosgraaf ir kt., 2020). Vistik, skirtingos naudojamos priemonės ir metodai turi ir skirtingus tikslus. L. Marder pabrėžia, kad kūrybiškas skatinamas per netikėtumą ir eksperimentavimą, svarbu parinkti kuo įvairesnes raiškos priemones ir leisti rinktis: birius produktus, molį, skystus dažus, kietas priemones, paįšymą pirštais, tūrinių objektų kūrimą. Net popieriaus plėšymas, gniaužymas padeda didinti neryžtingo, prislėgto ar nuolatinių priekaištų sugniuždyto vaiko savivertę (Marder, 2010). M. Wood taip pat teigia, kad saugiai išreikšta agresyvi energija, naudojant destrukciją gerai priimančias medžiagas kaip molį, gali sustiprinti Ego galias, o įkyrios mintys gali pasitraukti ir tiesiog maišant spalvas (Dalley, 2004). A. Brazauskaitė nurodo, kad dažų savybių (skystumo, tirštumo, maišymo) patyrimas ramina vaikus, nes leidžia greitai išreikšti emociją. Taip pat raminančiai veikia piešimas plačiais rankų mostais pagal muziką, tapyba ant šlapio popieriaus, o negatyvias nuostatas mažina ir motyvaciją kelia antspaudų darymas (monotipija), tapyba ant veidrodžio, nes suteikia netikėtumo, atsitiktinumo džiaugsmą (Brazauskaitė, 2004).

L. Marder teigimu, kad grupinės dailės terapijos metu geriausiai atsiskleistų priešmokyklinio amžiaus vaikų potencialas, užsiėmimus planuoti reikėtų struktūriškai: visada laikytis tos pačios struktūros (pasisveikinimas, apšilimas, kūryba, refleksija, atsisveikinimas), nustatyti ir laikytis grupės taisyklių, grupės dalyvių sudėtis turėtų nekisti. Nuoseklumas užsiėmimuose sumažina nerimastingumą ir sukuria saugumo jausmą (Marder, 2010). D. S. Safran taip pat pažymi, kad vaikams sėkmei patirti reikia nuspėjamumo ir struktūros, taip pat reikia atsižvelgti, kad mažesni vaikai trumpiau išlaiko dėmesį, gali būti impulsyvūs, nekantrūs, todėl užduotys turi būti parinktos atitinkamai nesudėtingos, kad vaikai jas spėtų atlikti, pajustų sėkmę (kietos priemonės suteikia daugiau struktūros veikloje nei dažai ar molis) (Malchiodi, 2003). Kad priešmokyklinio amžiaus vaikų dailės terapija būtų sėkminga, rekomenduojama atsižvelgti į šiuos aspektus (Marder, 2010):

- suformuluoti kelias esmines įvadinės taisykles, psichologiškai ir fiziškai apsaugančias grupės vaikus (nemėtyti priemonių, negadinti kitų vaikų kūrinių be sutikimo ir pan.);

- atliepiančiai reaguoti į vaikus (parinkti tinkamas technikas, priemones, užsiėmimo laiką, grupes organizuoti pagal numatomą specifinį korekcinį poveikį, skirti vienodą dėmesį visiems);
- sukurti sąlygas vaikam kuo daugiau veikti, prisitvirtinti pačiu piešimo procesu;
- skiriant užsiėmimo turinį ir techniką, atsižvelgti į norimą tikslą: sesijos parenkamos taip, kad būtų sukurtos sąlygos korekciniams uždaviniams spręsti, bet terapeutas neprimeta vaikui veiklos prieš jo norą, užduotyse palieka pasirinkimo laisvę apie kūrybinį procesą spręsti pačiam vaikui;
- darbinės sąlygos turi skatinti vaiko laimėjimus, pasisekimo jausmą, nes tai viena svarbiausių sąlygų teigiamiems korekciniams mechanizms.

Kad apibrėžtą užsiėmimo struktūrą reikėtų derinti su pasirinkimo laisve kūryboje pažymi ir V. Oaklander – terapinėje erdvėje turi būti aiškiai laikomasi taisyklių, jeigu suaugę nenustato aiškių ribų, vaiko savasties jausmas tampa amorfinis, pagarba ir ribų nustatymas padeda vaikams jaustis saugiams ir geriau pažinti save, tačiau maži vaikai mėgsta piešti be nurodymų, įsitraukdami į spalvų liejimą ir maišymą, taigi, struktūros ir pasirinkimo dėmė atveria geresnį savęs pažinimą, palaipsniui vaikai tampa atviresni sunkesnių emocijų temoms (Oaklander, 2007). D. S. Safran taip pat pabrėžia, kad saugumo jausmo ir sėkmingos veiklos pagrindu gali tapti vaikų supažindinimas su taisyklėmis ir jų laikymasis grupėje (Malchiodi, 2003).

Apibendrinant poskyrį matyti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai spalvas dar renkasi pagal emociją, formuojasi vaiko savivoka, tad dažni yra žmogaus piešiniai, vaikai pradeda stengtis objektus vaizduoti kuo tikroviškesnius, raiškoje atsiranda daugiau detalių, plečiasi vaizduojamų temų įvairovė. Dažniausiai mokyklose yra organizuojami grupiniai dailės terapijos užsiėmimai, kurie leidžia suprasti savo ir kitų emocijas, vystyti bendrumo jausmą. Grupiniuose užsiėmimuose svarbu suteikti tinkamą erdvę saugiai jausmų raiškai, skatinti kūrybiškumą, sukurti sąlygas patirti pasitenkinimą, skatinti savivoką ir savivertę. Taip pat svarbu užsiėmimų metu laikytis struktūros ir taisyklių, skirti užduotis pagal siekiamą terapijos tikslą, bet suteikti vaikui laisvę rinktis kūryboje, naudoti kuo įvairesnes priemones ir medžiagas.

2. EMPIRINIS TYRIMAS

Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų

Detaliai apžvelgus vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problemą, matomas opus jos aktualumas pastaruoju metu. Vaikai susiduria su nemenkais iššūkiais, juos kamuoja menka savivertė, nepasitikėjimas savo jėgomis, nerimastingumas, mokymosi, dėmesingumo problemos, jie susiduria su iššūkiais bendraujant, pasireiškia socialiai nepriimtinas elgesys. Negebėdami susidoroti su iškilusiomis problemomis vaikai dažnai patiria savireguliacinius sunkumus kontroliuojant savo impulsus, elgesį, emocijas (laiko pyktį savyje, tampa uždari, jaučia apmaudą). Priešmokykliniame amžiuje vaikams ypač svarbu jaustis pastebėtais, suprastais, reikalingais, pažinti ir suprasti savo ir kitų emocijas, ugdyti kūrybiškumą, savivertę, savarankiškumą, socialinius įgūdžius, savireguliaciją. Prasta vaikų psichikos sveikatos problemų prevencija bei per mažas dėmesys jau egzistuojančioms problemoms gali turėti neigiamą poveikį vaikų gerovei. Džiugina PSO skiriamas dėmesys psichosocialinei sveikatai mokyklinėje aplinkoje, Lietuvoje akcentuojama vaiko gerovės komisijos svarba mokyklose, atliepiant vaikų su elgesio ir emociniais sunkumais poreikius, planuojama plėtoti psichosocialines paslaugas, įtraukti daugiau specializuotų terapijų paslaugų. Dabartiniai tyrimai dailės terapijos srityje rodo intervencijų naudą vaikų emocijų pažinimui ir komunikacijai, savireguliacijai, socialinių įgūdžių lavinimui, streso mažinimui, laimės pojūčio didinimui, savivertės kėlimui, patys vaikai – itin teigiamai atsiliepia apie dailės terapijos procesą. Tikslinga būtų svarstyti dailės terapijos intervencijų integraciją mokyklose ir darželiuose vaikų psichosocialinės sveikatos priežiūros komandoje arba dailės terapijos metodų taikymą neformaliojo švietimo metu.

Taigi, šio darbo *kiekybiniame tyrime* siekiama atsakyti, ar veiksminga taikyti dailės terapiją elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimo mažinimui ir savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinio amžiaus vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų? O *kokybinio tyrimo klausimas* – kaip dailės terapijos procese keisis priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška, kūrybiškumas?

Tyrimui pasirinktas mišrus tyrimas: kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų modelis. Kiekybinio tyrimo metodu pasirinktas preliminarinis eksperimentinis vienos grupės tyrimas laiko atžvilgiu (pre-post tyrimas su viena grupe), o kokybinio tyrimo metodu pasirinkta atvejo analizė. Dailės terapijos tyrimuose vien kiekybinio tyrimo gali nepakakti, nes kiekybinis tyrimų metodas neatskleidžia jautresnių tiriamųjų savybių, tų, kurių negalima pamatuoti, o jos dažnai yra svarbios pilnavertėms įžvalgoms (Lebedeva,

2013). Tačiau kokybiniai duomenys yra aprašomojo pobūdžio, juose vyrauja tyrėjo subjektyvumas, juos sunku išmatuoti ir pateikti kaip statistiškai objektyvių ir patikimų rezultatų sistemą (Bitinas ir kt., 2008). Todėl, siekiant visapusiškai ištirti dailės terapijos taikymo galimybes elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimui mažinimui ir savireguliacijos įgūdžių ugdymui, prie kiekybinio tyrimo metodo (statistinės klausimynų duomenų analizės) papildomai pasirinkta taikyti ir kokybinio tyrimo metodus – stebėjimą ir atvejo analizę su piešinių analize.

Tyrimas buvo atliekamas Vilniaus lopšelyje – darželyje “Lakštingala”, tyrimui buvo renkamos dvi eksperimentinės grupės priešmokyklinių klasių vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų. Tyrimui atlikti gautas Vilniaus universiteto, Medicinos fakulteto, Mokslinių tyrimų etikos komiteto leidimas Nr. (1.7 E) 150000-KT-90 (Priedas Nr. 1).

2.1. Tyrimo metodologija

2.1.1. Tyrimo imtis

Tyrimas buvo atliekamas Vilniaus lopšelyje – darželyje “Lakštingala”. Tyrimui buvo renkamos dvi eksperimentinės grupės priešmokyklinių klasių vaikų, kurių elgesio ir emocinių sunkumų lygis bei savireguliacijos įgūdžių lygis buvo matuojamas prieš intervenciją ir po jos.

Kadangi tiriami tik konkretaus lopšelio-darželio priešmokyklinių klasių vaikai, imtis buvo sudaroma iš vaikų, kurių tėvai savanoriškai sutiko dalyvauti tyrime ir kurie atitiko atrankos kriterijus (patogioji, tikslinė atranka). Imtis buvo sudaroma iš ne daugiau kaip 20 vaikų, po 8-10 vaikų vienoje eksperimentinėje grupėje.

Tiriamieji atrenkami tikslinės atrankos būdu, kurie atitiko šiuos kriterijus:

1. Vaikas mokosi priešmokyklinėje klasėje.
2. Vaikas turi elgesio ir emocinių sunkumų.

Kaip sudaroma tyrimo imtis ir vykdoma atranka – detaliau aprašyta „Tyrimo organizavimas“ dalyje.

Tyrimui buvo atrinkti 18 vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų (Lentelė Nr. 1): 10 berniukų (iš jų, pasak tėvų, tyrimo pradžioje 7 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų ir 3 turėjo tam tikrų rimtesnių sunkumų), 8 mergaitės (iš jų, pasak tėvų, tyrimo pradžioje 4 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų ir 4 turėjo tam tikrų rimtesnių sunkumų).

Lentelė Nr. 1

Atrinktų tyrimo dalyvių aprašomoji statistika

		Berniukai n=10(55.6%)	Mergaitės n=8(44.4%)	Bendras n=18(100.0%)
Amžius (vidurkis, SN)		5.9 (0.3)	5.8 (0.5)	5.8 (0.4)
Elgesio ir emocinių sunkumų lygis prieš terapiją (abs. (%)) pagal tėvų atsakymus	Taip, nedidelių	7 (70.0%)	4 (50.0%)	11 (61.1%)
	Taip, tam tikrų	3 (30.0%)	4 (50.0%)	7 (38.9%)
Lankytų užsiėmimų skaičius (vidurkis, SN)		8.7 (2.1)	10.4 (2.4)	9.4 (2.3)

Tyrimo rezultatuose vertinami tik 7-iose ir daugiau iš 12-os užsiėmimų lanke tyrimo dalyviai, viso 15 vaikų: 8 berniukai ir 7 mergaitės (Lentelė Nr. 2).

Lentelė Nr. 2

Tyrimo vertinamų dalyvių aprašomoji statistika

		Berniukai n=8(53.3%)	Mergaitės n=7(46.7%)	Bendras n=15(100.0%)
Amžius (vidurkis, SN)		5.9 (0.4)	5.7 (0.5)	5.8 (0.4)
Elgesio ir emocinių sunkumų lygis prieš terapiją (abs. (%)) pagal tėvų atsakymus	Taip, nedidelių	6 (75.0%)	3 (42.9%)	9 (60.0%)
	Taip, tam tikrų	2 (25.0%)	4 (57.1%)	6 (40.0%)
Lankytų užsiėmimų skaičius (vidurkis, SN)		9.5 (1.4)	11.1 (1.1)	10.3 (1.5)

Kaip matome, tyrime vertinamų dalyvių pasiskirstymas pagal lytį yra panašus: iš tyrime vertinamų 15 dalyvių 53.3% buvo berniukai (iš jų, pasak tėvų, tyrimo pradžioje 6 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų ir 2 turėjo tam tikrų rimtesnių sunkumų) ir 46.7% buvo mergaitės (iš jų, pasak tėvų, tyrimo pradžioje 3 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų ir 4 turėjo tam tikrų rimtesnių sunkumų).

2.1.2. Duomenų rinkimo metodai ir instrumentai

Mokslinės literatūros apžvalga. Literatūra ieškota pasitelkiant elektronines duomenų paieškos sistemas ir bazes: Google, Google Scholar, Taylor & Francis, Scopus. Analizuoti moksliniai straipsniai ir dokumentai, ieškoti pagal angliškų ir lietuviškų raktažodžius – children emotional difficulties and art therapy, children behavioral difficulties and art therapy, self regulation in primary school children, self regulation in children and art therapy, primary school children and art therapy, primary school children development. Taip pat analizuota mokslinė literatūra iš atitinkamų temų knygų, dokumentų.

Kiekybinio tyrimo metodu pasirinktas preliminarinis eksperimentinis vienos grupės tyrimas laiko atžvilgiu (pre-post tyrimas su viena grupe). Tai toks tyrimas, kuomet pasirenkama tik viena dalyvių grupė be kontrolinės grupės, dalyviai patiria vieną intervenciją ir kiekybiškai išmatuojamas poveikis prieš ir po intervencijos. Šis tyrimo tipas yra lengvai pritaikomas praktikoje, nereikalauja didelių išteklių, gali būti naudojamas kaip pirmas žingsnis, siekiant suprasti intervencijos poveikį, prieš atliekant sudėtingesnius tyrimus su kontrolinėmis grupėmis – leidžia tyrėjams išbandyti hipotezes mažose grupėse. Tačiau, dėl kontrolinės grupės nebuvimo, sunku užtikrinti, kad intervencija yra tikrasis pokyčio veiksnys (sunku atmesti kitos aplinkos įtaką), tyrimas gali tik parodyti koreliaciją, bet ne įrodyti aiškaus priežastinio ryšio tarp intervencijos ir rezultatų (Wheeler & Murphy, 2016). Šiame tyrime keliamas pagrindinis klausimas – *ar veiksminga taikyti dailės terapiją (nepriklausomas kintamasis) elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimo mažinimui ir savireguliacijos įgūdžių ugdymui (priklausomi kintamieji) priešmokyklinio amžiaus vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų?*

Kiekybinio tyrimo duomenų rinkimo instrumentai. Tyrimui buvo renkami dalyvių lyties, amžiaus, elgesio ir emocinių sunkumų lygio bei savireguliacijos įgūdžių lygio (terapijos veiksmingumo vertinimui) duomenys (Priedas Nr. 18). Duomenys tyrimui renkami iš duomenų šaltinių – tėvų ir mokytojų užpildytų klausimynų prieš terapiją ir po jos: „*Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit)*“ (Priedas Nr. 2,3,4,5) bei „*Savireguliacijos įgūdžių klausimyno*“ (Priedas Nr. 7). Duomenys buvo renkami pačio tyrėjo, kaupiami ir saugomi užtikrinant konfidencialumą. Tik pilnai užpildytos anketos buvo laikomos validžiomis. Tik 7-iose ir daugiau iš 12-os užsiėmimų dalyvavusių vaikų duomenys buvo vertinami tyrime.

Dalyvių atranka (vaikai, turintys elgesio ir emocinių sunkumų) vykdyta pagal standartizuoto Lietuvoje *Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit)* tėvų atsakymus apie vaiko turimus elgesio ir emocinius sunkumus.

Elgesio ir emocinių sunkumų kaita buvo vertinama standartizuotu Lietuvoje *Galių ir sunkumų klausimynu (SDQ-Lit)*, atvira prieiga (R. Goodman, 2020), klausimyno autorius R. Goodman (Goodman, 1997). Pasak lietuviško SDQ (Galių ir sunkumų klausimyno) versijos normų sudarymo lietuvių vaikų populiacijai autorių, tai – klausimynas, skirtas vaikų emocinių simptomų, elgesio problemų, hiperaktyvumo, santykių su bendraamžiais problemų ir socialumo formalizuotai atrankai, reikalingai vaikų turinčių elgesio ir emocinių problemų ankstyvajai diagnostikai (G. Gintilienė ir kt., 2004). Klausimyną sudaro 25 teiginiai, kurie pasiskirsto į 5 skales (kiekvieną skalę sudaro po 5 klausimus iš klausimyno): socialumo, hiperaktyvumo, emocinių simptomų, elgesio problemų ir problemų su bendraamžiais – taip pat, bendra sunkumų skalė. Skalės vertinamos balais pagal SDQ vertinimo metodiką: visos klausimyno skalės vertinamos pagal mažiausią 0 ir didžiausią 10 įvertį (kiekvienas iš teiginių svyruoja nuo 0 iki 2). Kiekvienas atsakymas klausimyne pažymėtas reikšme, kur „Netiesa“ = 0, „Iš dalies tiesa“ = 1, „Tiesa“ = 2. Aprašomoji statistika pateikiama remiantis klausimyno vertinimo normomis (norma / riba / nuokrypis) (Priedas Nr. 6). Pasirinkta rinkti duomenis naudojant tėvų ir mokytojų klausimyno versijas. Mokytojų klausimynų skalių patikimumas (Cronbacho Alpha α) visose skalėse nurodomas kaip aukštesnis lyginant su tėvų versijomis, *Bendros sunkumų skalės* patikimumas mokytojų klausimyno versijoje yra aukštas ($\alpha=0,85$), o tėvų versijoje – vidutinio patikimumo ($\alpha=0,79$) (G. Gintilienė ir kt., 2004).

Savireguliacijos įgūdžių kaita buvo vertinama dviem instrumentais prieš intervenciją ir po jos – standartizuotu Lietuvoje *Galių ir sunkumų klausimynu (SDQ-Lit)* ir *Savireguliacijos įgūdžių klausimynu*.

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit) (aprašytas anksčiau). Savireguliacijos įgūdžių kaita buvo vertinama pagal tyrėjos pasirinktus *Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit)* klausimus, atspindinčius vaikų savireguliacijos įgūdžius: pagal *Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit)* vertinimo metodikos įverčius skaičiuojamas 13-os klausimų atsakymų vidurkis (pavadinamas „Savireguliacijos sunkumų rodikliu“) ir lyginamas prieš intervenciją ir po jos (vertinami mokytojų atsakymai, tėvų atsakymai ir bendras mokytojų ir tėvų rodiklis). Savireguliacijos įgūdžių rodikliui skaičiuoti pasirenkami šie klausimai:

1. Nenustygsa vietoje, pernelyg aktyvus (-i), nurimsta neilgam
2. Noriai dalijasi su kitais vaikais skanėstais, žaislais, rašikliais ir pan.
3. Dažnai pratrūksta pykčiu ar nesusivaldo
4. Paprastai paklūsta suaugusiųjų reikalavimams
5. Nuolat muistosi ir rangosi
6. Dažnai pešasi su vaikais, juos skriaudžia

7. Dažnai nelaimingas (-a), prislėgtas (-a), greitai susigraudina
8. Greit išsiblaško, sunkiai susikaupia
9. Baiminasi naujų situacijų, prilipęs (-usi) prie savų, nepasitiki savimi
10. Dažnai meluoja ar apgaudinėja
11. Pirma pagalvoja, tik paskui padaro
12. Vagia iš namų, mokyklos ar kitų vietų
13. Užduotis atlieka iki galo ir susikaupęs (-usi)

Savireguliacijos įgūdžių klausimynas. Sudaromas pačios tyrėjos, remiantis vertybinėmis nuostatomis ir gebėjimais savireguliacijos srityje, kuriuos priešmokyklinio amžiaus vaikas turėtų įgyti pagal „Ikimokyklinio amžiaus vaikų pasiekimų aprašą“. Teigiama, kad esminiai vaiko gebėjimai savireguliacijos ir savikontrolės srityje būtų: „Laikosi susitarimų, elgiasi mandagiai, taikiai, bendraudamas su kitais bando kontroliuoti savo žodžius ir veiksmus (suvaldo pyktį, neskaudina kito), įsiaudrinęs geba nusiraminti.“ (Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2016). Klausimynas sudaromas iš 5 teiginių, atspindinčių vaiko savireguliacijos lygį skirtingose situacijose: savikontrolės gebėjimų sunkumus vaiko lūkesčių neatitinkančioje situacijoje, impulsyvumą nepasisėkus, kantrybės stoką laukiant, bendradarbiavimo sunkumus grupinėse veiklose, paklusnumo / taisyklių laikymosi sunkumus. Kiekvienas teiginys vertinamas Likert skale balais: „Visiškai neišreikšta“ (0), „Vidutiniškai išreikšta“ (1), „Smarkiai išreikšta“ (2). Kuo mažiau išreikštas kiekvienas teiginys (kuo mažesnis balas), tuo geresni savireguliacijos įgūdžiai. Vertinami kiekvieno iš 5 teiginių atsakymų rezultatai atskirai (mokytojų ir tėvų ats. ir bendras mokytojų ir tėvų rodiklis), bei bendras visų 5 teiginių rezultatų vidurkis (vėlgi – mokytojų atsakymų, tėvų atsakymų ir bendras mokytojų ir tėvų rodiklis).

Kokybiniu tyrimo metodu pasirinkta atvejo analizė. Atvejo analizė buvo naudojama kiekybinės tyrimo dalies papildymui ir rezultatų praplėtimui. Atlikus kiekybinę tyrimo dalį – apskaičiavus *Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit)* rezultatus – pasirinktas vienas tipiškas dalyvis, kurio tam tikri elgesio ir emocinių sunkumų požymiai pakito, ir jis tiriamas kokybiškai. Taip pat, pasirenkant atsižvelgta į mokytojų ir tėvų atsiliepimus apie ryškiai pastebimą šio vaiko elgesio ir emocinių problemų išreikštumą terapijos pradžioje. Pagrindinis tyrimo klausimas – *kaip dailės terapijos procese keisis priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška, kūrybiškumas?* Buvo ieškota ryšių tarp tyrimo dalyvio stiprybių savireguliacijos įgūdžiams ir vizualinės raiškos dinamikos. Atvejo analizės pagrindą sudaro dalyvio savybių apibūdinimas bei jo elgesio ir emocijų dinamikos stebėseną terapijos eigoje (Bitinas ir kt., 2008). Dailės terapijoje atvejo analizės metu ieškomi ryšiai tarp tiriamojo elgesio ir emocijų raiškos bei kūrybos

/ vizualinės raiškos. Vienas iš tyrimo metodų vertinant dailės terapijos poveikį yra *vaikų piešinių analizė* (Lebedeva, 2021; Marder, 2010) (plačiau prie „Duomenų analizės metodai“). Atvejo analizę sudarė dalyvio anamnezės aprašymas, elgesio ir emocinių bei savireguliacijos įgūdžių dinamikos vertinimas užsiėmimų metu (remiantis kiekvieno užsiėmimo metu tyrėjos pildytais *stebėjimo protokolais* (Priedas Nr. 8,9) bei dalyvio piešinių analizė. Atlikus analizę, buvo daromos bendros išvados, vertinant vykstančius vidinius dalyvio pokyčius.

Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo instrumentai. Duomenys atvejo analizės tyrimui buvo renkami *stebėjimo metodu* pildant duomenų šaltinius – tyrėjos sudarytą *"Elgesio bei reflektavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolą"* (Priedas Nr. 8) bei *"Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolą"* (Priedas Nr. 9). Taip pat buvo renkamos ir saugomos dalyvio piešinių foto-nuotraukos. Duomenys buvo renkami pačio tyrėjo, kaupiami ir saugomi užtikrinant konfidencialumą.

Stebėjimas. Stebėjimas – plačiai taikomas socialinių mokslų atstovų, yra vienas seniausių duomenų rinkimo metodų ir ypač tinka rinkti duomenis atliekant žmonių elgesio tyrimus. Stebėjimo metu tyrėjas surenka pirminius duomenis iš neformalių, natūraliai kylančių pokalbių su stebimos aplinkos dalyviais, suvokia sąveikos įvairovę (tai, apie ką dalyviai nekalba). Tikslinga taikyti stebėjimo metodą kai dalyviai negali pateikti tikslių atsakymų (pvz., negali apibūdinti savo elgesio tam tikrose situacijose detalių), kai siekiama išnagrinėti tam tikrų įvykių detales, ištirti neverbalinę komunikaciją (kūno kalbą), geriau suprasti žmonių tarpusavio santykius. Atliekant kokybinius tyrimus taikomas (tad ir šiam tyrimui buvo taikomas) neformalusis stebėjimas (dar vadinamas nestruktūruotu, arba žvalgomoju, angl. *exploratory*), kuomet siekiama gauti duomenų, kai mažai žinoma apie tiriamą situaciją, reiškinį ar įvykį (Rupšienė, 2007). Tyrimo dalyviai yra priešmokyklinio amžiaus vaikai, jų galimybės žodžiu išreikšti savo išgyvenimus pagal raidą dar yra ribotos, kalbinė raiška dažnai skurdi (Lebedeva, 2013), todėl tikėtina, kad interviu metodu surinkti duomenys galėtų būti neišsamūs ar netikslūs. Taigi, stebėjimo metodas, tyrėjai pačiai pildant stebėjimo protokolus, galėtų būti išsamesnis.

Stebėjimo protokolų sudarymas. Kiekvieno užsiėmimo metu buvo stebimas vaikų elgesys ir emocijų raiška bei savireguliacijos įgūdžių raiška. Stebėjimo duomenys po kiekvieno užsiėmimo buvo fiksuojami pačios tyrėjos sudarytuose stebėjimo protokoluose:

- *"Elgesio bei reflektavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolą"*. Protokolas sudarytas remiantis L. Marder ir L. Lebedevos rekomendacijomis: terapeutas turėtų reaguoti į vaiko būsenos pokyčius, norėdamas gauti informacijos apie būsenos dinamiką, terapeutas kūrybiniame procese gali stebėti vaiko elgesį ir afektines reakcijas, sąveiką su kitais dalyviais, vaiko kūrybinės veiklos proceso dinamiką (įsitraukimą į procesą, priemonių pasirinkimą ir elgesį su priemonėmis, kūrybos greitį ir

produktyvumą, elementų atsiradimą ir jų keitimą piešinyje), verbalizaciją (suteikiamą pavadinimą kūriniai, refleksiją (pagal galimybes) apie kūrybą ir procesą) (Lebedeva, 2013; Marder, 2010). Protokole buvo stebima vaiko: emocijų kalbinė raiška / verbalizacija, dalyvavimas / įsitraukimas, bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai, bendra nuotaika / emocijų raiška. Vertinama balais ir kartu aprašoma užsiėmimų eiga, dalyvių elgesys, reakcijos, refleksijos bei asmeniniai tyrėjos pastebėjimai.

- „*Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolas*“. Šis protokolas sudarytas remiantis pačios tyrėjos sudaryto „*Savireguliacijos įgūdžių klausimyno*“ (aprašytas anksčiau) pagrindu. Jame stebima ir vertinama balais savireguliacijos įgūdžių dinamika užsiėmimų metu.

Dailės terapijos užsiėmimai buvo vedami pagal savireguliacijos įgūdžių gerinimui sudarytą *dailės terapijos programą* (sudaroma atsižvelgiant į literatūros apžvalgoje išgrynintus esminius kriterijus, skatinančius savireguliacijos įgūdžių ugdymą) (Priedas Nr. 10). Dailės terapijos programos uždaviniai buvo gerinti vaikų emocijų pažinimą ir raišką, lavinti kūrybiškumą ir vaizduotę bei didinti savivertės jausmą. Dailės terapijos programa sudaroma remiantis įvairių dailės terapijos autorių literatūra: L. Lebedeva, V. Oaklander, L. Marder, A. Brazauskaite (detaliau prie – „Dailės terapijos programos sudarymas, užsiėmimų struktūra“).

Siekiant užtikrinti tyrimo etiką, tyrimo dalyviams išsamiai žodžiu ir raštu buvo pristatomas planuojamas tyrimas (tema, metodai, intervencija) ir gaunami informuoto asmens sutikimai, garantuojamas savanoriškas pasitraukimas iš tyrimo bet kuriuo metu be jokių pasekmių. Užtikrinamas duomenų konfidencialumas duomenis tinkamai renkant, kaupiant ir saugant, koduojant ir naudojant tik tyrimo tikslais.

2.1.3. Tyrimo organizavimas

Vilniaus lopšelio-darželio „Lakštingala“ dviejų priešmokyklinių klasių (kuriose mokosi viso 43 vaikai) tėvams per tėvų susirinkimus 2024 rugsėjo mėnesio pradžioje žodžiu buvo pristatyta dailės terapija, planuojamo tyrimo tema, metodika, užsiėmimų pobūdis (intervencija). Buvo išdalinta viso 43 užklįjuojami vokai su *tėvų informavimo forma* apie tyrimo temą, metodiką bei intervenciją (Priedas Nr. 11), *tėvų informuoto asmens sutikimo forma* (Priedas Nr. 12) ir *Galių ir sunkumų klausimynu (SDQ-Lit)*. Už dviejų savaitių buvo gauti ir vertinami 31 tėvų sutikimai dalyvauti tyrime ir jų užpildyti *SDQ-Lit klausimynai*. Pagal tyrime sutikusių dalyvauti tėvų *SDQ-Lit klausimynų* atsakymus, atlikus tikslinę atranką, buvo atrinkti 18 vaikų, turintys elgesio ir emocinių sunkumų (buvo numatyta atrinkti ne daugiau nei 20 vaikų). Buvo atrenkami tie vaikai, kurių tėvai į klausimą „Jūs manote, kad jūsų vaikas turi

emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?“ atsakė „Taip, nedidelių“, „Taip, tam tikrų“ arba „Taip, labai didelių“. Iš atrinktų dalyvių buvo formuojamos dvi grupės (10 ir 8 vaikų), kurioms buvo vedami dailės terapijos užsiėmimai (intervencija atliekama pačio tyrėjo). Rekomenduojamas dailės terapijos grupės dydis priešmokyklinio amžiaus vaikams turėtų būti ne didesnis negu 5-6 vaikai (Malchiodi, 2003; Marder, 2010), tačiau praktikoje dažniausiai formuojamų vaikų grupių dydis siekia 6-15 vaikų (Bosgraaf ir kt., 2020). Taigi, numatant, kad realus lankomumas gali būti mažesnis dėl ligų ar kitų priežasčių, grupės buvo sudarytos sąlyginai didesnės. *Realus lankomumas tyrimo metu buvo apie 7 vaikai vienoje grupėje*. Tyrimo dalyviai į grupes buvo skirstomi pagal lankomas darželio grupes (skirtingų darželio grupių vaikai tarpusavyje nebuvo maišomi). Jei sutikusių dalyvauti tyrime ir atitinkančių atranką dalyvių būtų buvę daugiau nei 20, į tyrimą būtų pasirenkami tie dalyviai, kurie turėtų sunkesnius elgesio ir emocinius sunkumus pagal tėvų užpildytų *SDQ-Lit klausimynų* atsakymus.

Atrinktų vaikų tėvai buvo informuojami, kad jų vaikai yra atrinkti dalyvauti tyrime (Priedas Nr. 13). Šių tėvų buvo prašoma užpildyti *Savireguliacijos įgūdžių klausimyną* apie vaiko savireguliacijos įgūdžius prieš ir po dailės terapijos užsiėmimų, bei pakartotinai užpildyti *SDQ-Lit klausimyną* po dailės terapijos užsiėmimų. Tėvai buvo informuojami, kad mokytojų taip pat bus prašoma apie šiuos vaikus užpildyti *SDQ-Lit klausimyną* ir *Savireguliacijos įgūdžių klausimyną* prieš ir po dailės terapijos užsiėmimų (mokytojos juos taip pat užpildė). Garantuojamas duomenų konfidencialumas ir patikinama, kad bet kada galima atsisakyti dalyvauti tyrime. Tėvai, kurių vaikai neatitiko atrankos kriterijų, buvo informuojami, kad jie nėra atrinkti tyrimui ir tyrime nedalyvaus (Priedas Nr. 14).

Kiekvienai grupei buvo vedami 12 dailės terapijos užsiėmimų po 1k. savaitėje, 60min. trukmės. Dailės terapijos užsiėmimai buvo vedami pagal savireguliacijos įgūdžių gerinimui sudarytą dailės terapijos programą (detaliau prie – „Dailės terapijos programos sudarymas, užsiėmimų struktūra“). Užsiėmimai buvo vedami nuo 2024.10.14 iki 2025.01.14 (su dviejų savaitžių šventinio laikotarpio pertrauka). Mokytojai ir tėvai *SDQ-Lit klausimyną* ir *Savireguliacijos įgūdžių klausimyną* pildė dvi savaites prieš dailės terapijos užsiėmimus ir dvi savaites po jų, taigi pakartotinė apklausa įvyko praėjus maždaug keturiems mėnesiams po pirminės apklausos. Dailės terapijos užsiėmimų eigoje, tyrėja pildė „*Elgesio bei reflektavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolą*“ ir „*Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolą*“ bei rinko dalyvių piešinių foto-nuotraukas.

2.1.4. Duomenų analizės metodai

Kiekybinių duomenų analizė. Surinkti duomenys iš buvo koduojami, grupuojami ir interpretuojami. Kiekvienam tyrimo dalyviui buvo priskiriamas kodas, užtikrinantis konfidencialumą. Duomenys iš klausimynų į statistikos skaičiavimo programas buvo suvedami ir tyrimo rezultatai buvo aptariami duomenis įvardinant tik dalyviams priskirtais kodais, neatskleidžiant jų tapatybių. Duomenys tvarkomi naudojant MS Excel programą ir atvirų prieigų internetines statistikos skaičiavimo svetaines: openepi.com ir statskingdom.com. Buvo atliekama statistinė elgesio ir emocinių sunkumų lygio ir savireguliacijos įgūdžių lygio prieš ir po terapijos duomenų analizė (skaitmeniniai duomenys). Buvo tikrinamas duomenų skirstinių normalumas pagal Gauso kreivės simetriją, duomenų padėties dydžių (vidurkis / moda / mediana) artumą, standartinio nuokrypio dydį bei asimetrijos ir eksceso koeficientų dydį. Pagal skirstinio normalumą buvo įvertinama, kurios duomenų padėties bei sklaidos statistikos bus naudojamos kintamojo apibūdinimui (vidurkis su standartiniu nuokrypiu ar mediana su minimalia ir maksimalia reikšmėmis). Gauta klausimynų balų prieš ir po terapijos skirtumo statistinis reikšmingumas buvo tikrinamas skaičiuojant 95% pasikliautinį intervalą bei tikrinama hipotezė, ar klausimynų balų pokytis yra atsitiktinis ar ne (priimant arba atmetant nulinę ir alternatyviąją hipotezes). Šių skaitmeninių duomenų skirtumo atsitiktinumui nustatyti pagal p-reikšmę normaliems skirstiniams (priklausomoms imtims) buvo panaudotas „T-testas“, o nenormaliems skirstiniams – „Wilcoxon Signed-Rank Test“ testas (statistinio reikšmingumo lygmuo $\alpha \leq 0.05$, statistiškai reikšminga jei $p \leq \alpha$). Remiantis gautais rezultatais – pateikiamos apibendrinančios tyrimo rezultatų išvados.

Piešinių analizė. Dailės terapijoje atvejo analizės metu ieškomi ryšiai tarp tiriamojo elgesio ir emocijų raiškos bei kūrybos / vizualinės raiškos. Vienas iš tyrimo metodų vertinant dailės terapijos poveikį yra *vaikų piešinių analizė* (Lebedeva, 2021; Marder, 2010). Psichoterapijos atstovai Maslow, Rogers, Erikson pastebėjo, kad pažintinėje raidoje vaiko elgesys glaudžiai siejasi su jo menine raiška ir atkreipė dėmesį į saviaktualizacijos svarbą asmenybės augimui (Brazauskaitė, 2004). Piešinyje pasireiškia ir yra suvokiama spontaniška pasąmonės išraiška. Tokiu būdu vaikas sužino kažką nauja apie save, auga jo savivoka, tobulėjama intelektualiai ir emociškai (Lebedeva, 2013). Taip pradėta domėtis vaikų piešiniais, kaip potencialiai galinčiais daryti įtaką vaiko savivokai, elgesio ir emocijų dinamikai. Piešiniai gali padėti išsiaiškinti žmogaus asmenybės ypatybes, kurias ir atspindi jo išgyvenimų, norų, emocijų raiška piešinyje. Piešdamas objektus, žmogus perteikia savo santykį su jais (Vengeris, 2007). Vaiko piešimas atspindi savęs paties piešimą arba to, kaip jis save suvokia. Todėl jei vaiko vidiniame pasaulyje vyksta pokytis, piešinys gali būti to iliustracija (Brazauskaitė, 2004; Lebedeva, 2013;

Oaklander, 2007). Piešimo procesas yra ir labai asmeniškasis, todėl vertinant piešinius, rekomenduojama vengti tiesioginio interpretavimo, o remtis holistiniu požiūriu ir surinkti kuo daugiau informacijos apie vaiką (Handler & Thomas, 2014). Vaikams dažnai sunku žodžiais komunikuoti apie patiriamus jausmus, apibūdinti savo būsenas, todėl piešinys gali tarnauti kaip vizualinė komunikacija, papildoma priemonė diagnostikai ir informacijai apie vaiko vidinius potyrius ir jų pokyčius (elgesio ir emocijų dinamiką, galimus savireguliacijos pokyčius) (Lebedeva, 2013; Waller, 2006).

L. D. Hinz knygoje Ekspresyvių terapijų tęstinumas (ETC) aptaria dailės terapijos kūrinių analizės metodą (toliau ETC) kaip integruoto ir daugiasluoksnio kūrybos vertinimo sistemą, jungiančią kūrybinę raišką su pažinimo funkcijomis, emocijų ir jutiminių stimulų apdorojimu. ETC išskiria kliento įsitraukimo daugiasluoksniškumą per kelis lygius – kinestetinį-jutiminį, suvokimo-emocinį, pažintinį-simbolinį. Asmens pokyčių stebėjime yra svarbu vertinti ne *kas konkrečiai nupiešta* (pats vaizdinys), bet *kaip kuriama*, atsižvelgti į *piešinyje išpildytus elementus, pasirinktas priemones, elgesį kūrybos metu, refleksijas*. Tai gali suteikti visapusiškas įžvalgas apie raidos, emocinę ir pažinimo būseną bei psichoemocinės būsenos kaitą. ETC holistinė kūrinių vertinimo sistema sustiprina kūrinių analizės patikimumą bei gilumą. ETC metodą dailės terapijos kūrinių analizei ir asmens vidinių procesų kaitai galima taikyti dviem būdais. Analizuojant visus kūrinius vienu metu galima stebėti kliento kūrybinio proceso ir psichologinės būklės pokyčius. O analizuojant kiekvieną darbą atskirai galima vertinti kliento emocinius, pažinimo ir jutimo procesus tą akimirką (Hinz, 2020).

Pagal C. G. Jung piešinių interpretavimas atliekamas dvejais požiūriais: introvertinis / subjetyvus ir ekstravertinis / objektyvus. Pirmuoju atveju vertintojas remiasi savo vidinėmis reakcijomis į sukurtą objektą, intuicija: kokius pojūčius, jausmus, mintis sukelia vertinamas piešinys. Antruoju atveju – vertintojas į piešinį žvelgia kaip į objektą, vertinama objektyvi žinia išreikšta piešinyje, svarbu nesiremti savo subjektyviomis idėjomis. Šiame metode naudojami įvairūs formalių piešinio elementų vertinimo kriterijai (Abt, 2005).

Piešinio formaliųjų elementų analizė – FEATS (angl. The Formal Elements Art Therapy Scale) – plačiai naudojamas metodas dailės terapijos procese analizuojant dalyvių kūrinius (Pénzes ir kt., 2018). Formalieji piešinių elementai atspindi žmogaus sąveikos su dailės priemonėmis būdą, kuriuo klientai išreiškia save, todėl FEATS gali būti įrankis vertinti žmogaus psichoemociinei būklei. Piešinio struktūros analizė, kiekvieno formalaus elemento nešama informacija gali padėti atskleisti psichoemocinės savijautos dinamiką, energijos lygmenį, kognityvinius ir socialinius sunkumus lyginamųjų analizių metu (Gantt & Anderson, 2009). FEATS metodas tinka įvairaus turinio piešiniams, nes dėmesys skiriamas ne turiniui, o formaliesiems elementams. FEATS išskiriama 14 formaliųjų elementų: spalvos reikšmė ir

adekvatumas, energija, erdvė, integracija, logika, realizmas, problemos sprendimas, piešinio išsivystymo lygis, objektų ir aplinkos detalės, linijų kokybė, žmogaus figūra, pasvirimas, atkaklumas (Gantt & Anderson, 2009). Pasak I. Penzes, tyrėjas pasirenka pats, kuriuos formaliuosius elementus nagrinėti ir vertinti analizuojant dailės terapijos metu sukurtus kūrinius (Pénzes ir kt., 2018). Siekiant nustatyti dalyvio psichoemocinės būklės kaitos požymius piešiniuose, pasirinkti vertinami šie formalūs elementai: kompozicija, erdvės užpildymas lape, objekto vaizdavimas, spalva, energija, linija / potėpis, naudojamos priemonės.

L. Marder teigimu yra naudinga vaiko būsenos dinamiką dailės terapijos procese stebėti pagal nustatytus kriterijus (priemonių pasirinkimas, vaizdavimo būdas, paveiklo dydis, elementų išdėstymas lape, lapo erdvės užpildymas, spalvų pasirinkimas, kūrybinio proceso dinamika, priemonės spaudimo stiprumas, ribos, užrašai ant piešinio, suteiktas pavadinimas, vaizdavimo kruopštumas, neįprastumas, sukurtų darbų kiekis) ir analizuoti visus vaiko sukurtus darbus dailės terapijos metu. Visų darbų apžvalga ir lyginimas tarpusavyje gali suteikti informacijos apie vykstančius vidinius pokyčius (Marder, 2010).

Taigi, siekiant visapusišką įžvalgą ir remiantis literatūra, tyrimo dalyvio atvejo analizėje jo piešinių interpretavimui pasirinkta vertinti *vizualinės raiškos pokyčius kūryboje* remiantis šiais aspektais:

- *Formalieji piešinio elementai*: kompozicija, erdvės užpildymas lape, objekto vaizdavimas, spalva, energija, linija / potėpis, naudojamos priemonės.
- *Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimų metu*: dalyvio elgesys su dailės priemonėmis, dalyvio kūno kalba, dalyvavimas / įsitraukimas, bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai, bendra nuotaika / emocijų raiška.
- *Dalyvio refleksijos*: emocijų kalbinė raiška / verbalizacija (dalyvio pasidalinimai apie savo kūrybą ir jauseną procese).
- *Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas*: kokius pojūčius, jausmus ir mintis sukelia kūrinys?

Analizuojami visi dalyvio sukurti darbai *atskirai po vieną ir lyginami tarpusavyje, durant bendras išvadas, vertinant vykstančius vidinius dalyvio pokyčius*. Visų dailės terapijos užsiėmimų metu buvo stebimas grupės dalyvių elgesys ir pildomi sudaryti stebėjimo protokolai (*“Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolas”* ir *“Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolas”*), kurie padėjo vertinti dalyvio elgesį, emocijų kalbinę raišką bei pojūčių pokyčius užsiėmimų metu. O formalieji piešinio elementai interpretuojami remiantis įvairiais autoriais: C.G. Jung, L. Lebedeva, A. Vengeris.

2.1.5. Dailės terapijos programos sudarymas, užsiėmimų struktūra

Apžvelgus literatūrą, apibendrinta, kad dažniausiai mokyklose yra organizuojami grupiniai dailės terapijos užsiėmimai, kurie leidžia suprasti savo ir kitų emocijas, vystyti bendrumo jausmą. Grupiniuose užsiėmimuose svarbu suteikti tinkamą erdvę saugiai jausmų raiškai, skatinti kūrybiškumą, sukurti sąlygas patirti pasitenkinimą, skatinti savivoką ir savivertę, užsiėmimų metu laikytis struktūros ir taisyklių, skirti užduotis pagal siekiamą terapijos tikslą, bet suteikti vaikui laisvę rinktis kūryboje, naudoti kuo įvairesnes priemones ir medžiagas. Dailės terapijos procese svarbiau yra ne konkretūs pasirenkami metodai, o pats kūrybinis procesas bei atliepiančio ir palaikančio terapeuto vaidmuo. Vistik, skirtingos priemonės ir metodai turi ir skirtingus tikslus, o parenkamos technikos ir priemonės priešmokyklinio amžiaus vaikams turi būti sudominančios, patrauklios, paprastos ir veiksmingos, kad procesas atneštų sėkmę, džiaugsmą bei naujas patirtis. Priklausomai nuo poreikio, grupinė dailės terapija ikimokyklinio amžiaus vaikams gali trukti nuo 5 iki 12 sav., užsiėmimų trukmė – nuo 30min. iki 80min., o proceso metu su vaikais nuolat būna terapeutas, stebi ir veda užsiėmimus, esant poreikiui – adaptuoja eigą. Skirtingi terapeutai taiko ir kiek skirtingus darbo modelius dailės terapijos užsiėmimuose, tačiau išlieka bendra užsiėmimų struktūra: pasisveikinimas, apšilimas, kūrybinis procesas, aptarimas / refleksija.

Kiekvienai grupei buvo vedami 12 dailės terapijos užsiėmimų po 1k. savaitėje, 60min. trukmės. Grupei buvo pateiktos taisyklės. Jos buvo aptartos kartu su vaikais: kaip jie jas supranta, kodėl mano, kad jos svarbios, kaip jaučiasi, kaip jų laikomasi ir nesilaikoma. Kad būtų nesunku įsidėmėti, taisyklių buvo 5, jos buvo trumpai primenamos prieš kiekvieną užsiėmimą ir, prireikus, užsiėmimo eigoje:

1. Šneku tik kai turiu kamuoliuką. Norint įsiterpti ar paantrinti draugui – keliu ranką, nepertraukiu.
2. Pasidalinimo rate išlaikau dėmesį (nevaikštau, neguliu, nešneku su kitais) – draugams svarbu mūsų visų dėmesys ir mums svarbu išgirsti draugus.
3. Visada gerbiu kitą, nežeidžiu nei žodžiu, nei veiksmu, atsiklausiu norint piešti ant draugo piešinio ar paimti jo turimą priemonę.
4. Jei nespėjau pabaigti piešti pasibaigus laikui – vistiek grįžtu į ratą aptarimui, tai yra vienodai svarbu kaip užduotis.
5. Užsiėmimui susirenkame be jokių pašalinių daiktų, kad neblaškytų dėmesio (be gertuvės, žaisliuko, obuolio ir t.t.). Po užsiėmimo – susitvarkome savo darbo vietą.

Nuoseklumas užsiėmimuose sumažina nerimastingumą ir sukuria saugumo jausmą (Marder, 2010).

Kiekvieno užsiėmimo struktūra buvo tokia pati:

- *pasisveikinimas / apšilimas* – skiriamas pereiti iš akademinės atmosferos į kūrybinę, savęs pažinimo erdvę. Taip pat – susipažinti su šios dienos tema, aptarti, kaip ją suprantame;
- *kūrybinis procesas* – trukdavo ilgiausiai, jo metu vaikai kurdavo pagal dienos temą (skiriamos užduotys pagal siekiamą terapijos tikslą), bet galėdavo laisvai rinktis kūrybos išraišką (medžiagas, priemones, vizualinę išraišką), kūrybos procese leidžiama išsitepti, piešti “bet kaip”, netgi – ne pagal temą, jei taip norisi, skatinama reikšti kylančius jausmus;
- *aptarimas / refleksija* – vykdavo pabaigus kurti, refleksija yra svarbi, nes padeda mokytis interpretuoti kūrybiniame procese iškilusias asociacijas (suprasti savo vidinius išgyvenimus ir pojūčius) ir tuo pačiu – stebėti save santykyje su kitais, pajusti bendrystės jausmą (Lebedeva, 2013), tad vaikai mokėsi reikšti mintis, nebijoti pasisakyti, išlaukti savo eilės ir klausytis kitų netrukdam, o girdint kitą – mokėsi empatijos ir tolerancijos. Kalbėti buvo galima tiek, kiek norėjosi, buvo skatinama laikytis taisyklių ir ribų, siekiama padrąsinti kiekvieną vaiką už jo pasidalinimus ir progresą.

Dailės terapijos užsiėmimai buvo vedami pagal savireguliacijos įgūdžių gerinimui *sudarytą dailės terapijos programą* (Priedas Nr. 10). Struktūruoti užsiėmimai yra tinkami, kai dailės terapija yra teminė (Lebedeva, 2013). Programa buvo sudaroma atsižvelgiant į literatūros apžvalgoje apibendrintus esminius kriterijus, skatinančius savireguliacijos įgūdžių ugdymą: *tarpasmeniniai santykiai, savo ir kitų emocijų pažinimo lavinimas, vaiko vaizduotės ir kūrybiškumo ugdymas, saviraiškos suteikimas, savivokos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas*. Kodėl šie aspektai svarbūs savireguliacijos įgūdžių ugdymui, kitais žodžiais būtų galima paaiškinti taip: jei vaikas supranta, ką jaučia, kodėl ir kaip jį tai veikia, tuomet jis geriau geba reikšti emocijas socialiai priimtiniu būdu. Jei vaikas turi aukštesnę savivertę ir pasitiki savo jėgomis – jis ramiau jaučiasi nesėkmėje, nes supranta, kad nesėkmė jo neapibrėžia, jis vertingas nepaisant savo klaidų. Jei vaikas yra kūrybiškas, išlavintos vaizduotės – susidūrus su problema jis geba rasti sprendimo būdą, mato įvairių išeičių, turi galimybių, dėl to nemaloniose situacijose jį mažiau užvaldo nerimas, nepasitenkinimas, jo elgesys neperauga į destruktinį.

Taigi, dailės terapijos programos užsiėmimų temos buvo suskirstytos į 3 pagrindinius uždavinius savireguliacijai ugdyti:

- vaikų emocijų pažinimo ir raiškos gerinimas (4 užsiėmimai);
- kūrybiškumo ir vaizduotės lavinimas (3 užsiėmimai);
- savivokos ir savivertės jausmo didinimas (3 užsiėmimai).

Pirmas užsiėmimas buvo skirtas susipažinti, kurti saugią aplinką aptariant taisyklių svarbą, pradėti kurti ryšį su grupe pristatant save, išklausanč kitą. Paskutinis užsiėmimas buvo skirtas atsisveikinimui, įgytų įgūdžių įsisąmoninimui, pozityviam grupės santykio įtvirtinimui.

Dailės terapijos programa buvo sudaroma (parenkami rekomenduojami metodai, medžiagos, priemonės) remiantis įvairių dailės terapijos autorių literatūra: L. Lebedeva, V. Oaklander, L. Marder, A. Brazauskaite. Sudarant programą pagrindinis tikslas buvo parinkti tokius užsiėmimų metodus, kurie išpildytų numatytas programos temas, o priemonės būtų (priklausomai nuo temos uždavinio) skatinančios eksperimentuoti, atrasti, išveikti / paleisti emocijas ar veikiančios raminančiai, keliančios motyvaciją ir pan. Taip pat buvo siekta, kad užduotys būtų sudominančios, patrauklios, paprastos, o procesas atneštų sėkmę, džiaugsmą, skatintų vaiko laimėjimus, pasisekimo jausmą, nes tai viena svarbiausių sąlygų teigiamiems korekciniais mechanizmomis (Marder, 2010).

Viso proceso metu siekta užsiėmimuose suteikti erdvę saugiai jausmų raiškai, skatinti kūrybiškumą, savivoką ir savivertę, kurti sąlygas patirti pasitenkinimą, atliepiančią ir palaikančią santykį (atspindėti, įvardinti, paaiškinti, palaikyti).

2.2. Tyrimo rezultatų analizė

2.2.1. Kiekybinio tyrimo rezultatų analizė ir interpretacija

„Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ rezultatai. Atliekami skaičiavimai grupės viduje pagal tėvų klausimynų atsakymus, mokytojų klausimynų atsakymus ir bendrus (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymus. Analizės tikslas yra palyginti rezultatus prieš ir po intervencijos *socialumo, hiperaktyvumo, emocinių simptomų, elgesio problemų, santykių su bendraamžiais ir bendrų sunkumų skalių bei savireguliacijos sunkumų rodiklio*. Aprašomoji statistika pateikiama remiantis klausimyno vertinimo normomis (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6). Kintamiesiems atlikus skirstinių normalumo testus, nustatyta, kad kintamieji nėra normaliai pasiskirstę. Kadangi turime pakartotinio matavimo kintamuosius (priklausomos imtys) ir jie nėra pasiskirstę normaliai, rezultatai vertinami pagal Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijų, statistiniam reikšmingumui nustatyti tikriname hipotezę (p-reikšmę): H_0 – Nėra reikšmingo skirtumo tarp kintamųjų vidutinių rangų; H_1 – Yra reikšmingas skirtumas tarp kintamųjų vidutinių rangų. Jei p-reikšmė yra didesnė nei 0.05 daroma išvada, kad nėra skirtumo tarp kintamųjų vidutinių rangų, jei p-reikšmė yra mažesnė arba lygi 0.05, nulinė hipotezė atmetama ir daroma išvada, kad bent vienos kintamųjų poros vidutiniai rangai skiriasi, rezultatas yra statistiškai reikšmingas.

Socialumo skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), socialumo skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal tėvų, mokytojų ir bendrus atsakymus – buvo normos ribose. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: socialumas prieš terapiją buvo mažesnis (mediana 7.00 balai (1.00-10.00)) nei po terapijos (mediana 8.00 balai (4.00-10.00)). Socialumas padidėjo nereikšmingai ($p=0.102$).
- mokytojų rez.: socialumas prieš terapiją buvo didesnis (mediana 9.00 balai (0.00-10.00)) nei po terapijos (mediana 7.00 balai (0.00-10.00)). Socialumas sumažėjo nereikšmingai ($p=0.087$).
- bendri rez.: socialumas prieš ir po terapijos – nepasikeitė (mediana 8.00 balai (1.00-10.00)), rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.779$).

Socialumo skalės rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 3).

Lentelė Nr. 3

Socialumo skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Socialumas prieš DT (tėvų)	7.13	2.07	7.00	1.00	10.00	Neg. rangai	3 ^a	5.00	-1.63	0.102
						Poz. rangai	8 ^b	6.38		
Socialumas po DT (tėvų)	7.80	1.94	8.00	4.00	10.00	Lygybė	4 ^c	-		
						Viso	15	-		
Socialumas prieš DT (mokytojų)	7.53	2.88	9.00	0.00	10.00	Neg. rangai	9 ^a	5.78	-1.71	0.087
						Poz. rangai	2 ^b	7.00		
Socialumas po DT (mokytojų)	6.87	2.75	7.00	0.00	10.00	Lygybė	4 ^c	-		
						Viso	15	-		
Socialumas prieš DT (bendras)	7.33	2.47	8.00	0.00	10.00	Neg. rangai	12 ^a	11.25	-0.28	0.779
						Poz. rangai	10 ^b	11.80		
Socialumas po DT (bendras)	7.34	2.38	8.00	0.00	10.00	Lygybė	8 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija	Neg. rangai – Negatyvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš
SN – standartinis nuokrypis	Poz. rangai – Pozityvūs rangai	b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš
N – tiriamųjų skaičius		c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš

Hiperaktyvumo skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), hiperaktyvumo skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal tėvų, mokytojų ir bendrus atsakymus – buvo normos ribose. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: hiperaktyvumas prieš terapiją buvo didesnis (mediana 5.00 balai (1.00-7.00)) nei po terapijos (mediana 3.00 balai (1.00-7.00)). Hiperaktyvumas sumažėjo reikšmingai ($p=0.031$).
- mokytojų rez.: hiperaktyvumas prieš terapiją buvo didesnis (mediana 3.00 balai (0.00-10.00)) nei po terapijos (mediana 1.00 balai (0.00-9.00)). Hiperaktyvumas sumažėjo reikšmingai ($p=0.038$).
- bendri rez.: hiperaktyvumas prieš terapiją buvo didesnis (mediana 3.50 balai (0.00-10.00)) nei po terapijos (mediana 3.00 balai (0.00-9.00)). Hiperaktyvumas sumažėjo reikšmingai ($p=0.006$).

Hiperaktyvumo skalės rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 4).

Lentelė Nr. 4

Hiperaktyvumo skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Hiperaktyv. prieš DT (tėvų)	4.53	2.07	5.00	1.00	7.00	Neg. rangai	7 ^a	4.71	-2.15	0.031
						Poz. rangai	1 ^b	3.00		
Hiperaktyv. po DT (tėvų)	3.73	1.87	3.00	1.00	7.00	Lygybė	7 ^c	-		
						Viso	15	-		
Hiperaktyv. prieš DT (mokytojų)	3.47	2.92	3.00	0.00	10.00	Neg. rangai	9 ^a	8.33	-2.08	0.038
						Poz. rangai	4 ^b	4.00		
Hiperaktyv. po DT (mokytojų)	2.27	2.76	1.00	0.00	9.00	Lygybė	2 ^c	-		
						Viso	15	-		
Hiperaktyv. prieš DT (bendras)	4.00	2.55	3.50	0.00	10.00	Neg. rangai	16 ^a	12.16	-2.77	0.006
						Poz. rangai	5 ^b	7.30		
Hiperaktyv. po DT (bendras)	3.00	2.44	3.00	0.00	9.00	Lygybė	9 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis N – tiriamųjų skaičius	Neg. rangai – Negatyvūs rangai Poz. rangai – Pozityvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš
---	--	---

Emocinių simptomų skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), emoc. simpt. skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal tėvų, mokytojų ir bendrus atsakymus – buvo normos ribose. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: nors mediana išliko tokia pati, po terapijos emoc. simpt. rodiklis pasižymėjo mažesnių reikšmių variacija (prieš mediana 2.00 balai (0.00-7.00), po mediana 2.00 balai (0.00-5.00)). Lentelėje matyti ir vidurkio sumažėjimas, emociniai simptomai sumažėjo reikšmingai ($p=0.030$).
- mokytojų rez.: emociniai simpt. prieš terapiją buvo mažesni (mediana 1.00 balai (0.00-4.00)) nei po terapijos (mediana 2.00 balai (0.00-5.00)). Emoc. simpt. padidėjo nereikšmingai ($p=0.084$).
- bendri rez.: nors mediana išliko tokia pati, po terapijos emoc. sunkumų rodiklis pasižymėjo mažesnių reikšmių variacija (prieš mediana 2 balai (0-7), po mediana 2 balai (0-5)). Lentelėje matyti ir vidurkio sumažėjimas, emoc. sunkumai sumažėjo nereikšmingai ($p=0.572$).

Emocinių sunkumų skalės rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 5).

Lentelė Nr. 5

Emoc. simpt. skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri kl. ats. rez. (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Emociniai simpt. prieš DT (tėvų)	2.87	2.36	2.00	0.00	7.00	Neg. rangai	9 ^a	7.33	-2.17	0.030
						Poz. rangai	3 ^b	4.00		
Emociniai simpt. po DT (tėvų)	1.80	1.52	2.00	0.00	5.00	Lygybė	3 ^c	-		
						Viso	15	-		
Emoc.simpt. prieš DT (mokytojų)	1.07	1.22	1.00	0.00	4.00	Neg. rangai	2 ^a	5.50	-1.73	0.084
						Poz. rangai	8 ^b	5.50		
Emoc.simpt. po DT (mokytojų)	1.67	1.59	2.00	0.00	5.00	Lygybė	5 ^c	-		
						Viso	15	-		
Emoc.simpt. prieš DT (bendras)	1.97	2.06	2.00	0.00	7.00	Neg. rangai	11 ^a	13.05	-0.57	0.572
						Poz. rangai	11 ^b	9.95		
Emoc.simpt. po DT (bendras)	1.73	1.53	2.00	0.00	5.00	Lygybė	8 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis N – tiriamųjų skaičius	Neg. rangai – Negatyvūs rangai Poz. rangai – Pozityvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš
---	--	---

Elgesio problemų skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), elgesio problemų skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal mokytojų ir bendrus atsakymus – buvo normos ribose, pagal tėvų – prieš terapiją siekė ribą, po terapijos buvo normos ribose. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: elgesio problemos prieš terapiją buvo didesnės (mediana 2.00 balai (0.00-7.00)) nei po terapijos (mediana 1.00 balai (0.00-3.00)). Elgesio problemos sumažėjo reikšmingai ($p=0.006$).
- mokytojų rez.: nors mediana išliko tokia pati, po terapijos elgesio prob. rodiklis pasižymėjo mažesnių reikšmių variacija (prieš mediana 0 balai (0-9), po mediana 0 balai (0-7)). Lentelėje matyti ir vidurkio sumažėjimas, elgesio prob. sumažėjo nereikšmingai ($p=0.160$).
- bendri rez.: elgesio problemos prieš terapiją buvo didesnės (mediana 1.00 balai (0.00-9.00)) nei po terapijos (mediana 0.00 balai (0.00-7.00)). Elgesio prob. sumažėjo reikšmingai ($p=0.002$).

Elgesio problemų skalės rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų ir bendrus rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal mokytojų rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 6).

Lentelė Nr. 6

Elg. prob. skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri klaus. ats. rez. (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Elgesio prob. prieš DT (tėvų)	2.60	1.84	2.00	0.00	7.00	Neg. rangai	10 ^a	6.35	-2.74	0.006
						Poz. rangai	1 ^b	2.50		
Elgesio prob. po DT (tėvų)	1.07	1.03	1.00	0.00	3.00	Lygybė	4 ^c	-		
						Viso	15	-		
Elg. prob. prieš DT (mokytojų)	1.40	2.44	0.00	0.00	9.00	Neg. rangai	5 ^a	4.40	-1.41	0.160
						Poz. rangai	2 ^b	3.00		
Elg. prob. po DT (mokytojų)	1.07	2.12	0.00	0.00	7.00	Lygybė	8 ^c	-		
						Viso	15	-		
Elg. prob. prieš DT (bendras)	2.00	2.21	1.00	0.00	9.00	Neg. rangai	15 ^a	10.40	-3.13	0.002
						Poz. rangai	3 ^b	5.00		
Elg. prob. po DT (bendras)	1.07	1.64	0.00	0.00	7.00	Lygybė	12 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis N – tiriamųjų skaičius	Neg. rangai – Negatyvūs rangai Poz. rangai – Pozityvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš
---	--	---

Problemų su bendraamžiais skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), prob. su bendraamž. skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal mokytojų ir bendrus atsakymus – buvo normos ribose, pagal tėvų – tiek prieš, tiek po terapijos siekė ribą. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: prob. su bendraamžiais prieš ir po terapijos – nepasikeitė (mediana 2 balai (0-6)). Lentelėje matyti vidurkio sumažėjimas, rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.314$).
- mokytojų rez.: prob. su bendraamž. prieš terapiją buvo mažesnės (mediana 1.00 balai (0.00-3.00)) nei po (mediana 2.00 balai (0.00-6.00)). Prob. su bendraamž. padidėjo reikšmingai ($p=0.006$).
- bendri rez.: prob. su bendraamžiais prieš ir po terapijos – nepasikeitė (mediana 2 balai (0-6)). Lentelėje matyti vidurkio padidėjimas, rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.073$).

Prob. su bendraamžiais skalės rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal mokytojų rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal tėvų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 7).

Lentelė Nr. 7

Prob. su bendraamž. skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri klaus. ats. rez. (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Prob. su bendr. prieš DT (tėvų)	2.53	1.85	2.00	0.00	6.00	Neg. rangai	6 ^a	4.17	-1.01	0.314
						Poz. rangai	2 ^b	5.50		
Prob. su bendr. po DT (tėvų)	2.27	1.53	2.00	0.00	6.00	Lygybė	7 ^c	-		
						Viso	15	-		
Prob. su bendr. prieš DT (mok.)	1.20	1.27	1.00	0.00	3.00	Neg. rangai	2 ^a	3.50	-2.73	0.006
						Poz. rangai	11 ^b	7.64		
Prob. su bendr. po DT (mok.)	2.60	1.64	2.00	0.00	6.00	Lygybė	2 ^c	-		
						Viso	15	-		
Bendri sunk. prieš DT (bendr.)	1.87	1.70	2.00	0.00	6.00	Neg. rangai	8 ^a	8.13	-1.79	0.073
						Poz. rangai	13 ^b	12.77		
Bendri sunk. po DT (bendras)	2.43	1.57	2.00	0.00	6.00	Lygybė	9 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis N – tiriamųjų skaičius	Neg. rangai – Negatyvūs rangai Poz. rangai – Pozityvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš
---	--	---

Bendra sunkumų skalė. Pagal klausimynų vertinimo normas (norma/riba/nuokrypis) (Priedas Nr. 6), bendros sunkumų skalės rezultatai tiek prieš, tiek po terapijos pagal mokytojų ir bendrus atsakymus – siekė ribą, pagal tėvų – prieš terapiją buvo nuokrypije, po terapijos siekė ribą. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: bendri sunkumai prieš terapiją buvo didesni (mediana 19 balai (12-30)) nei po terapijos (mediana 16 balai (10-27)). Bendri sunkumai sumažėjo reikšmingai ($p=0.007$).
- mokytojų rez.: nors mediana išliko tokia pati, po terapijos bendrų sunkumų rodiklis pasižymėjo mažesnių reikšmių variacija (prieš mediana 14 balai (11-22), po mediana 14 balai (10-22)). Lentelėje matyti ir vidurkio sumažėjimas, bendri sunkumai sumažėjo nereikšmingai ($p=0.721$).
- bendri rez.: bendri sunkumai prieš terapiją buvo didesni (mediana 16 balai (11-30)) nei po (mediana 15 balai (10-27)). Bendri sunkumai sumažėjo reikšmingai ($p=0.019$).

Bendrų sunkumų skalės rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų ir bendrus rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal mokytojų rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 8).

Lentelė Nr. 8

Bendrų sunkumų skalės įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri klaus. ats. rez. (Wilcoxon'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Med.	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Bendri sunk. prieš DT (tėvų)	19.67	5.29	19	12	30	Neg. rangai	11 ^a	8.68	-2.72	0.007
						Poz. rangai	3 ^b	3.17		
Bendri sunk. po DT (tėvų)	16.67	4.08	16	10	27	Lygybė	1 ^c	-		
						Viso	15	-		
Bendri sunk. prieš DT (mok.)	14.67	3.33	14	11	22	Neg. rangai	6 ^a	4.25	-0.36	0.721
						Poz. rangai	3 ^b	6.50		
Bendri sunk. po DT (mok.)	14.47	3.60	14	10	22	Lygybė	6 ^c	-		
						Viso	15	-		
Bendri sunk. prieš DT (bendras)	17.17	5.03	16	11	30	Neg. rangai	17 ^a	12.65	-2.35	0.019
						Poz. rangai	6 ^b	10.17		
Bendri sunk. po DT (bendras)	15.57	3.95	15	10	27	Lygybė	7 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija	Neg. rangai – Negatyvūs rangai	a. bendri sunkumai po < bendri sunkumai prieš
SN – standartinis nuokrypis	Poz. rangai – Pozityvūs rangai	b. bendri sunkumai po > bendri sunkumai prieš
N – tiriamųjų skaičius		c. bendri sunkumai po = bendri sunkumai prieš

Savireguliacijos sunkumų rodiklis. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal Wilcoxon kriterijų, nustatyta:

- tėvų rez.: savireg. sunkumai prieš terapiją buvo didesni (mediana 0.77 balai (0.39-1.23)) nei po (mediana 0.62 balai (0.23-0.92)). Savireguliacijos sunkumai sumažėjo reikšmingai ($p=0.003$).
- mokytojų rez.: savireg. sunkumai prieš terapiją buvo didesni (mediana 0.46 balai (0.23-1.46)) nei po (mediana 0.31 balai (0.08-1.31)). Savireguliacijos sunkumai sumažėjo reikšmingai ($p=0.045$).
- bendri rez.: savireg. sunkumai prieš terapiją buvo didesni (mediana 0.62 balai (0.23-1.46)) nei po (mediana 0.50 balai (0.08-1.31)). Savireguliacijos sunkumai sumažėjo reikšmingai ($p=0.001$).

Savireguliacijos sunkumų rodiklio rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 9), o tai rodo, kad savireguliacija pagerėjo.

Lentelė Nr. 9

Savireguliacijos sunkumų rodiklio įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (Wilcoxon 'o kriterijus)

Aprašomoji statistika						Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijus				
	Vid.	SN	Mediana	Min.	Max.		N	Vid. rangas	Z reikšmė	p reikšmė
Savireg. sunk. prieš DT (tėvų)	0.75	0.27	0.77	0.39	1.23	Neg. rangai	11 ^a	6.91	-2.95	0.003
						Poz. rangai	1 ^b	2.00		
Savireg. sunk. po DT (tėvų)	0.57	0.21	0.62	0.23	0.92	Lygybė	3 ^c	-		
						Viso	15	-		
Savireg. sunk. prieš DT (mok.)	0.54	0.34	0.46	0.23	1.46	Neg. rangai	10 ^a	7.40	-2.00	0.045
						Poz. rangai	3 ^b	5.67		
Savireg. sunk. po DT (mokytojų)	0.43	0.34	0.31	0.08	1.31	Lygybė	2 ^c	-		
						Viso	15	-		
Savireg. sunk. prieš DT (bendr.)	0.65	0.32	0.62	0.23	1.46	Neg. rangai	21 ^a	13.79	-3.44	0.001
						Poz. rangai	4 ^b	8.88		
Savireg. sunk. po DT (bendras)	0.50	0.28	0.50	0.08	1.31	Lygybė	5 ^c	-		
						Viso	30	-		

DT – dailės terapija SN – sandartinis nuokrypis N – tiriamųjų skaičius	Neg. rangai – Negatyvūs rangai Poz. rangai – Pozityvūs rangai	a. savireg. sunkumai po < savireg. sunkumai prieš b. savireg. sunkumai po > savireg. sunkumai prieš c. savireg. sunkumai po = savireg. sunkumai prieš
--	--	---

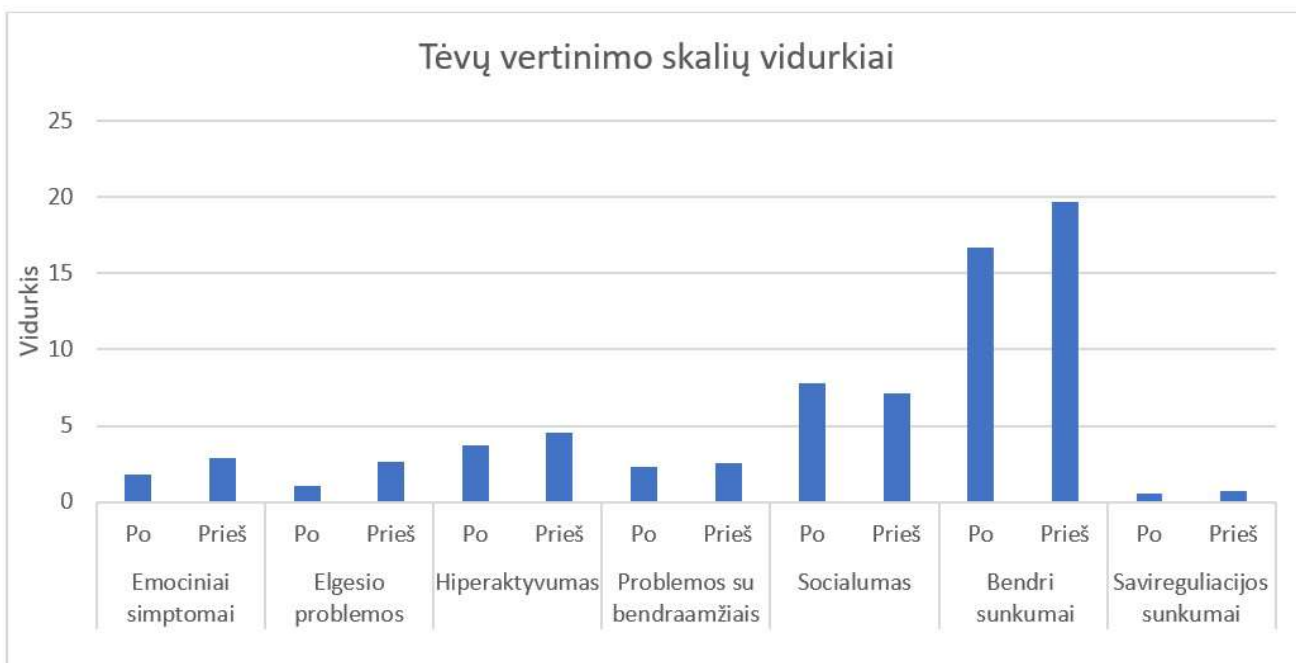
„Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ skalių vidurkių grafikai rodo rezultatų pokyčio dinamiką po ir prieš terapiją:

- *tėvų rez.:* po terapijos sumažėjo emociniai simptomai, elgesio problemos, hiperaktyvumas, problemos su bendraamžiais, bendri sunkumai ir savireguliacijos sunkumai, padidėjo socialumas (Pav. Nr. 3).
- *mokytojų rez.:* po terapijos sumažėjo elgesio problemos, hiperaktyvumas, bendri sunkumai ir savireguliacijos sunkumai, bet ir – socialumas, padidėjo emociniai simptomai ir problemos su bendraamžiais (Pav. Nr. 4).
- *bendri rez.:* po terapijos sumažėjo emociniai simptomai, elgesio problemos, hiperaktyvumas, bendri sunkumai ir savireguliacijos sunkumai, padidėjo socialumas, bet ir problemos su bendraamžiais (Pav. Nr. 5).

Taigi, stebimi tam tikri skirtumai tarp tėvų ir mokytojų vertinimų.

Pav. Nr. 3

Tėvų vertinimo skalių rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

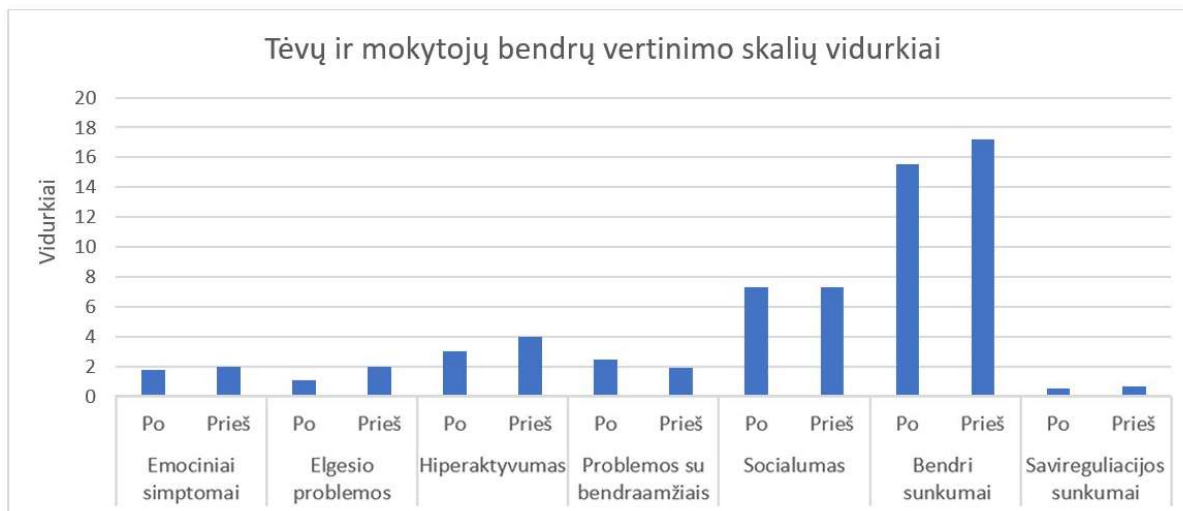
Pav. Nr. 4

Mokytojų vertinimo skalių rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

Pav. Nr. 5

Bendrų (tėvų+mokytojų) vertinimo skalių rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

Iš tyrimo vertinamų 15 dalyvių, pasak tėvų atsakymų į klausimyno klausimą „Jūs manote, kad jūsų vaikas turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?“, prieš terapiją 9 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų ir 6 turėjo tam tikrų rimtesnių sunkumų, o po terapijos 11 nebeturėjo sunkumų, o 4 turėjo nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų.

„Savireguliacijos įgūdžių klausimyno“ rezultatai. Atliekami skaičiavimai grupės viduje pagal tėvų klausimynų atsakymus, mokytojų klausimynų atsakymus ir bendrus (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymus. Analizės tikslas yra palyginti rezultatus prieš ir po intervencijos 5 teiginių, atspindinčių vaiko savireguliacijos lygį skirtingose situacijose: *savikontrolės gebėjimų sunkumus vaiko lūkesčių neatitinkančioje situacijoje, impulsyvumą nepasisekus, kantrybės stoką laukiant, bendradarbiavimo sunkumus grupinėse veiklose, paklusnumo / taisyklių laikymosi sunkumus, taip pat – bendrus savireguliacijos įgūdžių sunkumus* (bendras visų 5 teiginių rezultatų vidurkis). Kuo mažiau išreiktas kiekvienas teiginys (kuo mažesnis balas), tuo geresni savireguliacijos įgūdžiai. Kintamiesiems atlikus skirstinių normalumo testus, nustatyta, kad kintamieji yra normaliai pasiskirstę. Kadangi turime pakartotinio matavimo kintamuosius (priklausomos imtys) ir jie yra pasiskirstę normaliai, rezultatams vertinti panaudotas „T-testas“, skirtumo statistinis reikšmingumas tikrinamas skaičiuojant 95% skirtumo pasikliautinį intervalą bei tikrinama hipotezė (p-reikšmė), ar klausimynų balų pokytis yra atsitiktinis ar ne: H_0 – Nėra reikšmingo skirtumo tarp kintamųjų rezultatų vidurkių; H_1 – Yra reikšmingas skirtumas tarp kintamųjų rezultatų vidurkių. Jei p-reikšmė yra didesnė nei 0.05 daroma išvada, kad nėra skirtumo tarp kintamųjų rezultatų vidurkių, jei p-reikšmė yra mažesnė arba lygi 0.05, nulinė hipotezė atmetama ir daroma išvada, kad yra skirtumas tarp kintamųjų rezultatų vidurkių ir rezultatas yra statistiškai reikšmingas.

Savikontrolės gebėjimų sunkumai. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: savikontrolės sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.87 balai (SN 0.64)) nei po terapijos (vidurkis 0.80 balai (SN 0.56)). Savikontrolės sunkumai sumažėjo nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.32; 0.46 balai, $p=0.624$).
- mokytojų rez.: savikontrolės sunkumai prieš terapiją buvo mažesni (vidurkis 0.27 balai (SN 0.59)) nei po terapijos (vidurkis 0.33 balai (SN 0.62)). Savikontrolės sunkumai padidėjo nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.40; 0.26 balai, $p=0.855$).
- bendri rez.: savikontrolės sunkumai prieš ir po terapijos nepakito (vidurkis prieš 0.57 balai (SN 0.46), vidurkis po 0.57 balai (SN 0.42)). Rezultatas statistiškai nereikšmingas (95% skirtumo PI: -0.28; 0.28 balai, $p=0.738$).

Savikontrolės gebėjimų sunkumų rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 10).

Lentelė Nr. 10

Savikontrolės gebėjimų sunkumų įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Savikontrolės gebėjimų sunkumai prieš DT (tėvų)	0.87	0.64	-0.32; 0.46	0.624
Savikontrolės gebėjimų sunkumai po DT (tėvų)	0.80	0.56		
Savikontrolės gebėjimų sunkumai prieš DT (mok.)	0.27	0.59	-0.40; 0.26	0.855
Savikontrolės gebėjimų sunkumai po DT (mok.)	0.33	0.62		
Savikontrolės gebėjimų sunkumai prieš DT (bend.)	0.57	0.46	-0.28; 0.28	0.738
Savikontrolės gebėjimų sunkumai po DT (bendri)	0.57	0.42		

DT – dailės terapija	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
SN – standartinis nuokrypis	

Impulsyvumas. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: impulsyvumas prieš terapiją buvo didesnis (vidurkis 0.80 balai (SN 0.68)) nei po terapijos (vidurkis 0.47 balai (SN 0.52)). Impulsyvumas sumažėjo nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.07; 0.73 balai, p=0.327).
- mokytojų rez.: impulsyvumas prieš ir po terapijos nepakito (vidurkis prieš 0.27 balai (SN 0.59), vidurkis po 0.27 balai (SN 0.59)). Rezultatas statistiškai nereikšmingas (95% skirtumo PI -0.30; 0.30 balai, p>0.999).
- bendri rez.: impulsyvumas prieš terapiją buvo didesnis (vidurkis 0.53 balai (SN 0.55)) nei po terapijos (vidurkis 0.37 balai (SN 0.48)). Impulsyvumas sumažėjo nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.10; 0.44 balai, p=0.617).

Impulsyvumo rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 11).

Lentelė Nr. 11

Impulsyvumo įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Impulsyvumas prieš DT (tėvų)	0.80	0.68	-0.07; 0.73	0.327

Impulsyvumas po DT (tėvų)	0.47	0.52		
Impulsyvumas prieš DT (mokytojų)	0.27	0.59	-0.30; 0.30	>0.999
Impulsyvumas po DT (mokytojų)	0.27	0.59		
Impulsyvumas prieš DT (bendri)	0.53	0.55	-0.10; 0.44	0.617
Impulsyvumas po DT (bendri)	0.37	0.48		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
---	--

Kantrybės stoka. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: kantrybės stoka prieš terapiją buvo didesnė (vidurkis 0.60 balai (SN 0.63)) nei po terapijos (vidurkis 0.20 balai (SN 0.41)). Kantrybės stoka sumažėjo reikšmingai pagal skirtumo PI (95% skirtumo PI: 0.12; 0.68 balai), bet nereikšmingai pagal p-reikšmę ($p=0.120$).
- mokytojų rez.: kantrybės stoka prieš terapiją buvo didesnė (vidurkis 0.40 balai (SN 0.74)) nei po terapijos (vidurkis 0.33 balai (SN 0.62)). Kantrybės stoka sumažėjo nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.19; 0.32 balai, $p=0.517$).
- bendri rez.: kantrybės stoka prieš terapiją buvo didesnė (vidurkis 0.50 balai (SN 0.60)) nei po terapijos (vidurkis 0.27 balai (SN 0.50)). Kantrybės stoka sumažėjo reikšmingai pagal skirtumo PI (95% skirtumo PI: 0.03; 0.44 balai), bet nereikšmingai pagal p-reikšmę ($p=0.504$).

Kantrybės stokos rezultatų pokyčiai nepasiekė stat. reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus pagal p-reikšmę, bet pagal skirtumo PI tėvų ir bendrų rezultatų pokyčiai buvo reikšmingi (Lentelė Nr. 12).

Lentelė Nr. 12

Kantrybės stokos įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausymynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Kantrybės stoka prieš DT (tėvų)	0.60	0.63	0.12; 0.68	0.120
Kantrybės stoka po DT (tėvų)	0.20	0.41		
Kantrybės stoka prieš DT (mokytojų)	0.40	0.74	-0.19; 0.32	0.517
Kantrybės stoka po DT (mokytojų)	0.33	0.62		
Kantrybės stoka prieš DT (bendri)	0.50	0.60	0.03; 0.44	0.504

Kantrybės stoka po DT (bendri)	0.27	0.50		
---------------------------------------	------	------	--	--

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
---	--

Bendradarbiavimo sunkumai. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: bendradarbiavimo sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.53 balai (SN 0.64)) nei po terapijos (vidurkis 0.07 balai (SN 0.26)). Bendradarbiavimo sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai (95% skirtumo PI: 0.11; 0.82 balai, $p=0.002$).
- mokytojų rez.: bendradarbiavimo sunkumai prieš ir po terapijos nepakito (vidurkis prieš 0.27 balai (SN 0.70), vidurkis po 0.27 balai (SN 0.59)). Rezultatas statistiškai nereikšmingas (95% skirtumo PI -0.21; 0.21 balai, $p=0.531$).
- bendri rez.: bendradarbiavimo sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.40 balai (SN 0.54)) nei po terapijos (vidurkis 0.17 balai (SN 0.31)). Bendradarbiavimo sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai (95% skirtumo PI: 0.02; 0.49 balai, $p=0.046$).

Bendradarbiavimo sunkumų rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų ir bendrus rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal mokytojų rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 13).

Lentelė Nr. 13

Bendradarbiavimo sunkumų įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Bendradarbiavimo sunkumai prieš DT (tėvų)	0.53	0.64	0.11; 0.82	0.002
Bendradarbiavimo sunkumai po DT (tėvų)	0.07	0.26		
Bendradarbiavimo sunkumai prieš DT (mok.)	0.27	0.70	-0.21; 0.21	0.531
Bendradarbiavimo sunkumai po DT (mokytojų)	0.27	0.59		
Bendradarbiavimo sunkumai prieš DT (bendri)	0.40	0.54	0.02; 0.49	0.046
Bendradarbiavimo sunkumai po DT (bendri)	0.17	0.31		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
---	--

Paklusnumo / taisyklių laikymosi sunkumai. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: paklusnumo sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.60 balai (SN 0.63)) nei po terapijos (vidurkis 0.27 balai (SN 0.46)). Paklusnumo sunkumai sumažėjo statistiškai nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.07; 0.73 balai, p=0.252).
- mokytojų rez.: paklusnumo sunkumai prieš terapiją buvo mažesni (vidurkis 0.27 balai (SN 0.59)) nei po terapijos (vidurkis 0.40 balai (SN 0.63)). Paklusnumo sunkumai padidėjo statistiškai nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.42; 0.15 balai, p=0.810).
- bendri rez.: paklusnumo sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.43 balai (SN 0.42)) nei po terapijos (vidurkis 0.33 balai (SN 0.49)). Paklusnumo sunkumai sumažėjo statistiškai nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.14; 0.34 balai, p=0.572).

Paklusnumo sunkumų rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus (Lentelė Nr. 14).

Lentelė Nr. 14

Paklusnumo sunkumų įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Paklusnumo sunkumai prieš DT (tėvų)	0.60	0.63	-0.07; 0.73	0.252
Paklusnumo sunkumai po DT (tėvų)	0.27	0.46		
Paklusnumo sunkumai prieš DT (mokytojų)	0.27	0.59	-0.42; 0.15	0.810
Paklusnumo sunkumai po DT (mokytojų)	0.40	0.63		
Paklusnumo sunkumai prieš DT (bendri)	0.43	0.42	-0.14; 0.34	0.572
Paklusnumo sunkumai po DT (bendri)	0.33	0.49		

DT – dailės terapija	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
SN – standartinis nuokrypis	

Bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai. Atlikus skaičiavimus grupės viduje pagal „T-testą“ priklausomoms (poruotoms) imtims, nustatyta:

- tėvų rez.: bendri savireguliacijos sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.68 balai (SN 0.41)) nei po terapijos (vidurkis 0.36 balai (SN 0.25)). Bendri savireguliacijos sunkumai sumažėjo

statistiškai reikšmingai pagal skirtumo PI (95% skirtumo PI: 0.15; 0.49 balai), bet nereikšmingai pagal p-reikšmę ($p=0.075$).

- mokytojų rez.: bendri savireguliacijos sunkumai prieš terapiją buvo mažesni (vidurkis 0.29 balai (SN 0.59)) nei po terapijos (vidurkis 0.32 balai (SN 0.56)). Bendri savireguliacijos sunkumai padidėjo statistiškai nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.21; 0.16 balai, $p=0.848$).
- bendri rez.: bendri savireguliacijos sunkumai prieš terapiją buvo didesni (vidurkis 0.49 balai (SN 0.43)) nei po terapijos (vidurkis 0.34 balai (SN 0.37)). Bendri savireguliacijos sunkumai sumažėjo statistiškai nereikšmingai (95% skirtumo PI: -0.01; 0.31 balai, $p=0.581$).

Bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumų rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus, bet pagal skirtumo PI tėvų rezultatų pokyčiai buvo reikšmingi (Lentelė Nr. 15).

Lentelė Nr. 15

Bendrų savireguliacijos įgūdžių sunkumų įverčių palyginimas – tėvų, mokytojų ir bendri (tėvų+mokytojų) klausimynų atsakymų rezultatai (T-testas)

	Vid.	SN	Skirtumo PI	p reikšmė
Bendri savireg. sunkumai prieš DT (tėvų)	0.68	0.41	0.15; 0.49	0.075
Bendri savireg. sunkumai po DT (tėvų)	0.36	0.25		
Bendri savireg. sunkumai prieš DT (mokytojų)	0.29	0.59	-0.21; 0.16	0.848
Bendri savireg. sunkumai po DT (mokytojų)	0.32	0.56		
Bendri savireg. sunkumai prieš DT (bendri)	0.49	0.43	-0.01; 0.31	0.581
Bendri savireg. sunkumai po DT (bendri)	0.34	0.37		

DT – dailės terapija SN – standartinis nuokrypis	PI - 95% skirtumo pasikliautinis intervalas: jei intervale papuola 0 – skirtumas statistiškai nereikšmingas.
---	--

„Savireguliacijos įgūdžių klausimyno“ teiginių vidurkių grafikai rodo rezultatų pokyčio dinamiką po ir prieš terapiją:

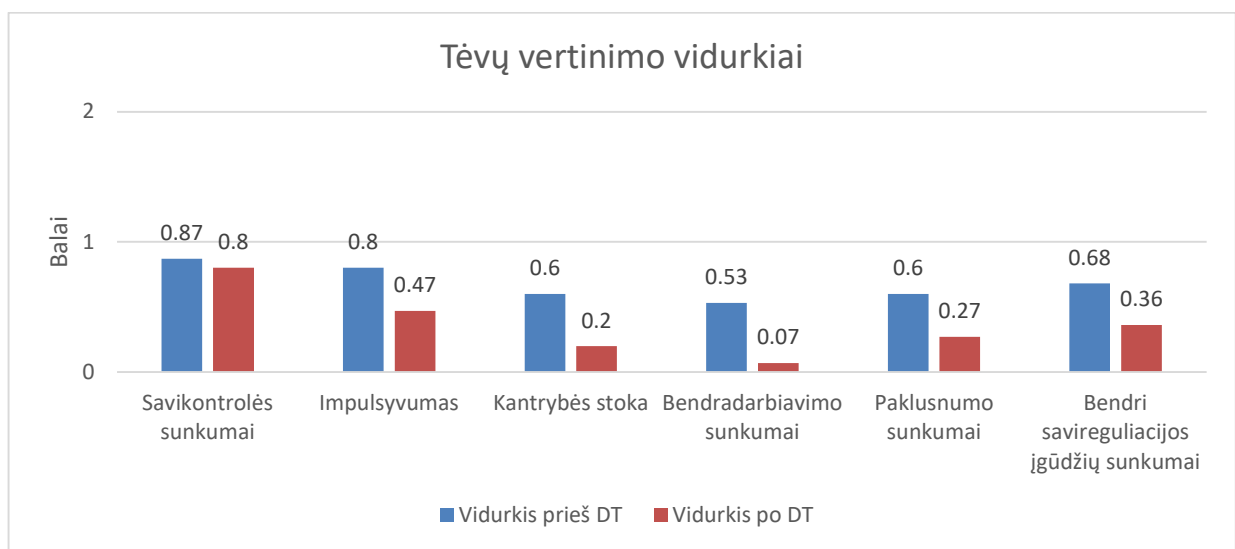
- tėvų rez.: po terapijos sumažėjo savikontrolės sunkumai, impulsyvumas, kantrybės stoka, bendradarbiavimo sunkumai, paklusnumo sunkumai ir bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai (Pav. Nr. 6).

- *mokytojų rez.:* po terapijos sumažėjo kantrybės stoka, padidėjo savikontrolės sunkumai, paklusnumo sunkumai ir bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, nepakito impulsyvumas ir bendradarbiavimo sunkumai (Pav. Nr. 7).
- *bendri rez.:* po terapijos sumažėjo impulsyvumas, kantrybės stoka, bendradarbiavimo sunkumai, paklusnumo sunkumai ir bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, nepakito savikontrolės sunkumai (Pav. Nr. 8).

Taigi, stebimi tam tikri skirtumai tarp tėvų ir mokytojų vertinimų.

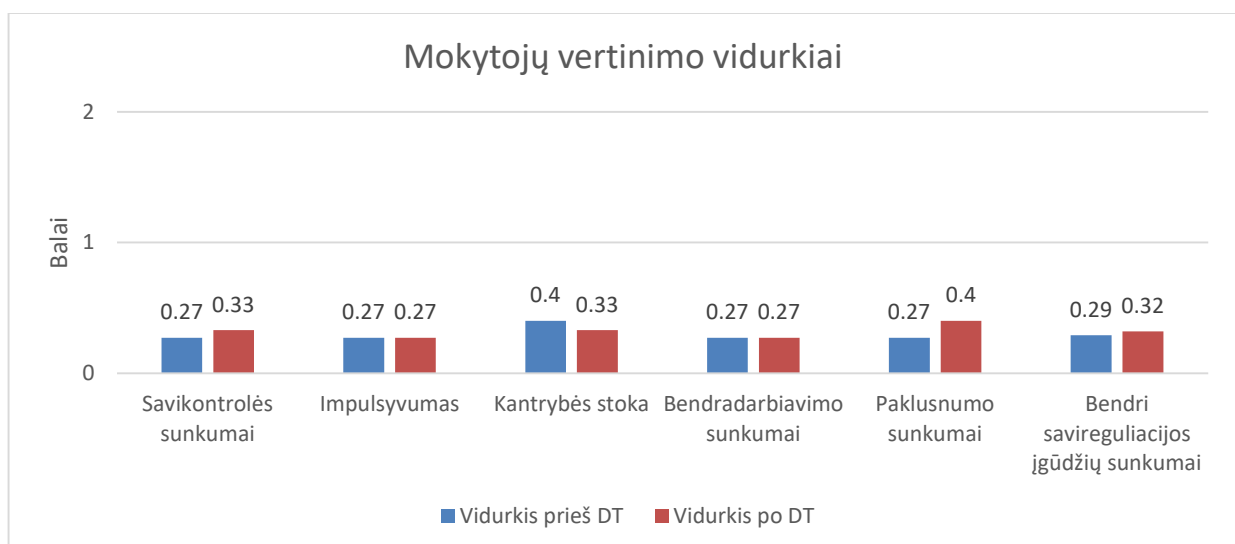
Pav. Nr. 6

Tėvų vertinimo rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

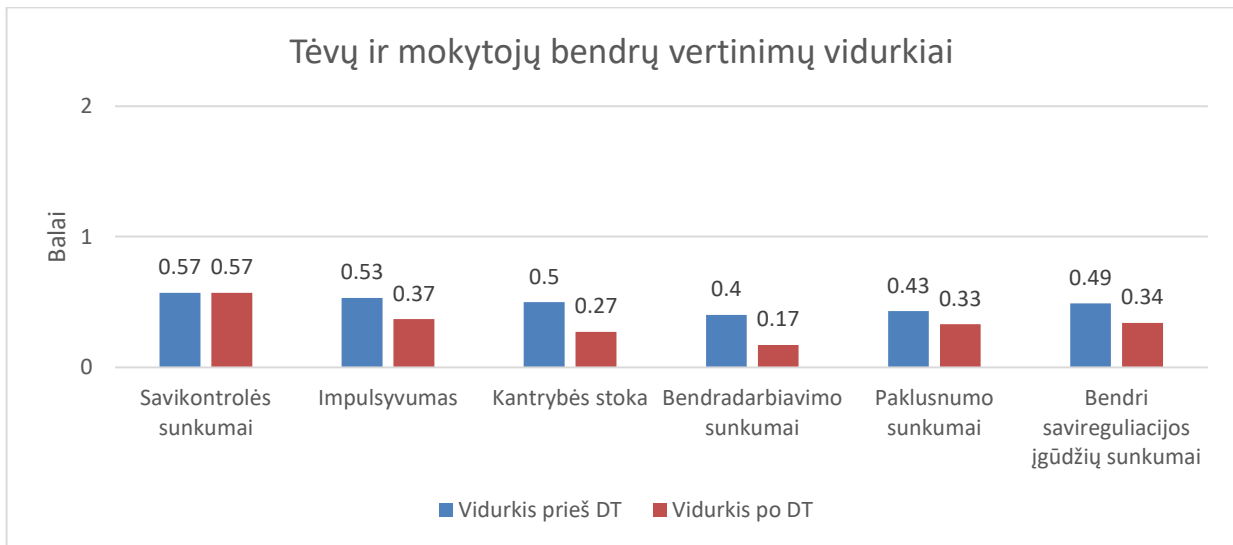
Pav. Nr. 7

Mokytojų vertinimo rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

Pav. Nr. 8

Bendrų tėvų ir mokytojų vertinimo rezultatų vidurkių dinamika po ir prieš terapiją

2.2.2. Atvejo analizė

Siekiant papildyti ir praplėsti kiekybinės tyrimo dalies rezultatus, pasirinktas vienas tipiškas tyrimo dalyvis, kurio tam tikri elgesio ir emocinių sunkumų požymiai pakito, ir atliekama jo atvejo analizė. Pasirenkant dalyvį atsižvelgta į mokytojų ir tėvų atsiliepimus apie ryškiai pastebimą šio vaiko elgesio ir emocinių problemų išreikštumą terapijos pradžioje bei tyrėjos asmeninius pastebėjimus apie pokytį terapijos eigoje. Pagrindinis tyrimo klausimas – *kaip dailės terapijos procese keisis priešmokyklinės klasės vaiko, turinčio elgesio ir emocinių sunkumų, savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška, kūrybiškumas?* Buvo ieškota ryšių tarp tyrimo dalyvio stiprybių savireguliacijos įgūdžiams ir vizualinės raiškos dinamikos.

Atvejo analizę sudaro dalyvio anamnezės aprašymas, elgesio ir emocinių bei savireguliacijos įgūdžių dinamikos vertinimas užsiėmimų metu (remiantis kiekvieno užsiėmimo metu tyrėjos sudarytais ir pildytais stebėjimo protokolais: *“Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolu”* ir *“Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolu”*) bei dalyvio piešinių analizė. Piešinių analizei pasirinkta vertinti vizualinės raiškos pokyčius kūryboje remiantis: formaliaisiais piešinio elementais, dalyvio pasidalinimais apie savo kūrybą, jo elgesiu ir pojūčiais užsiėmimų metu bei vertintojo subjektyviu interpretavimu. Analizuojami visi dalyvio sukurti darbai atskirai po vieną ir lyginami tarpusavyje darant bendras išvadas. Užsiėmimų metu pildyti minėti stebėjimo protokolai padėjo

vertinti dalyvio elgesį, emocijų kalbinę raišką bei pojūčių pokyčius, o formalieji piešinio elementai interpretuojami remiantis įvairiais autoriais: C.G. Jung, L. Lebedeva, A. Vengeris (plačiau prie – "Duomenų analizės metodai"). Atlikus analizę, daromos bendros išvados, vertinant vykstančius vidinius dalyvio pokyčius.

Anamnezė / aprašymas. Robertas (vardas pakeistas) yra 6m. berniukas, pasak tėvų – jautrus vaikas, didelės širdies. Graudinasi subarus, labai nemėgsta neteisybės, kartais darželyje auklėtojos bara, jei nutyli tiesą (pvz. neišduoda draugo, jį užstoja, teisinga). Visada nori būti pirmas, nemoka pralaimėti. Jis atsižvelgia į kitų žmonių jausmus, jį mėgsta kiti vaikai, jis geranoriškas mažesniems, noriai dalinasi, bendradarbiauja, neprieštarauja taisyklėms, neatsikalbinėja. Tačiau, aplinkybės susiklosčius ne pagal jo lūkesčius, gana išreikštai susinervina, gana impulsyviai reaguoja patyrus nesėkmę, neturi daug kantrybės palaukti ir tai gana išreikštai demonstruoja. Yra aktyvus, nenustygsa vietoje, sunkiau sukoncentruoja dėmesį, išsiblaško, dažniau pirma padaro – paskui pagalvoja, nevisada paklūsta suaugusiųjų reikalavimams, dažnai meluoja ir apgaudinėja, gana greitai išsigąsta. Turi nedidelių elgesio ir emocinių sunkumų, kurie prasidėjo pastaraisiais metais. Jie jo pačio neslegia, neverčia nerimauti, bet šiek tiek atsiliepia namuose, šeimoje, bendraujant su kitais, pamokose.

Auklėtojos, skirtingai nei tėvai, nurodo, kad Robertas ypatingai išreikštai nepaklūsta taisyklėms, atsikalbinėja, negeba laikytis susitarimų, dažnai meluoja, apgaudinėja. Žaisdamas su kitais – nesidalina, atiminėja daiktus iš kitų, pešasi, nėra geranoriškas, ypač negeba kantriai palaukti savo eilės, stumdosi, pravardžiuoja kitus, neatsižvelgia į kitų jausmus, dažnai pratrūksta pykčiu, nesusivaldo, nuotal muistosi, yra labai aktyvus, nenustygsa vietoje, ypač greitai išsiblaško ir nesusikaupia. Turi kelis draugus, bet paprastai jo vaikai nemėgsta. Tačiau, pats yra drąsus, neatrodo susirūpinęs ar nerimaujantis, nėra nelaimingas ar prislėgtas, pasitiki savimi, nemėgsta žaisti vienas, geriau sutaria su vaikais, o ne su suaugusiais. Turi tam tikrų elgesio ir emocinių sunkumų, kurie jį patį verčia šiek tiek nerimauti, pakankamai atsiliepia bendraujant su bendraamžiais ir labai atsiliepia pamokose. Auklėtojoms Roberto elgesys ir emocijų raiška pakankamai trukdo klasės veiklose.

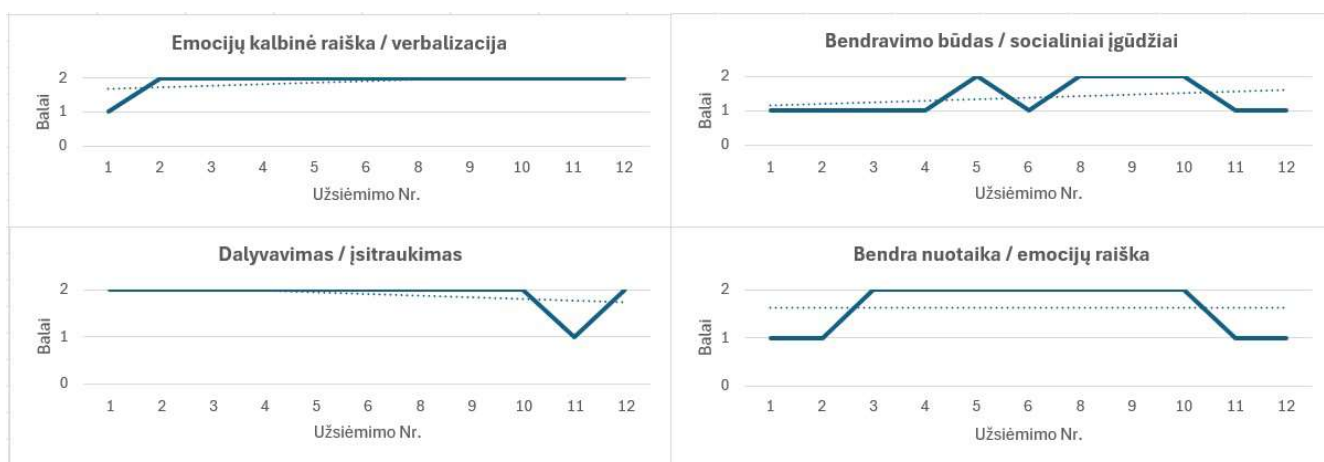
Elgesio ir emocinių bei savireguliacijos įgūdžių dinamikos vertinimas užsiėmimų metu. Robertas dalyvavo 11-oje užsiėmimų, praleido tik 7-ą užsiėmimą. *Roberto kūno kalba* užsiėmimų metu – aktyvi. Sėdint be veiklos – nenustygsa vietoje, nemažai juda kūnu, linkčioja, supuojausi, stumdosi su draugu. Norėdamas atsakyti į klausimą, impulsyviai pašoka, atsistoja ir šneka nepakėlęs rankos. Daug garsiai juokiasi, išdykauja. Kūryboje susikaupia, kūnas nurimsta. *Dailės priemonės* Robertas renkasi atvirai, įvairias, bet dažniau sodrias: aliejines pasteles, akvarelę, temperą, flomasterius. Prašo tikslų priemonių (flomasterių) kai jam yra svarbu tiksliai, iliustratyviai pavaizduoti. Niekada nesirenka spalvotų

pieštukų. Jo potėpiai drąsūs, veržlūs, kūrybos procese – pasitikintis savimi, neužtrunka sugalvoti, ką kurs, laiko priemonės tvirtai, priemonės spaudimas varijuoja priklausomai nuo užduoties. Į kūrybą visada įsitraukia, joje – susitelkia, nesiblaško. Kuria nei greitai, nei lėtai, procese nori pasirodyti, ką jau padarė, kūrybos procese nekelia sau per didelį lūkesčių, nekritikuoja savęs, per daug nesureikšmina, jei kas nepavyksta kaip tikėjosi, mėgaujasi išraiška. *Roberto patyrimų verbalizacija* priklauso nuo temos artumo jam. Kartais nori pasisakyti labai daug, šneka per kitus, garsiai, bet jeigu jam įdomu, geba ir paklausti kito, nors – retai. O kartais temą ir savo darbą pakomentuoja trumpai ir negausiai bet visada nors kažką pasako. Paklausia kitų, ką kuria, pakomentuoja jų darbus – būna pašaipiai (bet kaip pats įsivaizduoja – ne piktybiškai, o žaismingai), o būna ir pagiria, pasako, ką jis pats mano apie darbą.

Remiantis „*Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolu*“ taip pat matome, kad Roberto gebėjimas ir noras pasisakyti savo mintis ir patiriamus jausmus yra gerai išreikštas ir išlieka stabilus visų užsiėmimų metu, jis visada įsitraukia ir noriai dalyvauja užsiėmimuose, jo bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai gerėjo užsiėmimų eigoje, tačiau paskutinius du užsiėmimus buvo reiklesnis, o bendra nuotaika / emocijų raiška užsiėmimų viduryje buvo pasiekusi pastovumą geriausioje lygyje, tačiau paskutinius du užsiėmimus taip pat buvo permaininga (Pav. Nr. 9). Galbūt, tai galima sieti su 10-ame užsiėmime Roberto išsakytu nusivylimu dėl dailės terapijos užsiėmimų artėjimo į pabaigą.

Pav. Nr. 9

Roberto elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu dinamika (Pastaba: Kuo aukštesni balai, tuo pozityvesnė išeiga.)

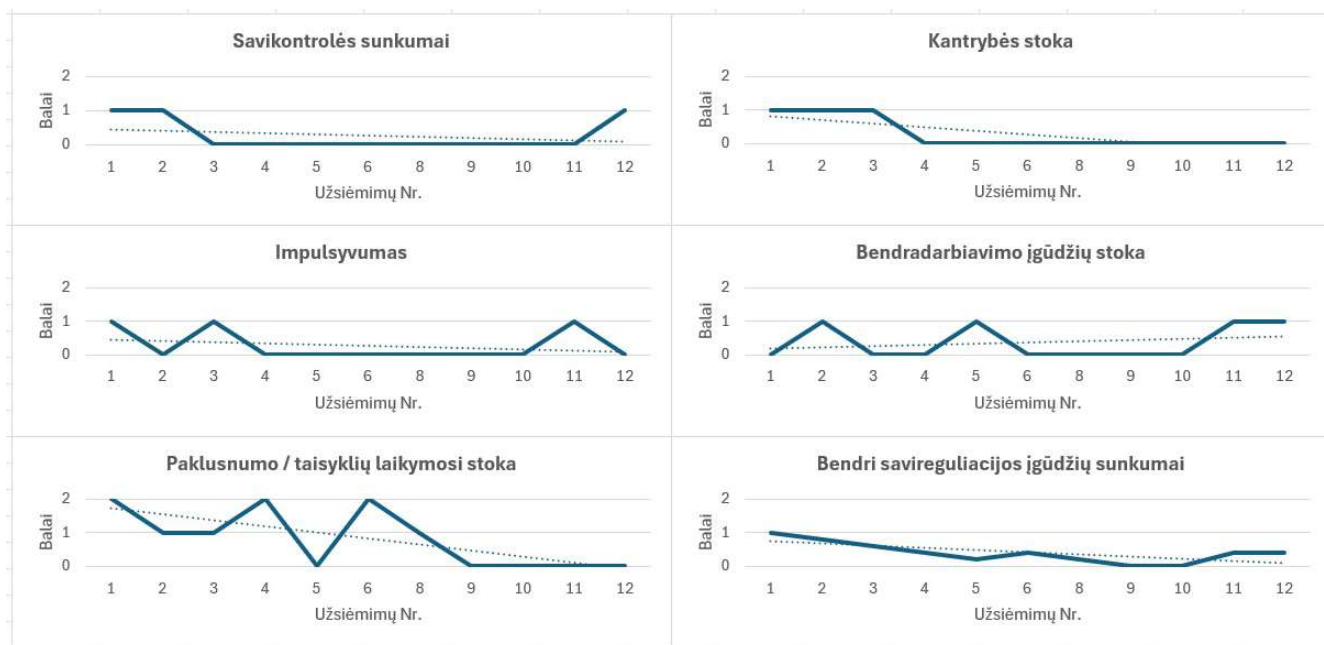
Remiantis „*Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolu*“ matome, kad Roberto savireguliacijos įgūdžiai užsiėmimų metu gerėjo, kadangi sumažėjo bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, savikontrolės sunkumai, impulsyvumas, kantrybės stoka, ryškiai sumažėjo paklusnumo / taisyklių

laikymosi stoka. Vistik, bendradarbiavimo įgūdžių stoka nežymiai padidėjo dėl elgesio paskutinių dviejų užsiėmimų metu (Pav. Nr. 10).

Pav. Nr. 10

Roberto savireguliacijos įgūdžių sunkumų užsiėmimų metu dinamika

(Pastaba: Kuo mažesni balai, tuo pozityvesnė išėiga.)

Piešinių analizė. Kaip jau minėta, piešinių analizė atliekama remiantis šiais vertinimo kriterijais:

- *Formalieji piešinio elementai:* kompozicija, erdvės užpildymas lape, objekto vaizdavimas, spalva, energija, linija / potėpis, naudojamos priemonės.
- *Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimų metu:* dalyvio elgesys su dailės priemonėmis, dalyvio kūno kalba, dalyvavimas / įsitraukimas, bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai, bendra nuotaika / emocijų raiška.
- *Dalyvio refleksijos:* emocijų kalbinė raiška / verbalizacija (dalyvio pasidalinimai apie savo kūrybą ir jauseną procese).
- *Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas:* kokius pojūčius, jausmus ir mintis sukelia kūrinys?

Analizuojami visi dalyvio sukurti darbai atskirai po vieną ir lyginami tarpusavyje, darant bendras išvadas, vertinant vykstančius vidinius dalyvio pokyčius.

Užsiėmimas Nr. 1 – Aš.

Prašoma sukurti savo vardo kortelę, dekoruoti viskuo, ką mėgsta, ar nori papasakoti kitiems apie save. Galima naudoti įvairias priemones.

Pav. Nr. 11

Užsiėmimas Nr. 1 – Aš

Formalieji piešinio elementai. Vienoje pusėje matome centrinę kompoziciją – centre vaizduojamas voras (vaizdavimas pakankamai detalus, daug rankų, yra veido išraiška, kita spalva užspalvintas kūnas, papildomos voratinklio linijos). Voro pusėje erdvė neužpildyta, daugiau objektų nėra, tik nuo voro į šalis sklindančios linijos, galbūt – voratinklis. Centre vaizduojamas objektas gali reikšti dabartinės problemos esmę (Lebedeva, 2021). Voras, kaip autoriaus reprezentacija, su išskleistomis rankomis / kojomis, remiantis Jungo teorija, gali rodyti siekį bendrauti, ieškoti ryšio, kurti tvarką ir saugumo jausmą, bet tuo pačiu – ir užstrigimą "savo tinkle" (Abt, 2005). Galbūt, vaikas gali kovoti su sudėtingais jausmais, savarankiškumo poreikiu, siekia suprasti vidinį ir išorinį pasaulius. Raudonas veidas gali reikšti intensyvius jausmus, tokius kaip pyktis, nusivylimas (Lebedeva, 2021) (4-7m vaikų spalvų pasirinkime pirmumą lemia jų emocinės savybės, o ne realizmas (Lowenfeld & Brittain, 1964)).

Kitoje pusėje – aukštyn iš apačios kylanti raketa kosmose, objekto detalumas didelis, yra kontūras, panaudotos skirtingos spalvos skirtingoms dalims, dekoru detalės. Raketos pusėje – erdvė užpildyta pilnai, papildomai nupiešta mažesnė raketa ir saulė. Objektas apatinėje lapo dalyje kartais gali reikšti žemą savivertę, detalių gausa – demonstratyvumą, kūrybiškumą (Vengeris, 2007). Judanti aukštyn raketa su raudonomis išmetamosiomis liepsnomis, kaip autoriaus reprezentacija, pagal Jungo teoriją gali reikšti energingą siekį tyrinėti, augti, atrasti, keistis (individualizacijos požymiai), troškimą

išvengti apribojimų, o kosmoso erdvė gali atspindėti erdvę vaizduotei ir kūrybiškumui (Abt, 2005). Galbūt, šalia esantys objektai (raudona raketa ir saulė) gali būti interpretuojami kaip vaiko aplinkos objektai, darantys poveikį jo siekiams. Darbas atliktas aliejinėmis pastelėmis, atliekant darbą panaudota nemažai energijos, pastelės smarkiai spaudžiamos, potėpiai drąsūs, platūs, gausūs, linijos užtikrintos, tikslios. Stiprus spaudimas gali reikšti emocinę įtampą, impulsyvumą (Vengeris, 2007). Minkštų, sodrių priemonių naudojimas gali reikšti didesnę emocinį įsitraukimą (Abt, 2005). Tikslios, pabrėžtos linijos voro pusėje gali reikšti savikontrolę, norą paslėpti nuo aplinkinių savo problemas ir išgyvenimus (Lebedeva, 2021).

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Pradžioje sunkiai sekėsi klausyti temos, nenustygo vietoje, daug judėjo, šnekėjo su draugu, stumdėsi, išdykavo, priminus susitarimus, dėmesį sukoncentruodavo tik trumpam. Kūryboje susitelkė. Kurti pradėti būtinai norėjo piešiant su trafaretu, bet neliko to, kurio norėjo, taigi reiškė nepasitenkinimą, „man neliko“, „aš irgi noriu“. Susiraukė, sukryžiuo rankas ir atsiribojęs nieko nedarė, bet nebandė atsistoti nuo stalo. Atliepus, kad kitiems pabaigus būtinai ateis eilė ir jam ir paskatinus per tą laiką pabandyti nusipiešti kažką pačiam, nupiešė vorą, atrodė patenkintas, kad nupiešė vorą. Vėliau, gavęs trafaretą, vėl suirzo piešiant raketą, nes nusišlino ir nesigavo, bet sulaukęs pagalbos kaip išspręsti, pasinaudojo, nuotaika pasitaisė ir dalyvavo džiugiai. Pastelės spaudė smarkiai, kai kurios lūžo, trynė drąsiais judesiais, gana plataus mosto, intensyviai štrichavo.

Nuotaika užsiėmimo metu kito priklausomai nuo to, ar jam sekėsi veikla, ar ne. Bet sugebėdavo sugrįžti prie pozityvios nuotaikos atliepus jo potyrį ir suteikus asmeninį dėmesį, pagalbą. Pabaigoje sunkiai sekėsi koncentruoti dėmesį klausant refleksijų, vėl pradėjo šnekėti, vaikščioti po patalpą. Kūryboje dalyvavo įsitraukęs, neatsisakė, užsiėmimą užbaigė džiugiai.

Dalyvio refleksija. Refleksija trumpa ir neišsami. Robertas pakomentavo, kad nupiešė vorą, nes taip norėjo. Labiausiai patiko piešti raketą, tačiau, kuo ji jam labiausiai patinka, atsakė – „nes tiesiog“. Išeina, pasak jo, linksmas.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Voras kelia įtampą, piešinyje jaučiamas dirglumas, atrodo daug veiksmo, išveikos, tuo pačiu – svajingumo. Voras su daug rankų gali reikšti judesio, veiksmo poreikį, bet voras atrodo išsigandęs, lyg įstrigęs pats savo voratinklyje, negalintis pajudėti – galbūt tai gali reikšti vaiką ribojančią aplinką, nuolat keliančią lūkesčius, kad jis turi elgtis ramiai. Raketa kosmose gali rodyti tikrąjį troškimą – laisvei, nevaržomam veiksmui.

Išvada. Matoma priešprieša tarp patiriamų emocijų ir apribojimų, atsiskleidžia poreikiai tyrinėti, siekti. Piešinys rodo pusiausvyrą: atspindimos ir probleminės išgyvenamos emocijos, ir

siekama laisvės, atradimų. Tai gali rodyti aktyvią vaizduotę, norą spręsti vidinius prieštaračius ir judėjimą individualizacijos link.

Užsiėmimas Nr. 2 – Ką veikia jausmai?

Skaitoma knygutė apie jausmus ir ką jie veikia, prašoma išsirinkti labiausiai patikusį jausmą, pakomentuoti, kuo jis pasirodė įsimintinas ir nupiešti laisvai pasirinkta technika.

Pav. Nr. 12

Užsiėmimas Nr. 2 – Ką veikia jausmai?

Formalieji piešinio elementai. Kompozicija – centrinė, pagrindinis objektas – vaizduotės figūra, piešiama kiek labiau kairėje, žiūri ir eina į dešinę. Pagrindinis objektas užima didžiąją lapo dalį, bet nėra labai detalus, kūnas turi pagrindinius elementus (rankos, kojos, kūnas, galva), bet trūksta detalumo (plaštakų, pėdų, kaklo, ausų, nosies, plaukų ir kitų detalių). Skirtingomis spalvomis pabrėžtos skirtingos kūno dalys – 6-mečiui natūralu spalvas rinktis remiantis emocinėmis jų savybėmis (Lowenfeld & Brittain, 1964). Centre vaizduojamas objektas gali reikšti dabartinės problemos esmę, o centre vaizduojama didelė žmogaus figūra – egocentrizmą (būdingas požymis 6-mečių raidai) (Lebedeva, 2021). Plaštakų nebuvimas gali reikšti bendravimo trūkumą, nemokėjimą bendrauti, pėdų nebuvimas – patirties socialiniuose santykiuose stoką, tačiau ištiestos į šalis rankos gali rodyti ir komunikabilumą, ekstraversiją (Vengeris, 2007). Lapas horizontalus, pilnai užpildytas elementais – aplinkoje vaizduojama pagrindas (žemė, žolė, sraigės), debesys, saulė (šie elementai vaizduojami realistinėmis spalvomis). Jaučiama piešinio energija, spalvos intensyvios ir įvairios, potėpiai išraiškingi, drąsūs, platūs, įvairūs (trumpi, ilgi, banguoti, tiesūs) – tai sukuria dinamišką, gyvą atmosferą. Naudojama akvarelė ir tempera – minkštų, sodrių priemonių naudojimas gali reikšti didesnę

emocinį įsitraukimą, o drąsūs, platūs potėpiai gali rodyti, kad vaikas išveikia didelę emocinę energiją, stiprius jausmus (Abt, 2005). Elementų gausa gali rodyti demonstratyvumą, kūrybiškumą (Vengeris, 2007). Pavaizduotas žmogus su violetiniu liemeniu, žaliomis kojomis, raudonomis išskleistomis į išorę rankomis, didelėmis tamsiomis akimis, apvalia raudona burna. Pagal Jungo teoriją, žmogaus figūros vaizdavimas atspindi savęs vaizdavimą, tokia išraiška galėtų rodyti savęs tyrinėjimą, individualumo paieškas, augimą, gyvybingumą ir atvirumą aplinkai (Abt, 2005). Raudona spalva gali būti susijusi su tokiomis emocijomis kaip pyktis, energija (Lebedeva, 2021), galbūt, šios rankos gali atspindėti slopinamą išraiškos ir judėjimo poreikį, kovą su kylančiomis emocijomis ar savęs priėmimu. Aplinkiniai objektai, supantys žmogų (mėlyni debesys, geltona saulė), galėtų atspindėti emocijas, sąmoningas mintis, optimizmą, šilumą, asmeninio augimo ir transformacijos siekį (Abt, 2005). Toks psichologinis augimas yra būdingas 6 metų vaiko raidos etapui, kuomet pradedami integruoti asmeniniai patyrimai ir išorinės aplinkos reikalavimai (Rabindran & Madanagopal, 2020; Švietimo ir mokslo ministerija, 2018).

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Susikaupęs klausė skaitomos knygos, pakomentavo gėdos jausmą. Į skaitymo pabaigą išreiškė nekantrumą – “nu kada jau piešim?”. Prieš pradedant kurti, susirinko bendras priemones sau (teptukus, dažus), tačiau primintas, kad reikės ir kitiems ir, kad pasiimtų tik jam būtinas – sutiko. Viduryje veiklos, pačiupo nepaklausęs iš kito vaiko teptuką. Užsiėmimo eigoje susinervino, kai draugas jam trenkė, nes skaudėjo, pradėjo verkti ir muštis atgal. Draugas atsiprašė ir paaiškino, kad taip žaidė, nepagalvojo, kad skaudės. Robertas greitai nusiramino, paprašytas, atsiprašė, kad trenkė atgal. Piešė įsitraukęs, susidomėjęs. Vienu metu pats išliejo ant piešinio vandenį, susiliejo saulė, bet nesusinervino, nuvalė, pasakė – “aj, tiks ir tokia” ir paišė toliau.

Paišė su akvarele ir su tempera, labiau patiko tempera, tepė drąsiai, plačiais potėpiais. Pradžioje kūną nupiešė akvarele su “odos” spalva (galvą, kūną, kojas, bet rankų – ne), o paskui užspalvojo tempera drabužius (marškinėliai, kelnės). Pats išgavo “odos” spalvą, didžiavosi, gyrėsi, kaip jam gerai pavyko.

Dalyvio refleksija. Per knygos skaitymo aptarimą, Robertas komentavo, kad gėda, tai yra jausmas, kai kažką padarai ne taip ir nori slėptis. O pats pasirinko vaizduoti atjautą (knygutėje buvo parašyta, kad atjauta surenka sraigės nuo kelio), sakė jo piešinio jausmas yra liūdnas, nes čia liūdnas žmogus eina, jis liūdi, nes ant kelio yra sraigės be kiauto (gal jo mintis, kad jau sutraiškytos) ir jis užjaučia. Dar eigoje užsiėmimo Robertas dalinosi, kad tėvai neleidžia namie paišyti, nes jis gali ištepti viską.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Atvirumo ir net didybės jausmas, ilgos kojos, didelis žmogus (net siekia dangų). Plačiai išskleistos rankos gali rodyti norą priimti, patirti. Bet tuo pačiu – veido išraiška išgąstinga, sutrikusi, lyg alsuotų skausmu. Bendrai piešinys kelia dviprasmiškus jausmus – ir pozityvumą, siekius, bet ir skausmą, liūdesį. Žmogaus figūra nėra detalizuota, trūksta plaštakų, pėdų, kaklo, kitų detalių (nosies, ausų, plaukų), veido išraiška kiek išsigandusi, nustebusi, o aplinkoje – daug objektų. Tai kelia įspūdį, kad labiau kreipiamas dėmesys ne į žmogų, o į aplinką. Galbūt tai rodo, kad Robertą aplinka labai stimuliuoja, o savivoka kol kas yra mažiau išvystyta.

Išvada. Piešinys atspindi besiformuojančią vaiko savivoką: bandymus išreikšti savo individualumą, išlaikant ryšį su savo emocijomis, poreikiais ir, galbūt, ribojančia aplinka. Tai – emociškai intensyvi savivokos kelionė ieškant pusiausvyros tarp vidinio ir išorinio pasaulio, tarp savo emocijų, poreikių ir aplinkos reikalavimų. Tuo pačiu, piešinio tematika ir išpildymas rodo gilų ryšį su jautriais jausmais, ryšio, bendrumo, atjautos svarbą.

Užsiėmimas Nr. 3 – Mano jausmai.

Prašoma pagalvoti apie du priešingus jausmus, kurie aplanko vaiką, klausima, kokiose situacijose šie jausmai jaučiami, kaip tada reaguoja kūnas, kaip norisi elgtis. Prašoma šiuos jausmus atvaizduoti dažais, išreikšti spalvomis, vaizduoti laisvai, galima ir makaliūžėmis.

Pav. Nr. 13

Užsiėmimas Nr. 3 – Mano jausmai

Formalieji piešinio elementai. Abejose piešiniuose yra centrinė kompozicija, viduryje pagrindinis didžiausias objektas – emocijų išraiškų veidai (nedetalizuoti). Lapo erdvė gausiai užpildyta įvairiais elementais (debesys, saulė, žolė, ruda mokytoja kairiajame darbe ir raudonas draugas

dešiniajame darbe). Naudojami tiršti dažai, sodrios spalvos, drąsūs platūs potėpiai kuria ekspresyvią ir intensyvią piešinių energiją. Veidai nėra detalizuoti, tačiau yra išreikštos pagrindinės emocijos, elementai dėstomi lape suvokiant lapo ribas (viršus, apačia, šonai), dėmesys dalinamas objektams juos struktūriškai skaidant – lapo viduryje vaizduojama, kas svarbiausia, didžiausia, o paskui objektai lape plečiami į šonus – pagal raidą tai yra būdinga 6 metų vaikų vaizdavimui (Lebedeva, 2013).

Pavaizduotas raudonas liūdnas veidas, veidui trūksta aiškumo ar detalumo, akys gilios, juodos, virš jo kabo juodas debesis. Raudona spalva gali simbolizuoti pyktį, nusivylimą, energiją, juodos akys gali reikšti, kad jaučiamasi nesuprastu ar atsiribojusiu (Lebedeva, 2021). Remiantis Jungo teorija, tokia išraiška galėtų rodyti slegiančius jausmus – pyktį, liūdesį, baimę, kaltę ir autoritetų (tėvų, mokytojų) arba aplinkybių įtaką (Abt, 2005). Galbūt tokie jausmai gali būti susieti su neišspręstu nusivylimu. Netaisyklingos formos rudą asmens figūrą kairiajame darbe Robertas įvardino kaip auklėtoją, ruda spalva kartais gali simbolizuoti neišspręstus klausimus, sunkumus, saugumo poreikį (Lebedeva, 2021), galbūt ši "judanti" auklėtos figūra gali atspindėti kliūtis ar emocinį svorį, kurį vaikas bando suprasti, o, tuo pačiu, ir pastangas įveikti šiuos iššūkius.

Dešiniajame darbe pavaizduotas geltonas linksmas veidas su didele raudona burna ir juodomis akimis ir virš jo esančia raudona saule. Juodos užtušiuotos akys gali atspindėti naštos jausmą, siekiant suderinti vidinę ir išorinę tikrovę (Abt, 2005), Vengeris teigia, kad užjuodintos akys atspindi baimę (Vengeris, 2007). Didelė raudona burna gali perteikti stiprias emocijas, įskaitant pyktį ar susijaudinimą, neišreikštus jausmus, norą kalbėti ar bendrauti (Abt, 2005; Vengeris, 2007). Raudona saulė galėtų būti interpretuojama kaip nerami, intensyvi vidinė energija – pyktis, emocinis intensyvumas, gyvybingumas (Abt, 2005; Lebedeva, 2021). Remiantis Jungo teorija, tokia išraiška galėtų rodyti išgyvenamas įvairias emocijas – viltį, bet ir galbūt neramumą. Vertikalūs teptuko potėpiai (medžiai), atrodo tvirti, bet nudažyti tamsesnėmis, purvinomis spalvomis. Medžiai, kaip autoriaus reprezentacija, gali simbolizuoti jėgą, augimą, o tamsūs tonai gali reikšti sudėtingus, neišspręstus klausimus (Abt, 2005; Lebedeva, 2021), galbūt, vaikas augimą ar stabilumą suvokia kaip šiek tiek sudėtingus. Robertas nupiešė raudoną draugo figūrą kairėje. Kartais draugystė, ypač jauname amžiuje, gali būti intensyvi, emociinga, apimanti nesutarimų akimirkas. Raudona dažnai simbolizuoja emocinį intensyvumą (Lebedeva, 2021), taigi raudonas draugas galėtų reikšti ir teigiamą draugystės džiaugsmą (poreikį santykiams) ir įtampą, konflikto jausmus.

Drąsūs, platūs potėpiai gali rodyti, kad vaikas išveikia didelę emocinę energiją, stiprius jausmus, dinamiški, kupini judesio teptuko potėpiai gali būti būdas „išleisti“ užgniauztas emocijas,

suteikiantis atsipalaidavimą, tuo pačiu – gali rodyti, kad vaikas aktyviai dalyvauja kūrybiniame procese ir nebijo susidurti su kylančiomis emocijomis (Abt, 2005; Lebedeva, 2021).
Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Dalyvavo noriai, įsitraukęs. Pradžioj nenorėjo piešti su pirštais ir kempinėėmis, prašė flomasterių. Kaip priežastį įvardino tai, kad bijojo, jog nesigaus nupiešti kaip nori, nemokės. Bet paaiškinus, kad galima ir tiesiog terlioti, pabandė ir tada patiko, įsijautė. Paisė laisvai, nesuvaržytai, susitelkęs, bet nedvejodamas, nestoviniuodamas. Pyko dėl dažų, kad ima kiti (nors dažai bendri), nekantriai griebdavo priemones. Netyčia pastūmė draugui ranką, bet pasiūlė sprendimą, kaip pataisyti. Paskui jam irgi netyčia apterlino jo lapą, susinervino, bet pats pasakė, kad „čia galės būti ausytė“ – sugalvojo sprendimą. Savo refleksiją papasakojo noriai, kitų klausyti buvo sunku, blaškėsi, lakstė. Impulsyvus, bet bendra nuotaika išlieka gera per visą užsiėmimą.
Dalyvio refleksija. Aptarime davė daug pavyzdžių apie priešingus jausmus: stiprus – silpnas, liūdnas – linksmas, pasisekė pastatyti – nugriuvai, nepasisekė. Nupiešė liūdną ir linksmą. Dalinosi, kad liūdnas veidas, nes mušė, stumdė, auklėtoja barė, o linksmas, nes jau vėl susitaikė ir draugauja ir viskas išsisprendė. Kairėje esančiame piešinyje rudą figūrą įvardino kaip auklėtoją, dešiniajame piešinyje – raudona figūra yra draugas, ant žemės auga medžiai.
Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Tiršta emocija, didelis intensyvumas, atrodo aktuali tema, lyg emocijos tikrai rūpėtų. Gausiai užpildytas elementais fonas, atrodo, kad Robertui aplinka vaidina svarbų vaidmenį jo jausmų apraiškose.
Išvada. Stebima toliau gilinama savivoka, balanso paieškos tarp savo emocijų, poreikių ir aplinkos reikalavimų. Jaučiama našta dėl autoritetų lūkesčių ir aplinkybių kurios yra nekontroliuojamos (galbūt Roberto judrumas) – vaikas viltingas, bet ir jaučia nerimą, augimą suvokia kaip šiek tiek sudėtingą. Teikia didelę reikšmę santykiams, draugystei.

Užsiėmimas Nr. 4 – Pykčio raiška.

Prašoma pagalvoti ir pasidalinti, kada jaučiamas pyktis, kaip jis jaučiasi kūne, ką norisi daryti ir kas padeda jį palengvinti. Apšilimui glamžomas ir plėšomas popierius, kietomis priemonėmis piešiamos keverzonės siunčiant ratu tarp grupės dalyvių, ieškoma jose pažįstamų simbolių. Po to – paišomas piešinys laisva tema ir pasirinkta technika.

Pav. Nr. 14

Užsiėmimas Nr. 4 – Pykčio raiška

Formalieji piešinio elementai. Analizuojamas antras žmogaus piešinys, nes pirmasis – tik kaip apšilimas. Kompozicija – centrinė, per vidurį didelis pagrindinis objektas – žmogus. Rankos pakeltos, vis dar nėra plaštakų, pėdų, bet atsiranda plaukai, raumenys ant pilvo, taisyklingesnės žmogaus kūno proporcijos, žmogus be rūbų. Lapo erdvė gausiai užpildyta įvairiais elementais – debesys, žaibai, oro balionai, saulė, žolė, skruzdėlės, einančios valgyti sraigę. Pasirinkta tiksli kieta priemonė – flomasteriai. Vaizdavimas iliustratyvus, spalvos pasirenkamos įvairios, atitinka realybę. Linijos tikslios, nedrebančios, drąsios, tiesios – tai gali reikšti padidintą savikontrolę, siekimą paslėpti nuo aplinkinių savo problemas ir išgyvenimus (Vengeris, 2007), gebėjimą racionaliai valdyti, aktyvią sąmonės kontrolę (Lebedeva, 2021). Akys juodais akiniais gali rodyti baimes (Vengeris, 2007).

Plaštakų nebuvimas gali reikšti bendravimo trūkumą, nemokėjimą bendrauti, pėdų nebuvimas – patirties socialiniuose santykiuose stoką (Vengeris, 2007), rankų stiprumas – agresyvumą, energingumą, stambumas – poreikį geriau prisitaikyti socialinių santykių srityje, impulsyvumą (Lebedeva, 2021). Rūbų nebuvimas gali rodyti tam tikrų elgesio stereotipų ignoravimą, reagavimo impulsyvumą (Lebedeva, 2021). Tačiau bendrai, žmogaus piešinys padeda suprasti vaiko būseną esamu momentu, jo siekius ir požiūrį į tarpusavio santykius, didėjantis detalumas žmogaus piešinyje (daugiau vaizduojamų elementų) – rodo augančią savivoką (Lebedeva, 2021; Vengeris, 2007).

Pavaizduotas žmogus yra raumeningas, tačiau slepiantis akis su akiniais nuo saulės, pagal Jungo teoriją tai gali reprezentuoti vidinius poreikius – jėgos, gebėjimo veikti, savarankiškumo, saugumo, tačiau, ir poreikį slėptis, apsaugoti savo jausmus (Abt, 2005). Galbūt, Robertas jaučia norą būti stipriu išorėje, bet viduje jaučiasi pažeidžiamas. Dangaus elementai, pasak Roberto, parodo, kaip skirtingai jaučiasi šis žmogus. Taigi, juos būtų galima priimti kaip emocinius elementus,

interpretuojant pagal Jungo simboliką jie galėtų rodyti emocijų įvairovę ir sudėtingumą – džiaugsmą, viltį, aiškumą, lengvumą, nuotykius, liūdesį, pažeidžiamumą, pyktį, baimę, pasimetimą, nerimą, augimą, gyvybingumą, sunkų darbą, bendruomeniškumą, atkaklumą, kantrybę (Abt, 2005). Galbūt, skruzdėlės, norinčios suvalgyti sraigę, gali rodyti vidinę įtampą: stiprios, darbščios savęs dalys kovoja prieš pažeidžiamas, švelnias dalis. Tai gali atspindėti psichologinius konfliktus, pvz.: jaučiamą spaudimą būti stipriam, prieštaraujantį natūraliems švelnumo, jautrumo poreikiams.

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Noriai dalinosi per pradinį aptarimą. Gerai įsitraukė į apšilimo užduotį, plėšė lapą į skutelius, gniaužė, trypė, šokinėjo ant jo. Noriai piešė makaliuzes, įsijautęs labai smarkiai spaudė priemonę, braukė, trynė, naudojo daug iškrovos energijos. Po to sekantį piešinį paišė susikaupusiai, ramiai, noriai.

Sąmoningai dalyvavo užsiėmime, vis dar daugumoje sunku laikytis susitarimų, netriukšmauti, nekalbėti nepakėlus rankos, bet jau pavyksta geriau susitarti. Tačiau įvykus nesutarimams tarp kitų grupės narių, pats buvo ramiai, nekommentavo jų situacijos. Kūryboje susikaupęs ir nesiblaško. Su kitais kontaktavo komentuodamas kitų darbus, kas jam kur atrodo nupiešta. Kelis kartus negražiai pasijuokė / pasišaipė iš draugų pasakymų, kada kas liūdnai jaučiasi. Priėmė kvietimą pamąstyti, ar čia buvo linksma ar vistiek pašaipei reakcija.

Pakili nuotaika viso užsiėmimo metu, kartais susierzina, bet momentiška, grįžta prie geros nuotaikos. Kartais norėjo erzinti, prieštarauti. Po užsiėmimo pirmą kartą gražiai ir klusniai ėjo atgal į klasę, laikėsi tylos.

Dalyvio refleksija. Pradiniame aptarime dalinosi, kad pyksta kai kažkas jį muša, tada norisi daužti atgal. Pyktį padeda palengvinti pasikalbėti, papasakoti kam nors, kad pyksti. Nupiešęs savo makaliūzę, dar spėjo ant viršaus nupiešti įvairių vaizdinių – veiduką piktą, tokias kaip grotas apačioj. Sakė, kad šiame piešinyje mato pyktį. Kai piešinys apkeliavo visą ratą ir buvo apipaišytas kitų makaliūžėmis – nusiminė, kad kiti apipaišė jo, nes norėjo, kad liktų jo nupiešti simboliai aiškiai matomi. Po to susikaupusiai, ramiai, noriai paišė stiprų žmogų (sakė čia ne jis, šiaip žmogus), saulę, debesis, žaibus, varnas, oro balionus. Sakė, čia tas žmogus taip visaip skirtingai jaučiasi. Ir skruzdėlės dar pabaigoje nupaišė ir pasakė, kad jos eina valgyti sraigių.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Atrodo kaip resurso ieškojimas. Tuo pačiu – ir priėmimo, balanso tarp įvairių jausmų. Po intensyvios pykčio išraiškos iškilo poreikis pasitvirtinti sau, kad yra stiprus ir tarsi gali atlaikyti ir nugalėti tuos visus kylančius įvairius jausmus.

Išvada. Atrodo, kad didėja savivoka, skirtingų patiriamų jausmų priėmimas. Vaikas toliau sprendžia savo vidinių poreikių, emocijų ir aplinkos lūkesčių bei įtakos suderinamumą, ieško resursų.

Matomas bandymas išlaikyti stiprią, šiek tiek apsaugotą tapatybę, sąmoningai nagrinėjamas individualizacijos procesas: formuojasi suvokimas, kad būti „stipriu“ reiškia ne tik demonstruoti išorinę stiprybę, bet ir priimti vidinius prieštaravimus, besikeičiančias nuotaikas ir pažeidžiamas savo dalis. Jaučiamos pastangos sąmoningai organizuoti save supantį pasaulį, atsiranda emocinio daugialypiškumo suvokimas – kad žmogus (galbūt, jis pats) gali turėti daug jausmų vienu metu. Tai – labai brandžios 6 metų vaiko įžvalgos.

Užsiėmimas Nr. 5 – Įrankių dėžutė.

Prašoma pagalvoti ir pasidalinti, kas padeda vaikui, kai jis jaučiasi piktas, liūdnas arba kai reikia daryti kažką, ko labai nesinori. Aptariama, tada prašoma nusipiešti pagalbos sau įrankių dėžutę ir ją dekoruoti kaip norisi.

Pav. Nr. 15

Užsiėmimas Nr. 5 – Įrankių dėžutė

Formalieji piešinio elementai. Vizualinė raiška atitinka ankstesnius darbus – kompozicija, objektų vaizdavimo detalumas, jų pozicijos lape, spalvos, lapo užpildymas, naudojamos priemonės,

piešinio detalumas – panašūs. Tačiau, piešinyje keičiasi turinys – jis išsamesnis, daugiau papasakojantis. Todėl šio piešinio interpretavime nesiplėšime formaliųjų elementų analizėje, o daugiau atsižvelgsime į Roberto refleksiją bei kaip jis jautėsi ir elgėsi užsiėmimo metu.

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Šį užsiėmimą Robertui geriau pavyko laikytis susitarimų, nekalbėjo per kitus, nors muistėsi, nenustygo vietoje, bet nepertraukinėjo, net kėlė ranką norėdamas pasisakyti. Dalyvavo noriai, įsitraukęs, nuotaika buvo pakili viso užsiėmimo metu. Pabaigęs nekantravo papasakoti, ką padarė, po kiekvieno piešinuko ateidavo prie manęs papasakoti, aš pasiūliau, kad prieisiu pati, sutiko. Pabaigoje tvarkingai ėjo atgal į grupę.

Dalyvio refleksija. Robertas dalinosi, kad kai pikta, jam padeda nusiraminti jo rykliukas ir saldainis. Kai liūdna, jam padeda siurprizas, pvz., kai tėtis iš kelionės atveža siurprizą. Kai nesinori ryte keltis, padeda, kad mama mielai žadina. Ant dėžutės nupaišė Minecraft žaidimą, kaip jis kasasi po žeme. Paklausus, ką iš ten iškas, gal deimantus ar lobį (nes būtent tai yra randama po žeme Minecraft žaidime), atsakė – “ne, iškasiu daugiau įrankių ir susidėsiu į dėžutę”. Toks gilus užsiėmimo interpretavimas ir sąmoningumas temoje – ištisai stulbina.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Pozityvi išraiška, gana detalus ir iliustratyvus, realistinis vaizdavimas demonstruoja tarsi susiorganizavimą – didesnę susivokimą, pastangas į susitvarkymą iš chaoso į supratimą (lyginant su ankstesniais darbais).

Išvada. Savivoka palyginti su užsiėmimų pradžia – padidėjusi, vaikas geba išsamiai įvardinti ir pavaizduoti, kas jam svarbu tvarkantis su užplūstančiais jausmais. Atranda palaikymo, paguodos, dėmesio parodymo jam, ryšio su kitais svarbą savo emocijoms. Apibendrindamas reflektuoja giliai ir sąmoningai, kad toliau ieškos savo vidinių resursų. Tai rodo atvirą nusiteikimą individualizacijos gilinimui.

Užsiėmimas Nr. 6 – Esu ir kuriu.

Minkomas molis, formuojamos detalės, kuriamas kūrinys laisva tema.

Pav. Nr. 16

Užsiėmimas Nr. 6 – Esu ir kuriu

Formalieji piešinio elementai. Išraiška detali, smulkmeniška. Lipdoma daug elementų, jie integruojami tarpusavyje. Centre esantis elementas – sala – didžiausias, bet susietas tematiškai su aplink esančiais elementais. Išlipdyta sala, kur žvejoja žmogus, o kitas eina jo vaikyti šalin su pagaliu, saloje yra gyvačių ir jų vaikučių gyvačiukų, medis ir akmenų. Vandenyje šalia žvejojančio žmogaus plaukioja valtelė, o toliau yra du rykliai ir skęsta žmogus, bet laivas plaukia jo gelbėti.

Pagal 6-mečių raidą, jų vizualinėje raiškoje atsiranda daugiau detalių, plečiasi vaiko vaizduojamų temų įvairovė, kūryboje atsiranda reprezentacinių simbolių (Benoit & Pettinati, 2012; Brazauskaitė, 2004; Lowenfeld & Brittain, 1964). Tačiau, tokia elementų gausa ir išsamus vaizdavimo detalumas lenkia Roberto amžių. Elementų gausa ir turtingumas gali rodyti aktyvią sąmonę ir stiprų, besivystantį ryšį su sudėtingomis emocijomis, demonstratyvumą, kūrybiškumą (Abt, 2005; Vengeris, 2007). Konkrečių Roberto vaizduojamų objektų simboliką, remiantis Jungo teorija, būtų galima suprasti kaip individualizacijos procesą: sąmoningų ir nesąmoningų savęs aspektų integravimą. Salos, jūros, laivo, žvejybos, puolančio lazda žmogaus, ryklės, skęstančio žmogaus, gyvačių, medžių, akmenų vaizdavimą galima būtų suprasti kaip sąmoningas pastangas tyrinėti savo potyrius, atrasti supratimą apie savo vidinį pasaulį (jausmai, intuicija), konfliktą tarp savasties ir aplinkos, stabilumo, saugumo poreikį ir pažeidžiamumą, vidines baimes, emocinę perkrovą, bet ir aktyvėjančią vaiko sąmonę,

problemų sprendimų paieškas, vidinių "gydančių" resursų paieškas, transformacijos siekį, gyvybinę energiją, augimą (Abt, 2005). Galbūt Robertas „kovoja“ su kylančiais impulsais, instinktais, prieštaringomis emocijomis, galbūt, tai rodo jo jaučiamą aplinkos spaudimą būti ramiam, paklusniam ir jo savo tikrosios prigimties slopinimą, savų poreikių užgniaužimą, stabilumo tarp vidinių poreikių ir išorinių iššūkių troškimą.

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Sunkiai sekėsi susikaupti, per aptarimą neklausė, triukšmavo, trukdė kitiems. Priminus, kad jei nepavyksta laikytis susitarimų yra trukdoma kitiems ir reikia atsitraukti į šoną pailsėti, pasakė, kad jis nepiktybiškai taip elgiasi, tiesiog vis pasimiršta. Su moliu dirbo noriai ir įsijautęs, bet ir įsiaudrinęs, norėjo daugiau molio, reikalavo duoti, pasakius, kad, deja, daugiau nėra, kiti berniukai, kurie nesunaudojo savo, patys pasiūlė jam atiduoti savo, Robertas paėmė, bet ačiū nepasakė, priminus, pasakė. Molio smarkiai netrankė, iškrovos nenaudojo, minkė ir lipdė kruopščiai, smulkmeniškai.

Dalyvio refleksija. Pasakojo, kad išlipdė salą, kur vandenyje yra du rykliai ir skęsta žmogus, o laivas plaukia jo gelbėti. Saloje žvejoja žmogus, o kitas eina jo vaikyti šalin su pagaliu, dar šalia plaukioja valtelė. Saloje yra gyvačių ir jų vaikučių gyvačiukų, medis ir akmenų. Paklausus, ar žmonės nebijo gyventi prie gyvačių – sakė “ne”. Paklausus, kodėl vienas žmogus neleidžia kitam žvejoti, sakė – “nes jam nepatinka, kad gaudo žuvis”. Paklausus, ar laivui pavyks išgelbėti tarp ryklių skęstantį žmogų – sakė “taip”.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Pasirodė, kad šiandien Robertas atėjo įsiaudrinęs, lyg “atsinešė” visko daug vykstančio viduje. Galbūt tai atsiskleidė ne tik intensyviame jo šios dienos elgesyje, bet ir vizualinės išraiškos turinyje – išlipdyta visko labai daug ir gausiai, daug veiksmo, santykių tarpusavyje (kaip gyvenime), kuriuose persipina ir konfliktai, pyktis (neleidžia žvejoti, nori trenkti su pagaliu) ir atjauta, pagalba (laivas gelbsti skęstantį žmogų), aplinkoje tykantys pavojai (rykliai vandenyje, skendimas), šeimyniškumas, meilė (gyvatės su gyvačiukais vaikais). Atrodo, lyg Robertui molio taktilika sužadino sensoriką, tarsi išlaisvino jį išreikšti vidinę emocijų, patyrimų ir minčių perkrovą.

Išvada. Kūrinys rodo besivystančią individualizaciją – formuojasi Roberto savęs, kaip individo, atpažinimas ir santykio su aplinka suvokimas. Vaikas tarsi jaučia vidinius konfliktus, sąmoningas baimes, bet, kaip atsvarą, demonstruoja instinktų svarbą jam (veržlumo, energingumo), stabilumo poreikį, viltį, demonstruoja optimizmą ir atsparumą: vaikas susiduria su sunkumais, bet nėra bejėgis.

Užsiėmimas Nr. 8 – Kas čia slepiasi?

Monotipija (antspaudai). Ant plastikinio padėkliuko dažais paišomas norimas abstraktus vaizdas, atspaudžiamas ant popieriaus kelis kartus, aptariama, į ką panašus šis antspaudas.

Pav. Nr. 17

Užsiėmimas Nr. 8 – Kas čia slepiasi?

Formalieji piešinio elementai. Atsitiktiniai antspaudai. Pagrindinės pasirinktos spalvos – raudona, juoda, geltona, matomos besisukančios formos, spalvų sluoksniavimas. Drąsūs, platūs potėpiai gali rodyti, kad vaikas išveikia didelę emocinę energiją, stiprius jausmus, dinamiški, kupini judesio teptuko potėpiai gali būti būdas „išleisti“ užgniaužtas emocijas, suteikiantis atsipalaidavimą, tuo pačiu – gali rodyti, kad vaikas aktyviai dalyvauja kūrybiniame procese ir nebijo susidurti su kylančiomis emocijomis (Abt, 2005; Lebedeva, 2021). Robertas didesniame antspaude išvelgė mašiną (dešiniajame apatiniame kampe, važiuoja į kairę), o viskas kitas yra sodrios tekstūros, spalvingos ir aktyvios išraiškos, bet, pasak Roerto, yra “niekas”. O mažesniame antspaude – dešiniajame kampe apačioje mato žmogų, kuris žiūri kas čia vyksta, jam įdomu, o danguje – drakonas, kurio viena ranka nulūžusi (kairėje), kita sveika (dešinėje). Remiantis Jungo simbolikos interpretavimu, tai galėtų rodyti besiformuojančią savivoką, individualizaciją, "jauną" Ego kelionę (tinkamą 6 metų vaikui – kurio vidinio pasaulio kelionė dar tik prasideda), vidinių emocijų, baimių, instiktų ir poreikių tyrinėjimą ir integracijos poreikį, nepažįstamą, bet kūrybingą kelionę, veržlumą, augančią vaizduotę (Abt, 2005).

Simboliškai kairė pusė dažnai reiškia sąsąmoningus, emocinius aspektus (Abt, 2005), galbūt, sulaužyta kairė drakono, kaip autoriaus reprezentacinio simbolio, ranka gali rodyti, kad drakonas (laukinė jėga) turi žaizdą, susijusią su instinktais, emocijomis ar santykiais. Dešinė pusė paprastai yra siejama su sąsmoningu veiksmu, valia (Abt, 2005), dešinė drakono ranka yra sveika, galbūt, energingumas, tvirtumas yra nepažeisti, tačiau Roberto jausmai, tikėtina, yra vienaip ar kitaip sužaloti. Tai, vėlgi, gali simbolizuoti vidinę įtampą, kurią Robertas jaučia – galbūt kovą tarp jausmų, jautrumo ir veiksmų, išorinio elgesio (jo noro priklausyti, įtikti ir jo impulsyvumo, aktyvumo). Raudona spalva dažnai reiškia gyvybingumą, intensyvumą, aistrą (Lebedeva, 2021), galbūt, raudonos žmogaus rankos ir galva gali rodyti, kad šis žmogus yra emociškai energingas, jo mintys ir sąmonė yra aktyvios, gyvos. Smalsumas, o ne baimė stebint drakoną, interpretuojant pagal Jungo teoriją, gali reikšti herojiškumą (Abt, 2005), galbūt, tai gali reikšti norą pažvelgti į savo baimes, jas nugalėti, šis santykis gali rodyti dar vieną žingsnį individualizacijos link.

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Dalyvavo noriai ir įsitraukęs. Dažus ant padėkliuko tepė nedvejodamas, greitai pasirinkdamas spalvas, neklausinėjo, ką piešti, rinkosi nevaizduoti konkrečių vaizdų, pasinėrė į abstrakčią kūrybą, mėgavosi tirštu spalvų tepimu, tepė teptukais. Elgesys buvo ramus, neprieštaringas, porą kartų palakstė, paįsdykavo, bet susireguliuavo paprašius grįžti prie aptarimo. Lydėjo pakili nuotaika viso užsiėmimo metu.

Dalyvio refleksija. Robertas dalinosi, kad pirmame piešinyje (didesniame) mato mašiną dešiniajame kampe apačioje, o kiti dalykai yra „niekas“. O antrame piešinyje (mažesniame) – dešinėje kampe apačioje mato žmogų, kuris žiūri kas čia vyksta, jam įdomu, jis stebi. O ten danguje – drakonas, kurio kairė ranka nulūžusi, o dešinė – sveika.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Pirmas didesnis piešinys turi judesio jausmo dėl elementų vibracijos, sukimosi, bet prislopintos spalvos užduoda ramią atmosferą. Antrasis mažesnis piešinys neša didelį emocinį krūvį, elementai kaip “ištaškyti, išsprogdinti”, stambių ir smulkių plėmų bei raudonos ir juodos spalvų kontrastas kelia įtampą.

Išvada. Didesniojo antspaudo interpretacija gali rodyti savivokos procesą, judėjimą link spalvingo, pilno nežinomybės sąsmonės lauko. Tai – natūralus, sveikas procesas 6 metų vaikui, rodantis smalsumą, žaismingumą. Mažesniojo antspaudo interpretacija gali reikšti, kad vaikas pradeda sąsmoningai atpažinti galingas sąsmonės jėgas ir bando adaptuotis gyvenime. Tai – teigiamas ženklas individualizacijoje, užuot jautęsis priblokštas gąsdinančių veiksmų, išlaiko kontaktą ir dialogą su savo vidiniu psichikos pasauliu, vystosi psichologinį atsparumą, kūrybiškumą ir sveiką ryšį tarp sąsmoningų ir sąsmoningų psichikos dalių.

Užsiėmimas Nr. 9 – Kaukės.

Asmeninių kaukių gamyba ant lekalų.

Pav. Nr. 18

Užsiėmimas Nr. 9 – Kaukės

Formalieji piešinio elementai. Pirmą kaukę Robertas pasirinko sukurti ne norimai įgyti supergaliai (kaip buvo formuluota užduotyje), o jau savo turimai – greičiui (tai, pasak jo – geriečio kaukė). Paskui pats pasiprašė sukurti antrą kaukę (užduotyje nebuvo) ir sukūrė blogietį, kuris dėvi karūną, nes nori būti vadas. Kaukės dekoruojamos simetriškai, pilnai užpildomos, naudojamos raudona, geltona, mėlyna, žalia, juoda spalvos, pasirinkta dekoruoti flomasteriais, bet pilnai užštrichuojama, braukant aktyviai, užtikrintai bet kontroliuojamai. Štrichavimas tiesiomis linijomis gali rodyti užsispyrimą, atkaklumą, ryžtingumą, o daug tiesių gausių štrichų – agresyvumą, pernelyg didelis štrichavimas jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų piešiniuose gali rodyti didelę savikontrolę, nerimastingumą (Lebedeva, 2021). Raudona spalva gali turėti daug reikšmių – gyvybingumą, energiją, meilę, pyktį (Lebedeva, 2021), tad reikėtų interpretuoti pagal Roberto jai suteikta reikšmę. Simetrija gali rodyti gynybą prieš grėsmingą aplinką arba prieš nuslopintų emocinių būklių išlaisvinimą (Lebedeva, 2021).

Kaukės pasižymi detalumu (ypač antroji), elementų gausa. Pirmoji kaukė turi atpažįstamų elementų (saulės, žaibai), jų simbolika jau aptarta ankstesniuose darbuose, viršuje yra mėlynas monstriukas su raudonais dantimis. Antrosios kaukės veidas segmentuotas, spalvotas turi padidintą nosį, dantis burnoje ir karūną. Dantys gali rodyti agresyvumą, užjuodinti karūnos elementai – įtampą, sąmonėje fiksuotą vidinį konfliktą (Lebedeva, 2021), karūnos simbolį pagal Jungą galima būtų interpretuoti kaip valdžios, galios, dominavimo – kontrolės ir lyderystės troškimą (Abt, 2005). Turint omenyje, kad Robertas komentavo, jog šis kaukės blogietis yra su karūna, nes nori būti vadas, galbūt,

tai rodo Roberto vidinį konfliktą tarp jo energingos, stiprios, impulsyvios asmenybės ir aplinkos lūkesčių socialiai priimtinam elgesiui. Detalumas, daug įvairių detalių rodo kūrybiškumą, vaizduotę, teigiamą santykį (Vengeris, 2007).

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Dalyvavo įsitraukęs, geranoriškai, noriai. Kartais šnekėdavo per kitus arba kai kiti pasakojo, jis šnekėjo su kitais, sunkiai išgirsdavo prašymą atkreipti į tai dėmesį. Bet visumoje buvo sukalbamas, nelikus laiko išsikirti savo padarytos kaukės, nesupyko, rado sprendimą, paprašė, kad iškirpčiau aš ir jam vėliau atneščiau. Išliko pakili nuotaika viso užsiėmimo metu. Paisydamas neužtruko sugalvoti idėjas, štrichavo intensyviai, bet neįsitempęs, jautėsi atkaklumas užpildyti visą plotą, bet be išveikos ar agresijos.

Dalyvio refleksija. Šio darbo interpretacijoje aktualiausia yra pačio Roberto refleksija. Jis išsamiai papasakojo apie abi kaukes, jo pasirinkimai – iškalbingai atskleidžia, kas jam svarbu ir tuo pačiu, su kokiais sunkumais jis sąmoningai susiduria.

Robertas dalinasi, kad jo dabartinė supergalia yra greitis. O dar norėtų įgyti futbolininko, karatisto, statybininko galias. Pradžioje padarė kaukę ant lekalo ne pagal norimą įgyti supergalią (kaip buvo formuluojama užduotyje), o pagal turimą – padarė greičio kaukę, sakė čia geriečio kaukė. Atliepus, kad išties, greičio mums dažnai labai reikia, pritarė ir pasakė – "jo, pvz., kai lenktynininkams labai reikia, arba kai reikia greičiau kažką pabaigti!" Viršuje mėlynas yra monstriukas su raudonais dantimis, o iš šonų yra energijos žaibai.

Tada pats paprašė padaryti antrą kaukę, nors užduotyje to nebuvo, darė pats savo kaukę (ne ant lekalo) ir padarė blogiečio kaukę. Ją norėjo mažiau komentuoti, bet pasakė, kad tas blogiukas yra su karūna, nes nori būti vadas.

Paklausus, kurią kaukę norėtų dabar užsidėti atsisveikinimui, pasakė, kad greičio. Užsidėjus kaukes, buvo paprašyta sugalvoti po burtažodį, kuris dar labiau padėtų įgyti supergalias, pasakė – "greitis"!

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Pirmoji kaukė – raudona spalva, žaibai, pilnas užštrichavimas kuria energingą įvaizdį, monstriukas viršuje suteikia šelmiško žaismingumo, lyg nepikto, bet vistiek – pasipriešinimo. Antroji kaukė primena genčių kaukes, kurios rituališkai būdavo skirtos apsisaugoti, suteikti sau daugiau galių, arba išgąsdinti, atbaidyti piktas jėgas. Jos intensyvus dekoratyvumas, mažos akys, didelė nosis, burna su dantimis – kuria baugumo jausmą. Pasirodė, kad Robertas labai įsijautė į užduotį. Tai, kad neprašytas pats sukūrė antrą kaukę, tarsi "antrai savo pusei", atrodo ypač brandu (lyg sąmoningai darytų atradimus apie vidinius konfliktus), o maža

to – dar ir pats įvardino konkrečias šios kaukės galias ir net tikslus (nori būti vadas, yra blogietis). Atrodo, kad Robertui gimsta

Išvada. Kaukių kūrimas leidžia vaikui tyrinėti skirtingus tapatybės aspektus: stiprybę, pažeidžiamumą, gėrį, blogį, trokštamą "Aš", nežinomą "Aš" – tai yra tam tikras tiltas tarp išorinio pasaulio ir vidinio savęs. Dvi Roberto sukurtos kaukės – herojiškam "Aš" (greitis) ir blogiečio figūrai (kontroliuojantis, ambicingas aspektas) – gali rodyti, kad Robertas pradeda atskirti "šviesiąją" ir "tamsiąją" savo asmenybės puses, o tai labai svarbu sveikam psichologiniam vystymuisi ir rodo didelį kūrybingumą šiame amžiuje. Poslinkis link individualizacijos apima visų savo asmenybės pusių integravimą, pripažįstant, kad galia, lyderystė, greitis, pyktis, švelnumas, agresija ir ambicijos yra natūralios žmogaus patirties dalys, galinčios visos "gyventi" žmoguje.

Užsiėmimas Nr. 10 – Saugus miestas.

Bendro grupinio darbo – miesto kūryba.

Pav. Nr. 19

Užsiėmimas Nr. 10 – Saugus miestas

Formalieji piešinio elementai. Piešė kartu su draugu, noriai apsijungė. Jie vieninteliai visame darbe piešė kelius, jungiančius kitų piešinius tarpusavyje. Remiantis Jungo simbolika, kelią galima interpretuoti kaip kelionę per gyvenimą ir pastangas rasti prasmingus ryšius tarp skirtingų patirties aspektų (Abt, 2005). Galbūt, kelias tarp kitų vaikų kūrinių galėtų rodyti, kad Robertas intuityviai ieško

ryšio, nori būti kaip tarpininku santykiuose, rasti vienijantį tikslą su kitais. Taip pat prie kelio nupiešta daug namų, malūnas, žolė, pliažas ir vanduo, daug mašinų. Detalumas, daug įvairių detalių rodo kūrybiškumą, vaizduotę, teigiamą santykį (Vengeris, 2007). Nemažai šių elementų simbolikos jau yra aptarta prie ankstesnių darbų (vanduo, mašinos, žolė), bet atsiradęs naujas elementas – vėjo malūnas, remiantis Jungo simbolikos interpretavimu, galėtų būti priimamas kaip transformacija (malūnas naudoja vėją, kad pagamintų miltus iš grūdų), o grūdai, galbūt, atspindi gausą, derlingumą (Abt, 2005), galbūt, jų vaizdavimą būtų galima interpretuoti kaip Roberto vidinio darbo vaisius ir norą duoti kažką prasmingo kitam. Namo vaizdavimą galima interpretuoti kaip tapatybės vaizdavimą (Lebedeva, 2021; Vengeris, 2007), galbūt, namų gausa gali reikšti turtingą vidinį pasaulį, asmenybės įvairiapusiškumą, daugiasluoksnes emocijas. Remiantis Jungo teorija, namai gali rodyti ir bendruomeniškumo, priklausymo poreikį (Abt, 2005), galbūt, jų vaizdavimas rodo lengvą, sklandžių santykių norą, Roberto norą jaustis įtrauktam ir susijusiam su kitais. Piešinys užima sąlyginai nemažą bendro lapo dalį, tai gali rodyti impulsyvumą, hiperaktyvumą, kartais – nerimą (Vengeris, 2007), elementai stambūs, bet centrinė figūra – malūnas, kiek labiau detalizuota: yra langai, durys, tai gali rodyti komunikabilumo, santykių mezgimo poreikį (Vengeris, 2007). Centre vaizduojamas objektas gali reikšti dabartinės problemos esmę (Lebedeva, 2021).

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Dalyvavo įsitraukęs, noriai, motyvuotai. Piešė kartu su draugu, noriai apsijungė. Piešimo metu kilo bendradarbiavimo problemų, kurias paskatintas neblogai išsprendė. Pranešus, kad liko nedaug laiko, labai skubėjo pabaigti, norėjo užpildyti visą lapą, skubėjimas buvo motyvuotas, entuziastingas, ne dirglus ar sunerimęs. Pasibaigus laikui, labai norėjo piešti dar ir dar, pabaigti piešti daugiau mašinų, bet paragintas pabaigti, sutiko ir nesudirgo.

Piešiant vaikai paklausė, kiek dar kartų mums liko susitikti, atsakius, kad dar du kartai, dauguma išreiškė nusivylimą, Robertas – nustebo, išplėtė akis ir pakeltu tonu pasakė – "kodėėėl"? Atliepus, kad ir man patiko su jais būti, priminus, kad turime 12 užsiėmimų ir paskatinus ateityje piešti toliau, Robertas nieko nieko neatsakė, tiesiog paišė. Vėliau jo nuotaika išliko gera, bet elgesys tapo dirglesnis – komentavo, kad kiti paišo ne tą, ką reikia – „ką tu čia paišai, čia gi miestas turi būti“, bandė kitiems aiškinti, ką turi piešti – „nupiešk langus šitam namui“, nurodinėjo iki kur bus jo piešimo ribos (užimdamas kitų erdvę). Piktinosi, kad draugas užpaišė ant jų bendro kelio kažką ne taip, neįvardindamas konkrečiai, kas būtent nepatiko, nors pats pradžioje irgi nepaklausęs užpaišė linijas, bet draugas nepyko. Paskatinus pradžioje abiems pasitarti prieš paišant, kad sprendimai nenustebintų ir abiems tiktų – pritaikė, bandė tartis, bet nurodomuoju tonu. Į visus šiuos bendravimo momentus

atkreipus dėmesį ir paklausus, kaip galėtų reikšti mintis tinkamiau – bandė, neatmetė, gebėjo pritaikyti pamąstymus ir pradėti tartis, bendradarbiauti, rasti bendrus sutarimus su draugais bendrame darbe.

Dalyvio refleksija. Per pradinį aptarimą, paklaustas, kada jaučiasi nesaugiai, sakė, kad kai jam reikia vienam tvarkyti žaislus, nors žaidė keli, nes nesąžininga. Tada labai supyksta ir nori mušti ir trenkti, bet nedaro, nes taip negalima ir negražu. Paklausus, ar kiti jaustųsi nesaugiai, jei jis trenktų, sakė – taip. Paklausus, ką galėtų padaryti, kad pats jaustųsi saugiau – pamąstė, kad paprašyti pagalbos viską sutvarkyti.

Pradėjo piešti nuo kelio, Robertui buvo svarbu, kad prie kelio atsirastų daug namų, malūnas, žolės, kad būtų pliažas ir vanduo, daug mašinų. Bendrame darbe įvertino, kad norėtų nukeliauti į savo malūną, kur yra daug grūdų, taip pat į draugo mišką ir ten pagrybauti, o dar su savo nupiešta mašina norėtų nuvažiuoti iki draugės vandens parko. Sakė, kad jam svarbu, kad mieste būtų daug kelių, tada yra saugus miestas, nes viską galima pasiekti.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Darbas kelia pozityvią emociją, atrodo ryžtingas ir “kviečiantis”, naudojami tvirti pozityvūs, rodantys atvirumo ir siekio integruotis aplinkoje poreikį, elementai – malūnas, kelias, gatvė, namai, mašina, žolė, pliažas, vanduo. Roberto refleksija ir elgesys rodo, kad pas jį atsiranda sugebėjimas ne tik įvardinti savo jausmą ir pripažinti impulsus, bet tuo pačiu – juos įvertinti, “pasverti” ir pritaikyti aplinkybėms, rasti galimybių spręsti situacijai. Išryškėja ryšio (keliai, namai), draugystės (visus pasiekti ir su jais leisti laiką) svarba, saugumo, stabilumo poreikis (jam norisi būti savo malūne, kur yra daug grūdų).

Išvada. Stebimas gerėjantis Roberto jausmų ir impulsų atpažinimas ir įvardinimas, gebėjimas pritaikyti elgesį socialiai priimtinais, atsižvelgti į kitus, tobulėja socialiniai įgūdžiai (atsiklausti, pasitarti), atsiskleidžia resursų paieškos, Robertui aktualu ryšys, draugystė, saugumas, stabilumas, jaučiamas poreikis priklausyti ir būti naudingu kitiems.

Užsiėmimas Nr. 11 – Aš – superherojus.

Ant žmogaus figūros lekalo kuriamas superherojaus kostiumas.

Pav. Nr. 20

Užsiėmimas Nr. 11 – Aš – superherojus

Formalieji piešinio elementai. Kostiumas pilnai užpildytas ir užštrichuotas, gana detaliai dekoruotas: atskirti batai, kelnės, pirštinės, žaibas ant krūtinės, ant veido yra kaukė, ragai ant galvos, aplink erdvėje – žaibai. Naudojama raudona, juoda, geltona spalvos. Vizualinė raiška gana artima kaukės užsiėmimo raiškai ir jau yra aptarta. Šio darbo interpretacijoje aktualiau yra Roberto savijauta, elgesys ir refleksijos užsiėmimo metu – jos yra iškalingesnės. Galbūt, jo nusivylimas savo darbu atspindi ankstyvą konfrontaciją su nepageidaujamomis, paslėptomis savo dalimis – asmeninių ribų, trūkumų ir netobulumų suvokimą, lyg bandymas priimti netobulumą ir jaustis vertu nepaisant trūkumų.

Vistik, pasitelkus kūrybą, Robertas rado būdą susireguliuoti savo savijautą ir rasti resursą kiltelti savivertę. Susidūrus su sunkumais, Robertas išliko atviras sprendimų paieškai, taigi matomas bandymas integruoti ir priimti savo netobulumus, suderinti visas savo asmenybės puses. Antrame piešinyje objektai lape išdėlioti užpildant visą lapo erdvę, laikantis logikos (žemė, dangus), spalvų pasirinkimas – dalinai emocinis (raudoni žmonės, šuniukas), tai būdinga 6-mečių raidai (Lebedeva, 2013). Piešinyje gausu simbolikos: parduotuvėje šaudantis į butelius žmogus (bet nepataikantis į šalia stovintį žmogų), liūtas, šuniukas, varnos, debesys, saulė. Tokia simbolika, remiantis Jungo teorija, gali rodyti agresijos ar nusivylimo išreiškimą (tačiau atsargiai, nepažeidžiant kitų), instinktinės energijos iškrovą kontroliuojamu būdu, tuo pačiu – ir lojalumo bei emocinės paramos poreikį, vidinę stiprybę, jėgą, drąsą (Abt, 2005). Galbūt, ginklas ir butelių daužymas (įtampos išleidimas) rodo Roberto poreikį “sunaikinti” nesėkmės jausmą, bet nepakenkiant nei sau, nei kitiems (pataikė tik į butelį, ne į žmogų), ankstyvą sąžinės vystymąsi. Šuniuko vaizdavimas (lojalumo, ištikimybės simbolis) šalia šaudančio žmogaus, galbūt, gali rodyti, kad net agresyviomis akimirkomis Robertas ieško emocinės šilumos ir ryšio. Po pirmojo piešinio Robertas jautėsi bejėgis, nusivylęs, o antrajame piešinyje iš pasąmonės

atsiranda liūtas (sakė, kad piešė, kas šovė į galvą) – galingos jėgos simbolis. Galbūt, tai galima interpretuoti kaip kompensacinį psichikos mechanizmą – silpnumo jausmo ir vidinės jėgos pusiausvyros paieškas, tarsi, Robertas savyje jau turi vidinės jėgos, net jei jis to dar iki galo nesuvokia. Matyt, emocinio augimo pagrindui svarbu palaikymas, skatinimas pasitikėti savo jėgomis ir poreikiais. Kad kitus elementus (saulę, debesis, varnas – galimi neutralių gyvybės jėgų simboliai (Abt, 2005)) Robertas įvardino kaip nereikšmingus, nesusijusius tarpusavyje, galbūt, gali rodyti atsirandantį objektyvumą – gebėjimą atskirti vidinius išgyvenimus nuo išorinio pasaulio. Lyg pripažinimas, kad nors vyksta vidinės kovos (nusivylimas, agresija), pats gyvenimas tęsiasi neutraliai nepaisant visko.

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Eigoje Robertas daug kam komentavo, kad jie ne taip paišo. Draugui pasakė, kad jis blogai nupiešė akis, pradėjo šalia ant kito lapo piešti, kaip turėjo būti. Gal jis taip įsivaizdavo pagalbą (pagal tai, ką pradžioje dalinosi), bet draugas nuliūdo ir pradėjo verkti. Daug kalbėjom apie tai, kad visi piešia kaip nori ir kad visaip yra teisinga. Kad Robertas nenorėjo įskaudinti, norėjo patarti, nemanė, kad draugui bus skaudu. Tačiau Robertas nenusprendė atsiprašyti, matėsi, kad buvo sunku per save perlipti, nors jautėsi, kad suprato.

Nuotaika keitėsi užsiėmimo metu: buvo gana nepatenkintas, reiklus sau, pamokslaujantis kitiems, paskui nusiminęs ir nuliūdęs, o gale nuotaika susireguliojo ir pasitaisė. Jautėsi, kad šiandien per tą trumpą laiką Robertas išgyveno daug emocijų ir jų pokyčių.

Dalyvio refleksija. Pradžioje užsiėmimo, per aptarimą dalinosi, kaip supranta pagalbą: kad gali padėti mamai gaminti, jei ji nespėja, padėti draugui konstruoti, jei jam nesiseka ir padėti nupiešti, jei draugui nepavyksta. Pakalbėjom, kad prieš padedant draugui visada reikia paklausti, ar draugas nori, kad jam padėtų. Sakė jis dar nebandė padėti mamai, nes ji neprašo. Paklausus, ar yra kada pats pasiūlęs / paklausęs ar reikia pagalbos, sakė – ne, bet pagalvojo, kad pabandys.

Jo superherojus yra su greičio galia, o kaip ši galia galėtų kam nors padėti, nesugalvojo ir neįvardino, buvo nusiminęs, kad nepavyko nupiešti kostiumo kaip norėjo. Nuo pat pradžių skundėsi, kad jam nepavyksta padaryti kaip nori, ragai ne taip gavosi, paprašė užklijuoti baltą lapą ant viršaus toje vietoje, tada nepatiko kaip gavosi kostiumas, tada rado sprendimą, kad gali iškirpti geltoną žaibą ir užklijuoti – patiko. Tada nepatiko kaip gavosi kojos, rankos, ir viskas kitas. Susinervino, kad viskas nepavyko, pradėjo verkti. Atliepus, kad nors nesėkmės tikrai nemalonios, mes visi jas kartais patiriame, ir paskatinus paieškoti sprendimų, ką galima pakeisti, atsisakė. Pasiūlius nupiešti kitą piešinį laisva tema, kad pasijustų geriau, sutiko ir džiugiai piešė. Pasiimti namo vistiek norėjo visus piešinius (ir superherojaus kostiumą).

Antrame piešinyje laisva tema nupiešė žmogų, šaunantį į butelius sudėtus parduotuvėje (šalia butelių stovi ir kitas žmogus), sakė į žmogų nepataikė, bet tik į butelį. Paklausus, kodėl tas žmogus norėjo šauti į butelį, sakė – “tiesiog”. Šalia šaunančio žmogaus dar stovi šuniukas. Tada nupiešė dar šalia liūtą, saulę, debesis ir varnas. Sakė, jis tiesiog paišo bet ką, kas šauna į galvą, čia nesusiję tie daiktai piešinyje.

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Superherojaus kostiumas skleidžia energiją dėl raudonos ir juodos spalvos kontrasto, žaibų. Nors kostiumas pakankamai detalizuotas – atskirti batai, kelnės, pirštinės, žaibas ant krūtinės, ant veido yra kaukė, ragai ant galvos – tačiau, atrodo kiek netvarkingas: štrichavimas labiau padrikas nei įprastai, žaibų forma mažiau atpažįstama. Dėl to – jaučiasi išsiblaškytas. Pasirodė, kad šiandien Robertas atėjo kiek nusiminęs, galbūt buvo sunki diena grupėje, galbūt atėjo su jau “nusmugdytu” pasitikėjimus savo jėgomis (gal gavo pastabų, kritikos iš aplinkos). Jo pasidalinimuose jaučiasi geros intencijos, nuoširdumas (noras padėti mamai, draugams), bet galbūt aplinkoje vis susilaukia “šaltų” reakcijų dėl savo temperamento intensyvumo ir tai skaudina vaiką. Jaučiasi, kad vistiek, Robertas rado vidinės stiprybės susireguliuoti, atrasti, kas jam gali padėti pasijausti geriau, gale išėjo gerai nusiteikęs. Antro piešinio tematika, spalvų pasirinkimas kuria šokią tokią įtampą, tačiau neša daug energijos, gyvybingumo (liūtas, dangus, varnos, saulė), net švelnumo (šuniukas šalia šaudančio žmogaus). Bendrai – balanso jausmas.

Išvada. Kaip ir kaukės kūrimo užduotyje, jaučiama, kad Robertas žengia individualizacijos keliu, bando integruoti visas savo asmenybės dalis: vidinį lūkestį sau būti stipriu, galingu ir žmogišką netobulumą (nepavyko kaip tikėjosi), “silpnumą”, jautrumą. Kuria savo tapatybę – susiduria su savikritika ir bando organizuoti, suderinti lūkesčius sau, priimti savo vidines silpnybes. Matomas, agresyvių impulsų integravimas per saugius išraiškos būdus kūryboje. Kad susidūrus su sunkumais, Robertas išliko atviras sprendimų paieškai, rodo vidinį atsparumą, optimizmą. Išryškėja švelnaus ryšio, palaikymo ir padrąsinimo svarba kuriant lankstesnę, sau atleidžiančią asmenybę.

Užsiėmimas Nr. 12 – Linkėjimų medis.

Ant kartoninės 3D medžio skulptūros kuriami ir klijuojami medžio lapukai su palinkėjimais sau ir draugams. Skirta atsisveikinimui, įgytų įgūdžių įsisąmoninimui, pozityviam grupės santykio įtvirtinimui.

Pav. Nr. 21

Užsiėmimas Nr. 12 – Linkėjimų medis

Formalieji piešinio elementai. Vizualinė raiška analizuojama antro, laisva tema kurto darbo. Piešinyje objektai lape išdėlioti užpildant visą lapo erdvę, laikantis logikos (veiksmas vyksta danguje), detalumas, daug įvairių detalių gali rodyti kūrybiškumą, vaizduotę, teigiamą santykį (Vengeris, 2007). Spalvų pasirinkimas – dalinai emocinis (angelas, raitelis mėlyni), mėlynos spalvos simbolikų yra įvairių, bet dažnai rodo siekį nugrimzti į save, laikytis atokiau, susijusi su atstumu ir gyliu, ugdo racionalumą, įprasmina tikėjimą, įsitikinimus (Lebedeva, 2021) – tai glaudžiai siejasi su šio užsiėmimo Roberto jaučiamu emociniu krūviu. Išraiškai pasirinkta ir pastelės, dažai ir flomasteriai, bet bendrai – linijos tikslios, nedrebančios, drąsios – tai gali reikšti padidintą savikontrolę, siekimą paslėpti nuo aplinkinių savo problemas ir išgyvenimus (Vengeris, 2007), gebėjimą racionaliai valdyti, aktyvią sąmonės kontrolę (Lebedeva, 2021). Darbe gausu simbolikos (vaivorykštės, vieneragio raitelis, saulės, angelas, debesys, lietus, dantukų fėjos), kurios vaizdavimas, remiantis Jungo teorija, gali būti interpretuojamas kaip vilties, unikalumo, tyrumo demonstravimas, pilnavertiškumo, resursų, vidinių prieštaravimų balanso paieškos, augimas, pokyčiai, ryšio svarba (Abt, 2005). Tai, kad nupiešęs angelą, Robertas nusprendė, kad jis čia nedera, galbūt gali rodyti tam tikrą dvilypumą priimant pagalbą, ryšį, tačiau intuityviai jis vistiek nusipiešė, vadinasi yra reikalingas (paramos, saugumo, priėmimo poreikis).

Dalyvio elgesys ir pojūčiai užsiėmimo metu. Dalyvavo noriai, bet nenoriai darė palinkėjimą kitiems. Užsiėmimo eigoje vėl komentavo kitų darbus, kad jie ne taip paišo, kad geriau darytų kitaip. Vienam vaikui pasakius, kad jam nemalonu ir kad jis paišo kaip nori, Robertas susinervino ir pasakė – „nu ir gerai, aš ir vistiek nieko jums nelinkėsiu“. Kai draugas papasakojo, ko linki jam (laimės ir džiaugsmo), pasakė, kad nenori palinkėjimo. Draugas nuliūdo, po kurio laiko tyliai paklausė manęs, ar gali perdaryti palinkėjimą kitam vaikui, jeigu Robertas nenori.

Nuotaika kito, pradžioje buvo gerai nusiteikęs, įsijautė komentuodamas kitiems kaip reikia piešti, gavęs draugo pastabą – susinervino, nenorėjo nieko kitiems linkėti ir pats palinkėjimo gauti. Vėliau vistiek sukūrė savo palinkėjimą draugams, tik neadresavo niekam asmeniškai. Piešiant laisva tema nuotaika pasitaisė, buvo nusiteikęs pakiliai, išreiškė dėkingumą – pats sugalvojo savo darbą padovanoti man atsisveikinant.

Dalyvio refleksija. Užsiėmimo pradžioje, per apibendrinantį pasidalinimą apie patikusius ir nepatikusius užsiėmimus, sakė, kad patiko moliu lipdyti savo salą ir jungti su kitais. Nepatiko herojaus kostiumą daryti, nes nesigavo kaip norėjo.

Linkėjimai ant medžio – vaisius skanus (nepamena pavadinimo), norėtų palinkėti sau jį dar kartą suvalgyti ir iš jo kažką su mama pagaminti. Kitiems linkėti nieko nenori, nes jam gėda. Ir pats nenori gauti linkėjimų, nes jam gėda, nemalonu. Galiausiai palinkėjo tokį patį vaisių gauti, bet neužrašė kam, kad nebūtų gėda prieš tą vaiką.

Po visko norėjo nupiešti piešinį laisva tema. Sakė, kad apačioje vaivorykštė, danguje žmogus joja ant viendaragio, dantukų fėjos skraido ir yra angelas ant vaivorykštės (jį nupiešė paskutinį ir pasakė, kad nepatiko kaip gavosi, geriau būtų jo nepiešęs, nes buvo geriau be jo). Taip pat yra debesų ir lyja lietus, bet yra ir dvi saulės – viena rytinė, kita vakarinė. Sakė piešinys neturi temos, tiesiog piešė viską, ką sugalvojo. Šį piešinį padovanojo man kaip atsisveikinimą (pats taip sugalvojo, paskui dar viena mergaitė pasekė jo pavyzdžiu).

Introvertinis / subjektyvus vertintojo interpretavimas. Užsiėmimo pradžioje Robertas norėjo dalyvauti, pamokinti kitus, būti pripažintas, bet susidūrus su kritika, pasijautė pažeidžiamas, panoro apsisaugoti, susidūrė su vidiniu konfliktu – *būtų galima pasakyti, kad sąmoningas Ego nori kontrolės, bet gilesnis "Aš" nori integracijos, meilės.* Jautėsi, kad Robertas komentuoja kitų piešinius nesusimąstydamas, kad tai kritika, lyg vedamas natūralaus impulsyvumo, noro "pamokinti", padėti, nes tą daro ne piktai, o entuziastingai. Tačiau – sunkiai priima kitų pasidalinimus, kad juos tai skaudina – jaučiasi, kad susigėsta, atsiriboja tai išgirdęs (nenori nei pats gauti palinkėjimo, nei kitiems linkėti), tai tiesiogiai veikia jo savivertę. Galima sieti ir su praeitu užsiėmimu (kai irgi bandė padėti draugui paaiškindamas, kaip anam reikėjo piešti akis, o draugas įsižeidė ir pradėjo verkti). Taigi, galbūt, dabar nediršta rašyti savo palinkėjimų, nepasitiki, dvejoja, ar jo pastangas įvertins tinkamai, ar priims? O darbas jausmiškai dvejopas – ir pozityvus (lyg šventė, vakarėlis), linksmas, spalvingas, su daug teigiamų simbolių, bet ir keliantis kiek chaotišką įspūdį, lyg visko vyksta labai daug ir padrikai. Bendrai – lyg vaikas jaustų labai daug emocijų (ir teigiamų, bet gal ir perteklinių, sproginėjančių) ir pats bandytų jas visas savyje priimti išveikdamas, išreikšdamas lape.

Išvada. Gėda priimant ir duodant meilę (linkėjimų davimas ir priėmimas) gali atspindėti pažeidžiamumo baimę. Tačiau, nepaisant sąmoningos gėdos ir gynybos, matomas vidinio pasaulio turtingumas, fantazija, kūrybiškumas: sąmonė sukuria visą mitinę visatą, kurioje meilė, grožis, magija ir viltis yra labai gyvi. Atsiskleidžia ryšio, paramos, saugumo, priėmimo poreikis. Toliau sėkmingai vyksta individualizacija: sąmoningas “Aš” nori kontrolės, bet gilesnis “Aš” nori meilės ir ryšio. Kūryba, kaip tiltas, padeda per simbolinius vaizdinius keliauti į vidinių resursų atradimus.

Bendrai apžvelgiant Roberto vizualinę raišką (Pav. Nr. 22) jo raidos stadijos kontekste (4-7 metų vaikai), galima apibendrinti, kad jo *vizualinė raiška atitinka 6 metų amžiaus vaiko raidą ir rodo sveiką, kūrybišką vaiko vidinio pasaulio augimą*. Roberto piešiniuose gausu reprezentacinių simbolių, kurie atspindi asmeninius išgyvenimus bei suvokimą, dažnas pasirinkimas yra žmogaus vaizdinys, kurio vaizdavimas kinta terapijos eigoje (didėja detalumas, gausėja elementų), rodantis aktyviai besivystančią savivoką, o kūryboje spalvų pasirinkimas nors ir dažnai yra realistinis, bet vis dar jaučiama, kad jį lemia ir spalvų emocinės savybės – visa tai yra būdinga *ikischematinėje stadijoje* (4–7 metų) esančio vaiko vizualinei raiškai (Lowenfeld & Brittain, 1964). Roberto kūryba neapsiriboja žmogaus ar saulės piešiniais, temos plečiasi vaizduojant jį supančią aplinką, šeimos piešinius, gyvūnus (vorai, sraigės, varnos, skruzdėlės, rykliai, drakonai, liūtai), dominančius objektus ir veiklas (raketos, mašinos, oro balionai, namai, malūnai, laivai, žvejyba ir pan.), matomas noras vaizduoti tikroviškai – pasak J. A. Benoit ir G. Pettinati, visa tai yra būdinga vaiko raiškai nuo 5 metų pereinant į *intelektinį realizmą* (Benoit & Pettinati, 2012). A. Brazauskaitė taip pat pabrėžia, kad 4-7 metų vaikų piešinyje formuojasi naujos vaizdavimo schemos, atspindinčios aplinkos įvykius, padedančios tėvams ir mokytojams geriau suprasti vaikų mąstymą, kas jiems svarbu, o nuo 5 metų raiškoje jau ryškėja atpažįstami objektai, atsiranda daugiau detalių, vaikai piešiniuose dažnai padidina jiems svarbius dalykus (Brazauskaitė, 2004). Objektus Robertas vaizduoja suvokiant lapo ribas (viršus, apačia, šonai), o piešinio elementus lape dėsto tarsi dėmesį dalinamas objektams juos struktūriškai skaidant – lapo viduryje vaizduoja, kas svarbiausia, didžiausia, o paskui objektai lape plečiami į šonus. Toks vaizdavimas, pasak L. Lebedevos, būdingas 6-7 metų vaikui (Lebedeva, 2013).

Pav. Nr. 22

Roberto kūriniai, atlikti dailės terapijos programos metu

1. Aš

2. Ką veikia jausmai

3. Priešingi jausmai

4.1. Pykčio raiška

4.2. Pykčio raiška

5.1. Įrankių dėžutė

5.2. Įrankių dėžutė

6. Molis

8. Monotipija

9.1. Kaukės

9.2. Kaukės

10. Saugus miestas

11.1. Superherojus

11.2 Superherojus

12. Linkejų medis

Apibendrinant Roberto vizualinės raiškos pokyčius, matoma, kad:

- Užsiėmimų eigoje žmogaus piešiniuose padidėjo detalumas: žmogus vaizduojamas išsamiau, su daugiau elementų, padidėjo elementų gausa kūryboje, piešiniai pasidarė ypač gausūs simbolikos, prasiplėtė temų turinys.
- Užsiėmimų eigoje stebima, kad didėja vaiko savivoka (gilesnis savęs pažinimas, supratimas), gerėja jausmų ir impulsų atpažinimas ir įvardinimas.
- Auga individualizacija (tapimas savimi, savo priešybių priėmimas ir integracija) – vystosi savęs priėmimas per skirtingų patiriamų jausmų suvokimą ir jų balanso paieškas. Vaikas sprendžia savo emocijų, vidinių poreikių ir aplinkos reikalavimų suderinamumą.
- Stebima gerėjanti savireguliacija, taisyklių priėmimas. Matomos sėkmingos pastangos susireguliuoti savo emocijas – iš pykčio, liūdesio, nusivylimo grįžti prie pakilios, subalansuotos būsenos, bandymas pritaikyti elgesį socialiai priimtinais, atsižvelgti į kitus.
- Resursų paieška atlieka svarbų vaidmenį savireguliacijos procese. Išryškėja saugumo, švelnaus ryšio, paramos, palaikymo ir padrąsinimo svarba. Matomos vaiko demonstruojamos resursų paieškos: jam svarbu jaustis stipriam, mylimam, paguostam, išklaustam, matomam, priimtam, svarbu ryšys su artimaisiais ir draugais, jaučiamas poreikis priklausyti ir būti naudingi kitiems.

- Išryškėja pasitikėjimo savo jėgomis svarba: stebimas ryšys tarp pozityvaus savęs vertinimo ir savireguliacijos. Kuo labiau vaikas save suvokia ir priima, jaučiasi stiprus, patiriantis sėkmę kūryboje ir santykiuose, tuo labiau didėja įsiklausymas, sukalbamumas, pavyksta išgirsti kitą, neprieštarauti ir laikytis susitarimų.

Išvada. Taigi, apibendrinant pagrindinį tyrimo klausimą, galima teigti, kad dailės terapijos procese didėjo Roberto savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška bei kūrybiškumas, o tai – buvo esminės stiprybės, lėmusios jo savireguliacijos įgūdžių augimą.

2.3. Apibendrinimas ir diskusija

„*Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)*“ duomenų analizė parodė elgesio ir emocinių sunkumų bei savireguliacijos sunkumų pokyčius (rezultatai vertinami pagal Wilcoxon Signed-Rank Test kriterijų).

Tėvų vertinimai:

- socialumas padidėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.102$);
- *hiperaktyvumas sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.031$);
- *emociniai simptomai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.030$);
- *elgesio problemos sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.006$);
- problemos su bendraamžiais nepakito, rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.314$);
- *bendri sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.007$);
- *savireguliacijos sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.003$).

Mokytojų vertinimai:

- socialumas sumažėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.087$);
- *hiperaktyvumas sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.038$);
- emociniai simptomai padidėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.084$);
- elgesio problemos sumažėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.160$);
- *problemos su bendraamžiais padidėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.006$);
- bendri sunkumai sumažėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.721$);
- *savireguliacijos sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.045$).

Bendri tėvų ir mokytojų vertinimai:

- socialumas nepakito, rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.779$);
- *hiperaktyvumas sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.006$);
- emociniai simptomai sumažėjo statistiškai nereikšmingai ($p=0.572$);
- *elgesio problemos sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.002$);

- problemos su bendraamžiais nepakito, rezultatas statistiškai nereikšmingas ($p=0.073$);
- *bendri sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.019$);
- *savireguliacijos sunkumai sumažėjo statistiškai reikšmingai* ($p=0.001$).

Taigi, bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo hiperaktyvumas ($p=0.006$), elgesio problemos ($p=0.002$), bendri sunkumai ($p=0.019$), savireguliacijos sunkumai ($p=0.001$). Tėvų vertinimu taip pat statistiškai reikšmingai sumažėjo dar ir emociniai simptomai ($p=0.030$), bet mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai padidėjo problemos su bendraamžiais ($p=0.006$). Tyrimo rezultatai antrina literatūroje randamiems teiginiams, kad dailės terapija gali padėti sumažinti probleminį, socialiai nepriimtina ar net agresyvų elgesį, hiperaktyvumą, ugdyti savikontrolę, savireguliaciją, gebėjimą susidoroti su problemomis, rasti pozityvius problemų sprendimo būdus, platesnio požiūrio perspektyvą, palengvinti sunkius išgyvenimus, stresą, nerimą, pakelti savivertę, pasitikėjimo savimi jausmą (Bosgraaf ir kt., 2020; Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; McDonald & Holtum, 2020; Moula, 2020).

Dailės terapijos programa buvo sukurta ugdyti savireguliacijos įgūdžius, taigi, pagrindinėse elgesio ir emocinių sunkumų srityse, susijusiose su savireguliacija, stebimi statistiškai reikšmingi pokyčiai tėvų ir mokytojų bendrais vertinimais: sumažėjo savireguliacijos sunkumai, hiperaktyvumas, elgesio problemos, bendri sunkumai, emociniai simptomai (tėvų vertinimu). Kitų skalių pokyčiai įvyko, bet statistinio reikšmingumo nepasiekė: socialumas (tėvų ir mokytojų vertinimais), emociniai simptomai ir elgesio problemos (mokytojų vertinimu), problemos su bendraamžiais (išskyrus mokytojų vertinimu problemos su bendraamžiais statistiškai reikšmingai padidėjo). Skaičiavimų rezultatams įtaką galėjo turėti per maža tiriamųjų imtis. Tačiau, kadangi savireguliacijos sunkumų, hiperaktyvumo, elgesio problemų, bendrų sunkumų, ir tėvų vertinimu emocinių simptomų skalėse, net ir su maža tiriamųjų imtimi, statistiškai reikšmingas pokytis įvyko, galima daryti prielaidą, kad sudaryta dailės terapijos programa tiesiog neturėjo poveikio atitinkamoms elgesio ir emocijų sritims – socialumui ir problemoms su bendraamžiais (išskyrus mokytojų vertinimu problemos su bendraamžiais statistiškai reikšmingai padidėjo). Tai galima pagrįsti tuo, kad dailės terapijos uždaviniai buvo skirti ugdyti konkrečiai savireguliacijos įgūdžius. Tačiau, galbūt poveikis šioms sritims nepasiektas ir dėl per didelio grupės dalyvių skaičiaus – numatant, kad realus lankomumas galėjo būti mažesnis dėl ligų ar kitų priežasčių, grupės buvo sudarytos sąlyginai didesnės (10 ir 8 vaikų), tačiau realus lankomumas tyrimo metu buvo apie 7 vaikai vienoje grupėje, o literatūroje rekomenduojamas dailės terapijos grupės dydis priešmokyklinio amžiaus vaikams turėtų būti ne didesnis negu 5-6 vaikai (Malchiodi, 2003; Marder, 2010), o teigiamas pokytis siejamas su didesniu asmeninio dėmesio gavimu (McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018). Kita priežastis galėjo būti – per trumpa terapijos programa (per mažai užsiėmimų) – nors literatūroje randama, kad grupinė dailės terapija ikimokyklinio amžiaus vaikams,

priklausomai nuo poreikio, gali trukti nuo 5 iki 12 sav. (Marder, 2010), tačiau, norint pilnavertiškai atliepti elgesio ir emocinius sunkumus, reikia pastovumo ir nuolatinio tinkamo vaiko poreikių patenkinimo (McDonald ir kt., 2019; Schlack ir kt., 2021; Švietimo ir mokslo ministerija, 2017; World Health Organization, 2022). Taigi, terapinėje erdvėje įgyti patirtį ir paversti ją įgūdžiais gali reikėti daugiau laiko (pvz., A. McDonald ir kitų tyrimas vienoje pradinio ugdymo Didžiosios Britanijos mokykloje vyko 3 metus, vaikas vidutiniškai lankėsi 53 sav.: nuo 8 iki 158 sav. (McDonald ir kt., 2019)). Turint omenyje dailės terapijos pozityvias naudas vaikų emocinei gerovei (Bosgraaf ir kt., 2020; Hasan Alam ir kt., 2022; McDonald ir kt., 2019; McDonald & Drey, 2018; Moula ir kt., 2022) būtų galima svarstyti ir dailės terapijos integraciją mokyklose ir darželiuose vaikų psichinės sveikatos priežiūros komandoje (kartu su psichologu ir specialiuoju pedagogu komandoje galėtų dirbti ir dailės terapeutai), arba bent pasiūlyti dailės terapiją kaip neformalųjį ugdymą, taip užtikrinant užsiėmimų tęstinumą ir pastovumą metų eigoje, o ne pavieniams susitikimams.

Stebimi skirtumai tarp tėvų ir mokytojų vertinimų. Mokytojos prasčiau vertino problemas su bendraamžiais (po terapijos problemos padidėjo statistiškai reikšmingai), nors tėvai pokyčio nepamatė. Taip pat, elgesio problemų ir bendrų sunkumų sumažėjimas nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal mokytojų vertinimus, nors pagal tėvų vertinimus – pasiekė, o emociniai simptomai mokytojų vertinimu padidėjo (nors statistiškai nereikšmingai), tuo tarpu tėvų vertinimu – statistiškai reikšmingai sumažėjo. Tai labiausiai susiję su ugdymo sistemos priešmokykliniame amžiuje santvarka – vienerius metus iki mokyklos vaikai iš lankomų darželio grupių pereina į priešmokyklinės klases, kur juos, po darželio grupių, pasitinka ir naujos mokytojos. Taigi, rugsėjo mėnesį, kada mokytojoms buvo išdalinti klausimynai pirminiam pildymui, mokytojos dar buvo nespėjusios susipažinti su kiekvieno vaiko elgesiu, pažinti jų emocijų raiškos, patirti keblesnių situacijų, natūraliai susiklostančių tik laikui bėgant. Tai akcentavo ir pačios mokytojos. Dėl to jų vertinimai terapijos pradžioje buvo sąlyginai geresni, nei pabaigoje, kai laikui einant vaikai atsiskleidė įvairiose situacijose ir mokytojos juos iš tiesų "pažino". Tikslingiau būtų tyrimus su priešmokyklinio amžiaus vaikais, kuriuose remiamasi mokytojų vertinimais, atlikti antrą mokslo metų pusmetį, kai mokytojos jau yra gerai susipažinusios su vaikais.

„*Savireguliacijos įgūdžių klausimyno*“ duomenų analizė parodė savireguliacijos sunkumų pokyčius, tame tarpe: savikontrolės gebėjimų sunkumus vaiko lūkesčių neatitinkančioje situacijoje, impulsyvumą nepasisėkus, kantrybės stoką laukiant, bendradarbiavimo sunkumus grupinėse veiklose, paklusnumo / taisyklių laikymosi sunkumus, taip pat – bendrus savireguliacijos įgūdžių sunkumus (rezultatams vertinti panaudotas „T-testas“):

- Impulsyvumo, savikontrolės bei paklusnumo sunkumų rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus.

- *Kantrybės stokos rezultatų pokyčiai* nepasiekė stat. reikšmingumo pagal tėvų, mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus pagal p-reikšmę, bet *pagal skirtumo PI tėvų (95% skirtumo PI: 0.12; 0.68 balai, $p=0.120$) ir bendrų rezultatų (95% skirtumo PI: 0.03; 0.44 balai, $p=0.504$) pokyčiai buvo reikšmingi.*
- *Bendradarbiavimo sunkumų rezultatų pokyčiai pasiekė statistinį reikšmingumą pagal tėvų (95% skirtumo PI: 0.11; 0.82 balai, $p=0.002$) ir bendrus (95% skirtumo PI: 0.02; 0.49 balai, $p=0.046$) rezultatų skaičiavimus, nepasiekė – pagal mokytojų rezultatų skaičiavimus.*
- *Bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumų rezultatų pokyčiai nepasiekė statistinio reikšmingumo pagal mokytojų ir bendrus rezultatų skaičiavimus, bet pagal skirtumo PI tėvų rezultatų pokyčiai buvo statistiškai reikšmingi (95% skirtumo PI: 0.15; 0.49 balai), ($p=0.075$).*

Taigi, pagal skirtumo PI skaičiavimus galima teigti, kad pagal tėvų ir bendrų vertinimų rezultatus statistiškai reikšmingai sumažėjo kantrybės stoka (tėvų 95% skirtumo PI: 0.12; 0.68 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.03; 0.44 balai) ir bendradarbiavimo sunkumai (tėvų 95% skirtumo PI: 0.11; 0.82 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.02; 0.49 balai) bei bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai pagal tėvų vertinimą (95% skirtumo PI: 0.15; 0.49 balai). Stebimi tam tikri mokytojų ir tėvų vertinimų prieš ir po dinamikos skirtumai (nepaisant statistinio reikšmingumo). Bendru tėvų ir mokytojų vertinimu po terapijos sumažėjo impulsyvumas, kantrybės stoka, bendradarbiavimo sunkumai, paklusnumo sunkumai, bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, bet nepakito savikontrolės sunkumai. Tėvų vertinimu sumažėjo – visi sunkumai. O mokytojų vertinimu sumažėjo tik kantrybės stoka, bet padidėjo savikontrolės sunkumai, paklusnumo sunkumai ir bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, o nepakito impulsyvumas ir bendradarbiavimo sunkumai (kuo tai galima pagrįsti, jau yra išdėstyta prie „*Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)*“ rezultatų interpretacijos).

Atvejo analizėje, remiantis „Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolu“ matoma, kad vaiko emocijų kalbinė raiška / verbalizacija ir dalyvavimas / įsitraukimas yra gerai išreikštas ir išlieka stabilus visų užsiėmimų metu, bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai gerėjo užsiėmimų eigoje, tačiau paskutinius du užsiėmimus suprastėjo, o bendra nuotaika / emocijų raiška užsiėmimų viduryje buvo pasiekusi pastovumą geriausiam lygyje, tačiau paskutinius du užsiėmimus taip pat buvo permaininga (galbūt, tai galima sieti su 10-ame užsiėmime vaiko išsakytu nusivylimu dėl dailės terapijos užsiėmimų artėjimo į pabaigą). Remiantis „*Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokolu*“ matoma, kad vaiko savireguliacijos įgūdžiai užsiėmimų metu gerėjo, kadangi sumažėjo bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai, savikontrolės sunkumai, impulsyvumas, kantrybės stoka, ryškiai sumažėjo paklusnumo / taisyklių laikymosi stoka. Vistik, bendradarbiavimo įgūdžių stoka nežymiai padidėjo dėl elgesio paskutinių dviejų užsiėmimų metu. Apibendrinant *atvejo analizės*

vizualinės raiškos pokyčius, matoma, kad užsiėmimų eigoje žmogaus piešiniuose padidėjo detalumas (žmogus vaizduojamas išsamiau, su daugiau elementų), padidėjo elementų gausa kūryboje (piešiniai pasidarė ypač gausūs simbolikos, prasiplėtė temų turinys), didėjo vaiko savivoka, gerėjo jausmų ir impulsų atpažinimas ir įvardinimas, augo individualizacija, vystėsi savęs priėmimas per skirtingų patiriamų jausmų suvokimą ir jų balanso paieškas bei vidinių poreikių ir aplinkos reikalavimų suderinamumą. Gerėjo savireguliacija, taisyklių priėmimas, buvo stebimi bandymai pritaikyti elgesį socialiai priimtinais, atsižvelgti į kitus. Atsiskleidė vaiko resursų paieškos svarba savireguliacijai (saugumo, švelnaus ryšio, paramos, palaikymo ir padrąsinimo svarba), išryškėjo pasitikėjimo savo jėgomis svarba (kuo labiau vaikas save suvokia ir priima, jaučiasi stiprus, patiriantis sėkmę kūryboje ir santykiuose, tuo labiau didėja įsiklausymas, sukalbamumas, pavyksta išgirsti kitą, neprieštarauti ir laikytis susitarimų). **Taigi, apibendrinant pagrindinį kokybinio tyrimo klausimą, galima teigti, kad dailės terapijos procese didėjo vaiko savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška bei kūrybiškumas, o tai – buvo esminės stiprybės, lėmusios jo savireguliacijos įgūdžių augimą.**

Terapijos eigoje buvo stebimi pačių vaikų pozityvūs užsiėmimų ir visos patirties bendrai vertinimai, nusivylimas dėl užsiėmimų pabaigos. A. McDonald ir kitų tyrime rezultatų vertinimams buvo naudojama ir pačių 4-11m. vaikų nuomonė (McDonald ir kt., 2019), atskleidusi jų pozityvų dailės terapijos naudos vertinimą. Priešmokyklinio amžiaus vaikai šioje raidos stadijoje jau įgyja reikiamų gebėjimų įvardinti savo patirtį (Rabindran & Madanagopal, 2020; Švietimo ir mokslo ministerija, 2018), taigi, ateities tyrimams būtų tikslinga praplėsti požiūrį įtraukiant ir pačių vaikų vertinimus, kaip tiesiogiai gaunančius „naudą“, ir palyginti juos su tėvų ir mokytojų vertinimais. Galbūt, kartais pokytis gali būti ne toks didelis, kad jį jau pastebėtų aplinka, bet pakankamai didelis ir reikšmingas, kad pajustum ir įvertintum pats.

Šiuo metu trūksta daugiau moksliniu požiūriu validžių tyrimų apie klinikinę dailės terapijos intervencijų veiksmingumą. Didesniam dailės terapijos tyrimų patikimumui reikėtų didesnės tiriamųjų apimties, ilgesnių terapijos programų, tikslesnių metodikų analizavimo (įrodymais pagrįsto metodų veiksmingumo). Tačiau, teigiami dabartinių tyrimų rezultatai skatina ateityje tirti plačiau, tyrinėti dailės terapijos efektyvumą, kurti metodikas vaikų elgesio ir emocijų sunkumų, savireguliacijos gerinimui.

Tiek teigiami šio preliminarinio eksperimento, tiek kokybinio atvejo analizės tyrimo rezultatai ir pozityvios išvados teikia viltį, kad sudarant dailės terapijos programą buvo tinkamai parinkti pagrindiniai uždaviniai savireguliacijai ugdyti (emocijų pažinimo ir raiškos gerinimas, kūrybiškumo ir vaizduotės lavinimas, savivokos ir savivertės jausmo didinimas), o tai skatina ateityje išsamiau dirbti šia linkme, ieškoti moksliniu požiūriu validaus ir pagrįsto pasirinktų metodų veiksmingumo.

IŠVADOS

1. Apibendrinant literatūros apžvalgą, matoma, kad vaikų elgesio ir emocinių sunkumų problema yra aktuali ir reikalaujanti kompleksinių sprendimų. Priešmokyklinis amžius yra svarbus laikotarpis vaiko raidoje, kai formuojasi asmenybės bruožai, socialiniai įgūdžiai, pažintiniai gebėjimai ir sąmoninga savireguliacija, kaip emocinio gerbūvio ir sėkmingos adaptacijos socialiniame gyvenime pagrindas. Šiame raidos tarpsnyje ypač svarbu užtikrinti vaikų emocinį saugumą, ugdyti jų savivoką, socialinius įgūdžius bei savireguliaciją, kurios brandą lemia ir tarpasmeniniai santykiai, savo ir kitų emocijų pažinimo lavinimas, kūrybiškumo ugdymas, saviraiškos, pasitikėjimo savo jėgomis ir savigarbos skatinimas. Dailės terapija išryškėja kaip veiksminga, vaikui priimtina ir kūrybiška pagalbos forma, padedanti ne tik išreikšti ir pažinti jausmus, bet ir skatinanti psichosocialinį gerbūvį, savireguliacinius gebėjimus bei sėkmingą adaptaciją ugdymo aplinkoje. Todėl ji galėtų būti integruota į pagalbos sistemą priešmokyklinio ugdymo įstaigose.
2. „Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ duomenų analizė parodė, kad bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo hiperaktyvumas ($p=0.006$), elgesio problemos ($p=0.002$), bendri sunkumai ($p=0.019$). Tėvų vertinimu taip pat statistiškai reikšmingai sumažėjo dar ir emociniai simptomai ($p=0.030$), bet mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai padidėjo problemos su bendraamžiais ($p=0.006$). Galima teigti, jog pirmoji hipotezė pasitvirtino – dailės terapija sumažina priešmokyklinės klasės vaikų elgesio ir emocinių sunkumų pasireiškimą.
3. „Galių ir sunkumų klausimynų (SDQ-Lit)“ duomenų analizė parodė, kad bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo savireguliacijos sunkumai ($p=0.001$). „Savireguliacijos įgūdžių klausimyno“ duomenų analizė parodė, kad remiantis skirtumo PI skaičiavimais galima teigti, jog tėvų ir bendru tėvų ir mokytojų vertinimu statistiškai reikšmingai sumažėjo kantrybės stoka (tėvų 95% skirtumo PI: 0.12; 0.68 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.03; 0.44 balai) ir bendradarbiavimo sunkumai (tėvų 95% skirtumo PI: 0.11; 0.82 balai, bendrų rezultatų 95% skirtumo PI: 0.02; 0.49 balai) bei bendri savireguliacijos įgūdžių sunkumai pagal tėvų vertinimą (95% skirtumo PI: 0.15; 0.49 balai). Galima teigti, jog antroji hipotezė pasitvirtino – dailės terapija pagerina priešmokyklinės klasės vaikų, turinčių elgesio ir emocinių sunkumų, savireguliacijos įgūdžius.
4. Atvejo analizė atskleidė, kad užsiėmimų eigoje didėjo detalumas žmogaus vaizdavime, rodantis besivystančią savivoką, kūryboje gausėjo elementų, piešiniai pasipildė reprezentacinių simbolių, atspindinčių asmeninius išgyvenimus bei suvokimą, prasiplėtė temų turinys. Aktyvi emocijų raiška ir įsitraukimas į kūrybą skatino emocijų bei poreikių suvokimą ir įvardinimą, reflektavimo įgūdžius, socialinius įgūdžius, savikontrolę, kantrybę, paklusnumą. Taigi, apibendrinant pagrindinį kokybinio tyrimo klausimą, galima teigti, kad dailės terapijos procese didėjo vaiko savivoka, savivertės jausmas, emocijų pažinimas ir raiška bei kūrybiškumas, o tai – buvo esminės stiprybės, lėmusios jo savireguliacijos įgūdžių augimą.

REKOMENDACIJOS

1. Priešmokyklinio amžiaus vaikų su elgesio ir emociniais sunkumais rekomenduojamas grupės dydis dailės terapijos užsiėmimams – 5-6 vaikai. Taip tikėtina pasiekti geresnius terapijos rezultatus, nes darbas terapeutui tampa lengvesnis ir užtikrinama daugiau asmeninio dėmesio kiekvienam vaikui individualiai.
2. Priešmokyklinio amžiaus vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais būtų tikslinga taikyti ilgesnę nei 12sav. dailės terapijos trukmę, kad užtikrinti užsiėmimų tęstinumą ir pastovumą bei didesnes galimybes terapinėje erdvėje įgyti patirtį ir paversti ją įgūdžiais.
3. Dažnai vaikai nebeturi kantrybės aptarinėti piešinių kartu su visais po pagrindinės veiklos dėl dėmesio koncentravimo stokos (priešmokyklinio amžiaus vaikai savarankiškai dirbti ir laikytis sau keliamų reikalavimų geba apie 20 min.), todėl pasiteisina skatinti reflektavimą kūrybinio proceso eigoje, terapeutui asmeniškai kalbinant kiekvieną vaiką.
4. Grupiniuose dailės terapijos užsiėmimuose svarbu suteikti tinkamą erdvę saugiai jausmų raiškai, skatinti kūrybiškumą, sukurti sąlygas patirti pasitenkinimą, skatinti savivoką ir savivertę. Taip pat svarbu užsiėmimų metu laikytis struktūros ir taisyklių, skirti užduotis pagal siekiamą terapijos tikslą, bet suteikti vaikui laisvę rinktis kūryboje, naudoti kuo įvairesnes priemones ir medžiagas.
5. Pasiteisina savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinio amžiaus vaikams su elgesio ir emociniais sunkumais dailės terapijos metu koncentruotis į emocijų pažinimo ir raiškos gerinimą, kūrybiškumo ir vaizduotės lavinimą, savivokos ir savivertės didinimą.
6. Svarbu palaikantis ir atliepiantis terapeuto vaidmuo – būtinos aiškos ribos, bet nereikia kritikuoti, pamokslauti, svarbiausia yra turėti kantrybės, būti nuoširdžiam, nepamiršti padrąsinti, paskatinti, palaikyti.
7. Tyrimus su priešmokyklinio amžiaus vaikais, kuriuose remiamasi mokytojų vertinimais, tikslingiau būtų atlikti antrą mokslo metų pusmetį, kai mokytojos jau yra gerai susipažinusios su vaikais.
8. Siūlytina svarstyti dailės terapijos integraciją mokyklose ir darželiuose vaikų psichinės sveikatos priežiūros komandoje (kartu su psichologu ir specialiojo pedagogo komandoje galėtų dirbti ir dailės terapeutai), arba bent pasiūlyti dailės terapiją kaip neformalųjį ugdymą, taip užtikrinant užsiėmimų tęstinumą ir pastovumą metų eigoje atliepiant vaikų psichosocialinį gerbūvį.

LITERATŪRA

1. Abt, T. (2005). *Introduction to picture interpretation: According to C. G. Jung* (1. ed). Living Human Heritage Publ.
2. Adler, A. (2015). *Žmogaus pažinimas*. Vaga.
3. Adoni-Kroyanker, M., Regev, D., Snir, S., Orkibi, H., & Shakarov, I. (2019). Practices and challenges in implementing art therapy in the school system. *International Journal of Art Therapy*, 24(1), 40–49. <https://doi.org/10.1080/17454832.2018.1536726>
4. American Psychological Association. (2022). *Children's mental health. Why is children's mental health important?*
5. Aušraitė, M., & Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2020). Emocijų ir elgesio sunkumų turinčių vaikų ir paauglių stigmatizavimo ypatumai tėvų bei specialistų imtyje. *Visuomenės sveikata*, 4(91).
6. Benoit, J. A., & Pettinati, G. (2012). *Nupiešk man avį. Iššifruokite vaiko piešiniuose slėpinčių informaciją*. Baltos lankos.
7. Berberian, M., & Davis, B. (Sud.). (2019). *Art Therapy Practices for Resilient Youth: A Strengths-Based Approach to At-Risk Children and Adolescents* (1-asis leid.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315229379>
8. Bitinas, B., Rupšienė, L., & Žydzūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Socialinių mokslų kolegija.
9. Bosgraaf, L., Spreen, M., Pattiselanno, K., & Hooren, S. V. (2020). Art Therapy for Psychosocial Problems in Children and Adolescents: A Systematic Narrative Review on Art Therapeutic Means and Forms of Expression, Therapist Behavior, and Supposed Mechanisms of Change. *Frontiers in Psychology*, 11, 584685. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584685>
10. Bosgraaf, L., Spreen, M., Pattiselanno, K., & Van Hooren, S. (2024). Affect regulating art therapy for children and adolescents experiencing psychosocial problems. *International Journal of Art Therapy*, 29(2), 88–96. <https://doi.org/10.1080/17454832.2023.2208198>
11. Brazauskaitė, A. (2004). *Vaikų dailės terapinis aspektas*. Gimtasis žodis.
12. Breidokienė, R., & Jusienė, R. (2012). Savireguliacija ankstyvoje vaikystėje: Sampratos problematika. *Psichologija*.
13. Coughlin, P. A., Hansen, K. A., Heller, D., Kaufmann, R. K., Rothschild Stolberg, J., & Burke Walsh, K. (1997). *Į vaiką orientuotų grupių kūrimas, 3-6m*. Lietus.

14. Dalley, T. (2004). *Dailė kaip terapija*. Apostrofa.
15. Don Dinkmeyer Sr., McKay, G. D., Dinkmeyer, J. S., Don Dinkmeyer Jr., & McKay, J. L. (2024). *Mažylių tėvų knyga, STEP pozityvios tėvystės įgūdžių tobulinimo programa*. STEP Publishers.
16. Fonagy, P., & Target, M. (2002). Early Intervention and the Development of Self-Regulation. *Psychoanalytic Inquiry*, 22(3), 307–335. <https://doi.org/10.1080/07351692209348990>
17. G. Gintilienė, S. Girdzijauskienė, D. Černiauskaitė, S. Lesinskienė, R. Povilaitis, & D. Pūras. (2004). Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų „Galių ir sunkumų klausimynas“. *Psichologija*, 29.
18. Gantt, L. M., & Anderson, F. (2009). The Formal Elements Art Therapy Scale: A Measurement System for Global Variables in Art. *Art Therapy*, 26(3), 124–129. <https://doi.org/10.1080/07421656.2009.10129372>
19. Giedraitytė M. & Raižienė S. (2010). *Vaikų pažintinę ir socialinę raidą skatinančios tėvų nuostatos*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.
20. Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581–586. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x>
21. Gustafsson, B. M. (2019). *Identifying Patterns of Emotional and Behavioural Problems in Preschool children—Facilitating Early Detection*. Linköping University Medical Dissertations, No. 1655. Sweden.
22. Hakkarainen, P. E., Brėdikytė, M., Brandišauskienė, A., & Sujetaitė-Volungevičienė, G. (2015). *Ikimokyklinio amžiaus vaiko raida: Žaidimas ir savireguliacija* (9786094541865-asis leid.). Vitae Litera. <https://doi.org/10.7220/9786094543982>
23. Hallahan, D. P., & Kauffman, J. M. (2003). *Ypatingieji mokiniai*. Alma Littera.
24. Handler, L., & Thomas, A. D. (2014). *Drawings in assessment and psychotherapy: Research and application*. Routledge.
25. Hasan Alam, F., M. Atia, M., A. Hassan, R., I. Rashed, N., & A. Abd Elrazek, F. . (2022). Effectiveness of Art Therapy on Aggressive Behavior and Self-Esteem Among Children with Learning Disorders. *Egyptian Journal of Health Care*, 13(2), 2080–2096. <https://doi.org/10.21608/ejhc.2022.284878>
26. Higienos institutas. (2023). *Visuomenės sveikatos netolygumai. Psichikos ir elgesio sutrikimų paplitimas Lietuvoje 2016-2022 m.*

27. Hinz, L. D. (2020). *Expressive therapies continuum: A framework for using art in therapy* (Second edition). Routledge.
28. Kaffemanienė, I., & Tereikienė, V. (2003). Ikimokyklinio amžiaus vaikų emocinės raidos ir elgesio sutrikimų korekcija. *Specialusis ugdymas, Nr. 1*(8), 15–30.
29. Kiss, M., Fechete, G., Pop, M., & Susa, G. (2014). Early childhood self-regulation in context: Parental and familial environmental influences. *Brain, Behavior: An Interdisciplinary Journal, 18*(1), 55–85.
30. Lebedeva, L. (2013). *Dailės terapija: Teorija ir praktika*. Žmogaus psichologijos studija.
31. Lebedeva, L. (2021). *Projekcinis piešinys dailės terapijoje: Požymių ir interpretacijų enciklopedija*. Žmogaus psichologijos studija.
32. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Technologija.
33. Lesinskienė, S., & Karalienė, V. (2008). *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi*. LR Švietimo ir mokslo ministerija, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras.
34. Lowenfeld, V., & Brittain, W. L. (1964). *Creative and Mental Growth. The classic statement of children's creative expression through art* (4th ed.). The Macmillan Company.
35. Malchiodi, C. A. (2003). *Handbook of art therapy*. The Guilford Press.
36. Marder, L. (2010). *Spalvotas pasaulis. Ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų grupinė dailės terapija*. Presvika.
37. McDonald, A., & Drey, N. S. (2018). Primary-school-based art therapy: A review of controlled studies. *International Journal of Art Therapy, 23*(1), 33–44.
<https://doi.org/10.1080/17454832.2017.1338741>
38. McDonald, A., & Holttum, S. (2020). Primary-school-based art therapy: A mixed methods comparison study on children's classroom learning. *International Journal of Art Therapy, 25*(3), 119–131. <https://doi.org/10.1080/17454832.2020.1760906>
39. McDonald, A., Holttum, S., & Drey, N. S. J. (2019). Primary-school-based art therapy: Exploratory study of changes in children's social, emotional and mental health. *International Journal of Art Therapy, 24*(3), 125–138. <https://doi.org/10.1080/17454832.2019.1634115>
40. Mittelmark, M. B. (Sud.). (2017). *The handbook of salutogenesis*. Springer Open.
41. Moula, Z. (2020). A systematic review of the effectiveness of art therapy delivered in school-based settings to children aged 5–12 years. *International Journal of Art Therapy, 25*(2), 88–99.
<https://doi.org/10.1080/17454832.2020.1751219>

42. Moula, Z., Powell, J., & Karkou, V. (2022). Qualitative and Arts-Based Evidence from Children Participating in a Pilot Randomised Controlled Study of School-Based Arts Therapies. *Children*, 9(6), 890. <https://doi.org/10.3390/children9060890>
43. Newman, B. M., & Newman, P. R. (2018). *Development through life: A psychosocial approach* (Thirteenth edition). Cengage Learning.
44. Oaklander, V. (2007). *Langas į vaiko pasaulį. Žmogaus psichologijos studija*.
45. Ogundele, M. O. (2018). Behavioural and emotional disorders in childhood: A brief overview for paediatricians. *World Journal of Clinical Pediatrics*, 7(1), 9–26. <https://doi.org/10.5409/wjcp.v7.i1.9>
46. Péntzes, I., Hooren, S. V., Dokter, D., & Hutschemaekers, G. (2018). How Art Therapists Observe Mental Health Using Formal Elements in Art Products: Structure and Variation as Indicators for Balance and Adaptability. *Frontiers in Psychology*, 9, 1611. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01611>
47. Posner, M. I., & Rothbart, M. K. (2000). Developing mechanisms of self-regulation. *Development and Psychopathology*, 12(3), 427–441. <https://doi.org/10.1017/s0954579400003096>
48. Povilaitytė, J., & Lenkauskaite, J. (2020). Mokinio autentiškos patirties įprasminimo būdai pradinio ugdymo procese. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 50(1), 47–52. <https://doi.org/10.21277/jmd.v50i1.286>
49. R. Goodman. (2020). *Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)*. <https://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b3.py?language=Lithuanian>
50. Rabindran, & Madanagopal, D. (2020). Piaget's Theory and Stages of Cognitive Development- An Overview. *Scholars Journal of Applied Medical Sciences*, 8(9), 2152–2157. <https://doi.org/10.36347/sjams.2020.v08i09.034>
51. Rakickienė, L. (2017). *Savireguliacijos raida ir ugdymas*. Vilniaus Visuomenės Sveikatos Biuras.
52. Robson, D. A., Allen, M. S., & Howard, S. J. (2020). Self-regulation in childhood as a predictor of future outcomes: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(4), 324–354. <https://doi.org/10.1037/bul0000227>
53. Rubikas, I. (2023). *Psichikos sveikatos reforma: Kryptys ir siejami pokyčiai*. Sveikatos apsaugos ministerija.
54. Rupšienė, L. (2007). *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija: Metodinė knyga*. Klaipėdos universiteto leidykla.

55. Schlack, R., Peerenboom, N., Neuperdt, L., Junker, S., & Beyer, A.-K. (2021). *The effects of mental health problems in childhood and adolescence in young adults: Results of the KiGGS cohort*. Robert Koch-Institut. <https://doi.org/10.25646/8863>
56. Šūmakarienė, A. (2024). *Kas yra dailės terapija?* Lietuvos dailės terapijos asociacija. <https://ldta.eu/apie-dailes-terapija/>
57. Švietimo ir mokslo ministerija. (2011). *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašas*.
58. Švietimo ir mokslo ministerija. (2017). *Elgesio ar (ir) emocijų sunkumų arba sutrikimų turintys vaikai: Ugdymo ir pagalbos teikimo specifiška*. 5(5).
59. Švietimo ir mokslo ministerija. (2018). *Penkerių-šešerių metų vaikų raidos ir ugdymo ypatumai*.
60. Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras. (2016). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų pasiekimų aprašas*. <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/01/Ikimokyklinio-amziaus-vaiku-pasiekimu-aprasas.pdf>
61. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. (2023). *Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa*.
62. TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa. (2015). *TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas*.
63. UNICEF. (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind—Promoting, protecting and caring for children's mental health*.
64. UNICEF, WHO. (2022). *Five essential pillars for promoting and protecting mental health and psychosocial well-being in schools and learning environments. A briefing note for National governments*.
65. Vengeris, A. (2007). *Psichologiniai piešinių testai*. Presvika.
66. Vengeris, A. (2008). *Psichologinis konsultavimas ir diagnostika. I dalis*. Presvika.
67. Waller, D. (2006). Art Therapy for Children: How It Leads to Change. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 11(2), 271–282. <https://doi.org/10.1177/1359104506061419>
68. Wheeler, B. L., & Murphy, K. M. (2016). *Music Therapy Research: Third Edition* (3rd ed). Barcelona Publishers.
69. Winnicott, D. W. (2000). *Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis*. Atvira lietuvis knyga.
70. World Health Organization. (2022). *World mental health report. Transforming mental health for all*.
71. World Health Organization & UNICEF. (2022). *Global Case for Support—UNICEF and WHO joint programme on mental health and psychosocial well-being and development of children and adolescents*.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

VU MF Mokslinių tyrimų etikos komiteto leidimas Nr. (1.7 E) 150000-KT-90

Išrašas

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETO MOKSLINIŲ TYRIMŲ ETIKOS KOMITETAS

POSĖDŽIO PROTOKOLAS

2025-03-07 Nr. (1.7 E) 150000-KT-90
Vilnius

El. balsavimas vyko 2025 m. kovo 6-7 d.

Posėdžio pirmininkas VU MF SMI Slaugos katedros vadovė prof. dr. Natalja Istomina.

Posėdžio sekretorius VU MF SMI vyr. specialistė Greta Zambžickaitė.

Posėdyje dalyvavo: VU MF SMI Slaugos katedros asist. dr. Aldona Mikaliūkštienė, VU MF SMI Visuomenės katedros asistentė. dr. Jelena Stanislavovienė, VU MF SMI Sveikatos etikos, teisės ir istorijos centro docentė dr. Aistė Bartkienė, VU MF SMI Reabilitacijos, fizinės ir sporto medicinos katedros docentė dr. Aurelija Šidlauskienė, VU MF SMI Optometrijos katedros docentas dr. Saulius Galgauskas, VU MF KMI Akušerijos ir ginekologijos klinikos docentė dr. Diana Bužinskienė, VU MF KMI Anesteziologijos ir reanimatologijos klinikos jaun. asistentas Vaidas Vicka, VU MF BMI Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros lektorė Rūta Morkūnienė, VU MF BMI Fiziologijos, biochemijos, mikrobiologijos ir laboratorinės medicinos katedros asistentė. dr. Inga Bikulčienė, VU MF Odontologijos instituto docentė dr. Rasmūtė Manelienė.

Kvorumas priimti sprendimus buvo, nes posėdyje dalyvavo 11 narių iš 11.

4. SVARSTYTA. Menų (dailės) terapijos magistrantūros studijų programos antro kurso studentės Rūtos Tutkutės Mikalauskienės baigiamojo darbo tyrimo protokolo ir instrumento vertinimas.

NUTARTA. Studentės Rūtos Tutkutės Mikalauskienės baigiamojo darbo tyrimo protokolo ir instrumento turinys neprieštaruoja vykdomojo tyrimo etikos normoms ir VU MF Mokslinių tyrimų etikos komitetas pritaria tyrimo instrumento naudojimui.

VU MF Mokslinių tyrimų etikos komiteto
pirmininkė

prof. dr. Natalja Istomina

Posėdžio sekretorė

Greta Zambžickaitė

Priedas Nr. 2

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit) - T 4-17

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)

T 4-17

Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (✓) atitinkamą langelį - „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Labai prašytume įvertinti kiekvieną teiginį, net jei jūs nevisiškai esate tikri dėl savo atsakymo arba teiginys jums atrodo netinkamas. Atsakydami prisiminkite, kaip jūsų vaikas elgėsi per praėjusį pusmetį.

Vaiko vardas

Bern./Merg.

Gimimo data.....

	Netiesa	Iš dalies tiesa	Tiesa
Atsižvelgia į kitų žmonių jausmus	☐	☐	☐
Nenustygsa vietoje, pernelyg aktyvus (-i), nurimsta neilgam	☐	☐	☐
Dažnai skundžiasi galvos ar pilvo skausmais, būna bloga	☐	☐	☐
Noriai dalijasi su kitais vaikais skanėstais, žaislais, rašikliais ir pan.	☐	☐	☐
Dažnai pratrūksta pykčiu ar nesusivaldo	☐	☐	☐
Mėgsta vienetę, dažniau žaidžia vienas (-a)	☐	☐	☐
Paprastai paklūsta suaugusiųjų reikalavimams	☐	☐	☐
Nerimauja dėl daugelio dalykų, dažnai atrodo susirūpinęs (-usi)	☐	☐	☐
Paslaugus (-i) įskaudintiems, susikrėtusiems ar nesveikuojantiems	☐	☐	☐
Nuolat muistosi ir rangosi	☐	☐	☐
Turi vieną ar kelis gerus draugus	☐	☐	☐
Dažnai pešasi su vaikais, juos skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai nelaimingas (-a), prislėgtas (-a), greitai susigraudina	☐	☐	☐
Paprastai jį (ją) mėgsta kiti vaikai	☐	☐	☐
Greit išsiblaško, sunkiai susikaupia	☐	☐	☐
Baiminasi naujų situacijų, prilipęs (-usi) prie savų, nepasitiki savimi	☐	☐	☐
Geranoriškas (-a) mažesniems vaikams	☐	☐	☐
Dažnai meluoja ar apgaudinėja	☐	☐	☐
Kiti vaikai jį (ją) užkabinėja ir skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai pasisiūlo padėti tėvams, mokytojams, kitiems vaikams	☐	☐	☐
Pirma pagalvoja, tik paskui padaro	☐	☐	☐
Vagia iš namų, mokyklos ar kitų vietų	☐	☐	☐
Geriau sutaria su suaugusiais nei su vaikais	☐	☐	☐
Daug ko bijo, greitai išsigąsta	☐	☐	☐
Užduotis atlieka iki galo ir susikaupęs (-usi)	☐	☐	☐

Gal turite papildomų pastabų?

Prašom, verskite kitoje pusėje rasite dar keletą klausimų

Jūs manote, kad jūsų vaikas turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?

Ne	Taip, nedidelių	Taip, tam tikrų	Taip, labai didelių
☐	☐	☐	☐

Jei atsakėte „Taip“, prašau atsakyti į kitus klausimus:

- Šie sunkumai atsirado prieš:

Mažiau nei prieš mėnesį	1-5 mėnesius	6-12 mėnesių	Daugiau nei metus
☐	☐	☐	☐

- Sunkumai jūsų vaiką slegia, verčia nerimauti?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

- Ar sunkumai atsiliepia vaiko kasdieniam gyvenimui šiose srityse?

	Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
NAMUOSE	☐	☐	☐	☐
BENDRAUJANT SU DRAUGAIS	☐	☐	☐	☐
PAMOKOSE	☐	☐	☐	☐
LAISVALAIKIO VEIKLOJE	☐	☐	☐	☐

- Šie sunkumai slegia jus ir/ar jūsų šeimą?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Jūsų parašas

Data

Motina/Tėvas/Kita (prašome nurodyti):

Labai ačiū už pagalbą

© Robert Goodman, 2005

Priedas Nr. 3

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit) - T 4-17, Pakartotinė

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)

T 4-17
Pakartotinė

Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (✓) atitinkamą langelį - „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Labai prašytume įvertinti kiekvieną teiginį, net jei jūs nevisiškai esate tikri dėl savo atsakymo arba teiginys jums atrodo netinkamas. Atsakydami prisiminkite, kaip jūsų vaikas elgėsi **per praėjusį mėnesį**.

Vaiko vardas

Bern./Merg.

Gimimo data.....

	Netiesa	Iš dalies tiesa	Tiesa
Atsižvelgia į kitų žmonių jausmus	☐	☐	☐
Nenustygtas vietoje, pernelyg aktyvus (-i), nurimsta neilgam	☐	☐	☐
Dažnai skundžiasi galvos ar pilvo skausmais, būna bloga	☐	☐	☐
Noriai dalijasi su kitais vaikais skanėstais, žaislais, rašikliais ir pan.	☐	☐	☐
Dažnai pratrūksta pykčiu ar nesusivaldo	☐	☐	☐
Mėgsta vienvietę, dažniau žaidžia vienas (-a)	☐	☐	☐
Paprastai paklūsta suaugusiųjų reikalavimams	☐	☐	☐
Nerimauja dėl daugelio dalykų, dažnai atrodo susirūpinęs (-usi)	☐	☐	☐
Paslaugus (-i) įskaudintiems, susikrėtusiems ar nesveikuojantiems	☐	☐	☐
Nuolat muistosi ir rangosi	☐	☐	☐
Turi vieną ar kelis gerus draugus	☐	☐	☐
Dažnai pešasi su vaikais, juos skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai nelaimingas (-a), prislėgtas (-a), greitai susigraudina	☐	☐	☐
Paprastai jį (ją) mėgsta kiti vaikai	☐	☐	☐
Greit išsiblaško, sunkiai susikaupia	☐	☐	☐
Baiminasi naujų situacijų, prilipęs (-usi) prie savų, nepasitiki savimi	☐	☐	☐
Geranoriškas (-a) mažesniems vaikams	☐	☐	☐
Dažnai meluoja ar apgaudinėja	☐	☐	☐
Kiti vaikai jį (ją) užkabinėja ir skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai pasiūlo padėti tėvams, mokytojams, kitiems vaikams	☐	☐	☐
Pirma pagalvoja, tik paskui padaro	☐	☐	☐
Vagia iš namų, mokyklos ar kitų vietų	☐	☐	☐
Geriau sutaria su suaugusiais nei su vaikais	☐	☐	☐
Daug ko bijo, greitai išsigąsta	☐	☐	☐
Užduotis atlieka iki galo ir susikaupęs (-usi)	☐	☐	☐

Gal turite papildomų pastabų?

Prašom, verskite kitoje pusėje rasite dar keletą klausimų

Apsilankius pas specialistus jūsų vaiko savijauta ir elgesys:

Labai pablogėjo	Šiek tiek pablogėjo	Nepakito	Šiek tiek pagerėjo	Labai pagerėjo
☐	☐	☐	☐	☐

Apsilankymas pas specialistus padėjo kuo kitu, pavyzdžiui, - suteikė informacijos ar nuramino?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Ar jūsų vaikas patyrė per praėjusį mėnesį emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?

Ne	Taip, nedidelių	Taip, tam tikrų	Taip, labai didelių
☐	☐	☐	☐

Jei atsakėte „Taip“, prašau atsakyti į kitus klausimus:

- Sunkumai jūsų vaiką slegia, verčia nerimauti?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

- Ar sunkumai atsiliepia vaiko kasdieniam gyvenimui šiose srityse?

	Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
NAMUOSE	☐	☐	☐	☐
BENDRAUJANT SU DRAUGAIS	☐	☐	☐	☐
PAMOKOSE	☐	☐	☐	☐
LAISVALAIKIO VEIKLOJE	☐	☐	☐	☐

- Šie sunkumai slegia jus ir/ar jūsų šeimą?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Jūsų parašas

Data

Motina/Tėvas/Kita (prašome nurodyti):

Labai ačiū už pagalbą

© Robert Goodman, 2005

Priedas Nr. 4

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit) - M 4-17

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)

M 4-17

Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (✓) atitinkamą langelį - „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Labai prašytume įvertinti kiekvieną teiginį, net jei jūs nevisiškai esate tikri dėl savo atsakymo arba teiginys jums atrodo netinkamas. Atsakydami prisiminkite, kaip vaikas elgėsi per praėjusį pusmetį arba šiais mokslo metais.

Vaiko vardas

Bern./Merg.

Gimimo data.....

	Netiesa	Iš dalies tiesa	Tiesa
Atsižvelgia į kitų žmonių jausmus	☐	☐	☐
Nenustygti vietoje, permelyg aktyvus (-i), nurimsta neilgam	☐	☐	☐
Dažnai skundžiasi galvos ar pilvo skausmais, būna bloga	☐	☐	☐
Noriai dalijasi su kitais vaikais skanėstais, žaislais, rašikliais ir pan	☐	☐	☐
Dažnai pratrūksta pykčiu ar nesusivaldo	☐	☐	☐
Mėgsta vienatvę, dažniau žaidžia vienas (-a)	☐	☐	☐
Paprastai paklūsta suaugusiųjų reikalavimams	☐	☐	☐
Nerimauja dėl daugelio dalykų, dažnai atrodo susirūpinęs (-usi)	☐	☐	☐
Paslaugus (-i) įskaudintiems, susikrėtusiems ar nesveikuojantiems	☐	☐	☐
Nuolat muistosi ir rangosi	☐	☐	☐
Turi vieną ar kelis gerus draugus	☐	☐	☐
Dažnai pešasi su vaikais, juos skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai nelaimingas (-a), prislėgtas (-a), greitai susigraudina	☐	☐	☐
Paprastai jį (ją) mėgsta kiti vaikai	☐	☐	☐
Greit išsiblaško, sunkiai susikaupia	☐	☐	☐
Baiminasi naujų situacijų, prilipęs (-usi) prie savų, nepasitiki savimi	☐	☐	☐
Geranoriškas (-a) mažesniems vaikams	☐	☐	☐
Dažnai meluoja ar apgaudinėja	☐	☐	☐
Kiti vaikai jį (ją) užkabinėja ir skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai pasiūlo padėti tėvams, mokytojams, kitiems vaikams	☐	☐	☐
Pirma pagalvoja, tik paskui padaro	☐	☐	☐
Vagia iš namų, mokyklos ar kitų vietų	☐	☐	☐
Geriau sutaria su suaugusiais nei su vaikais	☐	☐	☐
Daug ko bijo, greitai išsigąsta	☐	☐	☐
Užduotis atlieka iki galo ir susikaupęs (-usi)	☐	☐	☐

Gal turite papildomų pastabų?

Prašau, atverskite kitą pusę, ten rasite dar keletą klausimų

Jus manote, kad vaikas turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?

Ne	Taip, nedidelių	Taip, tam tikrų	Taip, labai didelių
☐	☐	☐	☐

Jei atsakėte „Taip“, prašome atsakyti į kitus klausimus:

- Šie sunkumai atsirado prieš:

Mažiau nei prieš mėnesį	1-5 mėnesius	6-12 mėnesių	Daugiau nei metus
☐	☐	☐	☐

- Sunkumai vaiką slegia, verčia nerimauti?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

- Ar sunkumai atsiliepia vaiko kasdieniam gyvenimui šiose srityse?

	Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
BENDRAUJANT SU BENDRAAMŽIAIS	☐	☐	☐	☐
PAMOKOSE	☐	☐	☐	☐

- Šie sunkumai trukdo jums ir/ar klasei?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Jūsų parašas

Data

Mokytojas/auklėtojas/kita (prašome nurodyti):

Labai ačiū už pagalbą

© Robert Goodman, 2005

Priedas Nr. 5

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit) - M 4-17, Pakartotinė

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)

M⁴⁻¹⁷
Pakartotinė

Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (✓) atitinkamą langelį - „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Labai prašytume įvertinti kiekvieną teiginį, net jei jūs nevisiškai esate tikri dėl savo atsakymo arba teiginys jums atrodo netinkamas. Atsakydami prisiminkite, kaip vaikas elgėsi **per praėjusį mėnesį**.

Vaiko vardas

Bern./Merg.

Gimimo data.....

	Netiesa	Iš dalies tiesa	Tiesa
Atsižvelgia į kitų žmonių jausmus	☐	☐	☐
Nenustygsa vietoje, pernelyg aktyvus (-i), nurimsta neilgam	☐	☐	☐
Dažnai skundžiasi galvos ar pilvo skausmais, būna bloga	☐	☐	☐
Noriai dalijasi su kitais vaikais skanėstais, žaislais, rašikliais ir pan.	☐	☐	☐
Dažnai pratrūksta pykčiu ar nesusivaldo	☐	☐	☐
Mėgsta vienatvę, dažniau žaidžia vienas (-a)	☐	☐	☐
Paprastai paklūsta suaugusiųjų reikalavimams	☐	☐	☐
Nerimauja dėl daugelio dalykų, dažnai atrodo susirūpinęs (-usi)	☐	☐	☐
Paslaugus (-i) įskaudintiems, susikrėtusiems ar nesveikuojantiems	☐	☐	☐
Nuolat muistosi ir rangosi	☐	☐	☐
Turi vieną ar kelis gerus draugus	☐	☐	☐
Dažnai pešasi su vaikais, juos skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai nelaimingas (-a), prislėgtas (-a), greitai susigraudina	☐	☐	☐
Paprastai jį (ją) mėgsta kiti vaikai	☐	☐	☐
Greit išsiblaško, sunkiai susikaupia	☐	☐	☐
Baiminasi naujų situacijų, prilipęs (-usi) prie savų, nepasitiki savimi	☐	☐	☐
Geranoriškas (-a) mažesniems vaikams	☐	☐	☐
Dažnai meluoja ar apgaudinėja	☐	☐	☐
Kiti vaikai jį (ją) užkabinėja ir skriaudžia	☐	☐	☐
Dažnai pasiūlo padėti tėvams, mokytojams, kitiems vaikams	☐	☐	☐
Pirma pagalvoja, tik paskui padaro	☐	☐	☐
Vagia iš namų, mokyklos ar kitų vietų	☐	☐	☐
Geriau sutaria su suaugusiais nei su vaikais	☐	☐	☐
Daug ko bijo, greitai išsigąsta	☐	☐	☐
Užduotis atlieka iki galo ir susikaupęs (-usi)	☐	☐	☐

Gal turite papildomų pastabų?

Prašau, atverskite kitą pusę, ten rasite dar keletą klausimų

Apsilankius pas specialistus vaiko savijauta ir elgesys:

Labai pablogėjo	Šiek tiek pablogėjo	Nepakito	Šiek tiek pagerėjo	Labai pagerėjo
☐	☐	☐	☐	☐

Apsilankymas pas specialistus padėjo kuo kitu, pavyzdžiui, - suteikė informacijos ar nuramino?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Ar vaikas patyrė per praėjusį mėnesį emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?

Ne	Taip, nedidelių	Taip, tam tikrų	Taip, labai didelių
☐	☐	☐	☐

Jei atsakėte „Taip“, prašome atsakyti į kitus klausimus:

- Sunkumai vaiką slegia, verčia nerimauti?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

- Ar sunkumai atsiliepia vaiko kasdieniam gyvenimui šiose srityse?

	Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
BENDRAUJANT SU BENDRAAMŽIAIS	☐	☐	☐	☐
PAMOKOSE	☐	☐	☐	☐

- Šie sunkumai trukdo jums ir/ar klasei?

Ne	Šiek tiek	Pakankamai	Labai
☐	☐	☐	☐

Jūsų parašas

Data

Mokytojas / auklėtojas/kita (prašome nurodyti)

Labai ačiū už pagalbą

© Robert Goodman, 2005

Priedas Nr. 6

SDQ klausimyno tėvų ir mokytojų vertinimo normos (norma / riba / nuokrypis)

	<i>Norma</i>	<i>Riba</i>	<i>Nuokrypis</i>
Tėvai			
Socialumo skalė	7–10	6	0–5
Hiperaktyvumo skalė	0–5	6	7–10
Emocinių simptomų skalė	0–4	5	6–10
Elgesio problemų skalė	0–2	3	4–10
Problemų su bendraamžiais skalė	0–2	3	4–10
Bendra skalė	0–15	16–18	19–40
Mokytojai			
Socialumo skalė	5–10	4	0–3
Hiperaktyvumo skalė	0–5	6–7	8–10
Emocinių simptomų skalė	0–3	4	5–10
Elgesio problemų skalė	0–2	3	4–10
Problemų su bendraamžiais skalė	0–3	4	5–10
Bendra skalė	0–13	14–17	18–40

Priedas Nr. 7

Savireguliacijos įgūdžių klausimynas

Savireguliacijos įgūdžių klausimynas

Prašome įvertinti išvardintus vaiko savireguliacijos įgūdžių teiginius. Ties kiekvienu teiginiu prašome pažymėti (☑) atitinkamą langelį – „Visiškai neišreikšta“, „Vidutiniškai išreikšta“, „Smarkiai išreikšta“. Atsakydami prisiminkite, kaip vaikas elgėsi per praėjusį pusmetį arba šiais mokslo metais.

Vaiko vardas (bern. / merg.)

Gimimo data

Jūsų parašas (motina/tėvas/kita) Data

	Visiškai neišreikšta (0 balų)	Vidutiniškai išreikšta (1 balas)	Smarkiai išreikšta (2 balai)
Savikontrolė. Aplinkybėms susiklosčius ne pagal vaiko norus, vaikas smarkiai susinervina, garsiai šaukia, verkia, krenta ant žemės, mušasi ar kitokiu nepriimtiniu elgesiu reiškia savo emocijas.	☐	☐	☐
Impulsyvumas. Nepasisekus žaidime ar atliekant užduotis, vaikas reaguoja impulsyviai, garsiai pyksta, gadina daiktus, skriaudžia aplinkinius ar save, arba kitaip nepriimtina demonstruoja nusivylimą.	☐	☐	☐
Kantrybė. Kai negali iš karto gauti pageidaujamo daikto ar veiklos, vaikas negeba kantriai palaukti savo eilės, pyksta, pravardžiuoja kitus, stumdosi ar kitokiu nepriimtiniu elgesiu reiškia nepasitenkinimą.	☐	☐	☐
Bendradarbiavimas. Žaisdamas ne vienas ar atlikdamas užduotis grupėje, vaikas nesidalina, atiminėja iš kito žaislus ar priemones, nesitaria, nebendradarbiauja ar demonstruoja kitokį nepriimtina elgesį.	☐	☐	☐
Paklusnumas / taisyklių laikymasis. Vaikas prieštarauja taisyklėms, atsikalbinėja, negeba laikytis susitarimų.	☐	☐	☐

Labai ačiū už pagalbą!

Priedas Nr. 8

Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolai

Elgesio bei refleksavimo užsiėmimų metu ir kūryboje stebėjimo protokolai

Vaiko vardas (bern. / merg.)

Gimimo data

Stebimi elgesio bruožai, refleksavimas dailės terapijos užsiėmimų metu	Parametrų įvertinimas	Balai	Užsiėmimas Nr.
Emocijų kalbinė raiška / verbalizacija.	Nebendrauja, nenoriai kalba	0	Užrašai:
	Trumpai įvardina emocijas	1	
	Išsamiai pasakoja apie išgyvenimus	2	
Dalyvavimas įsitraukimas.	Atsisako dalyvauti, prieštarauja	0	Užrašai:
	Nesuinteresuotas dalyvavimu, apatiškas, bet neįsitraukus atlieka užduotį	1	
	Rodo norą dalyvauti, motyvuotas, įsijaučia į kūrybą, išlaiko dėmesį užsiėmimo metu	2	
Bendravimo būdas / socialiniai įgūdžiai.	Vengia emocinio ir verbalinio kontakto	0	Užrašai:
	Gana reiklus ir įkyrus bendraujant, blogai nusiteikęs arba neutralus, bet nesuinteresuotas, apatiškas	1	
	Natūralus ir draugiškas, geranoriškas	2	
Bendra nuotaika / emocijų raiška.	Irzlus, piktas, liūdnas, prislėgtas	0	Užrašai:
	Ramus, neutralus arba nuotaika permaininga, bet geba kontroliuoti elgesį nuotakai kintant	1	
	Linksmas, džiaugsmingas, geranoriškas, paslaugus	2	

Priedas Nr. 9

Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokololas

Savireguliacijos įgūdžių stebėjimo protokololas

Vaiko vardas ir pavardė (bern. / merg.)

Gimimo data

Užsiėmimų eiliškumas pagal dailės terapijos programą

Stebimi elgesio bruožai dailės terapijos užsiėmimų metu	Parametrų įvertinimas	Balai	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Savikontrolė. Aplinkyboms susiklosčius ne pagal vaiko norus, vaikas smarkiai susinervina, garsiai šaukia, verkia, krenta ant žemės, mušasi ar kitokiu nepriimtiniu elgesiu reiškia savo emocijas.	Visiškai neišreikšta Vidutiniškai išreikšta Smarkiai išreikšta	0 1 2												
Impulsyvumas. Nepasisekus žaidime ar atliekant užduotį, vaikas reaguoja impulsyviai, garsiai pyksta, gadina daiktus, skriaudžia aplinkinius ar save, arba kitaip nepriimtina demonstruoja nusivylimą.	Visiškai neišreikšta Vidutiniškai išreikšta Smarkiai išreikšta	0 1 2												
Kantrybė. Kai negali iš karto gauti pageidaujamo daikto ar veiklos, vaikas negeba kantriai palaukti savo eilės, pyksta, pravardžiuoja kitus, stumdosi ar kitokiu nepriimtiniu elgesiu reiškia nepasitenkinimą.	Visiškai neišreikšta Vidutiniškai išreikšta Smarkiai išreikšta	0 1 2												
Bendradarbiavimas. Žaisdamas ne vienas ar atlikdamas užduotį grupėje, vaikas nesidalina, atiminėja iš kito žaislus ar priemones, nesitaria, nebendradarbiauja ar demonstruoja kitokį nepriimtina elgesį.	Visiškai neišreikšta Vidutiniškai išreikšta Smarkiai išreikšta	0 1 2												
Paklusnumas / taisyklių laikymasis. Vaikas prieštarauja taisyklėms, aisikalbinėja, negeba laikytis susitarimų.	Visiškai neišreikšta Vidutiniškai išreikšta Smarkiai išreikšta	0 1 2												

Priedas Nr. 10

Dailės terapijos programa

DAILĖS TERAPIJOS UŽSIĖMIMŲ PROGRAMA

Grupinės dailės terapijos programos tikslas – gerinti savireguliacijos įgūdžius, uždaviniai – skatinti emocijų pažinimą ir raišką, ugdyti kūrybiškumą ir lavinti vaizduotę, didinti savivoką ir savivertės jausmą.

Grupės dalyvių skaičius 8-10 vaikų, užsiėmimai vyks 1 kartą per savaitę, vieno užsiėmimo trukmė 60min., viso programą sudaro 12 užsiėmimų.

Dailės terapijos programos temų aprašymas		
Nr.	Užsiėmimo aprašymas	Tikslas ir uždaviniai / Literatūra
1.	TEMA: „Aš.“ Kuriama savo vardo kortelė, dekoruojama pasirinktais motyvais. <u>Priemonės ir technika:</u> Flomasteriai, pieštukai, kreidelės, koliažas (žurnalai, spalvotas popierius, žirkklės, klėjai, lipni juosta). <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, terapeutės prisistatymas, aptarimas, kas yra dailės terapija, taisyklių pristatymas. 2. Užduoties pristatymas. Prašoma susikurti savo vardo kortelę ir dekoruoti ją norimais, patinkančiais motyvais, daiktais. 3. Kūrybinė užduotis – vardo kortelės kūrimas koliažo technika. 4. Aptarimas / refleksija. Koks mano vardas? Ką aš mėgstu? Kaip dekoravau savo kortelę, kodėl man tai svarbu? 5. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Susipažinti, kurti saugią aplinką aptariant taisyklių svarbą, pradėti kurti ryšį su grupe pristatant save, išklausančią kitą. <u>Literatūra:</u> 1. V. Oaklander 2. L. Lebedeva
2.	TEMA: „Ką veikia jausmai?“ Skaitoma knyga „Ką veikia jausmai?“ ir piešiamas labiausiai įsimintinas jausmas iš tikrą išgirstų. <u>Priemonės ir technika:</u> Laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, skirtingo formato ir spalvų popieriaus lapai.	Plėsti emocijų žodyną, bandyti pažinti jausmus, suprasti jų keliamus pojūčius kūne ir mūsų reakcijas į atitinkamus jausmus, bandyti įsisąmoninti tinkamą emocijų raišką.

	<u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Kiekvienam vaikui perskaitoma po puslapį iš knygos „Ką veikia jausmai?“. Aptariama, kaip suprato, kodėl jausmai taip „elgiasi“ ir taip „kalba“. 3. Užduoties pristatymas. Prašoma nupiešti labiausiai įsimintiną jausmą iš tikrą girdėtų. 4. Kūrybinė užduotis – laisva technika piešiamas labiausiai įsimintinas jausmas. 5. Aptarimas / refleksija. Kodėl būtent šį jausmą norėjosi vaizduoti? Kuo jis pasirodė įsimintinas? Kokiomis spalvomis ir priemonėmis jausmą vaizdavau, kodėl? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	<u>Literatūra:</u> 1. L. Lebedeva 2. T. Oziewicz "Ką veikia jausmai?" (2023) 3. L. Marder
3.	TEMA: „Mano jausmai.“ Dažais rankomis piešiamos liūdna, sunki ir džiaugsminga, lengva emocijos ir apjungiamos pasirinktu būdu. <u>Priemonės ir technika:</u> Piešiama rankomis dažais (guašas, tempera). <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, su koku jausmu šiandien atėjau? Ką jis reiškia? Kur jį jaučiu? Ką norisi daryti, kai taip jaučiuosi? 3. Užduoties pristatymas. Prašoma prisiminti situaciją, kai buvo liūdna, pikta, sunku ir situaciją, kai buvo džiugu, linksma, gera. Aptariama, ką tada jaučiau kūne, kaip norėjosi elgtis. Prašoma rankomis nupiešti šias abi emocijas ant skirtingų lapų ir pabaigus norimu būdu sujungti piešinius. 4. Kūrybinė užduotis – dažais rankomis piešiamos abi emocijos ir apjungiamos pasirinktu būdu. 5. Aptarimas / refleksija. Kaip pavaizdavau šias emocijas, kokia spalva norėjosi jas vaizduoti, kodėl? Kaip jas apjungiau, kas gavosi? Kokie jausmų raiškos bendrumai pas visus pastebimi? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Plėsti emocijų žodyną, bandyti pažinti jausmus, suprasti jų keliamus pojūčius kūne ir mūsų reakcijas į atitinkamus jausmus, bandyti įsisąmoninti tinkamą emocijų raišką. Bandyti suprasti kitų jaučiamus jausmus, ugdyti empatiją. Padėti priimti emocijų kaitą mumyse, suvokti emocijų transformacijos galimybes. Skatinti emocijų išveiką, savęs suvokimą per sensomotorinę stimuliaciją. <u>Literatūra:</u> 4. L. Lebedeva 5. V. Oaklander 6. L. Marder

4.	TEMA: „Pykčio raiška.“ Glamžomas ir plėšomas popierius, kietomis priemonėmis piešiamos keverzonės, ieškoma jose pažįstamų simbolių. <u>Priemonės ir technika:</u> Popieriaus glamžymas, keverzonės kietomis priemonėmis (flomasteriais, kreidelėmis). <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Prašoma prisiminti, kada vaikas dėl ko nors labai pyko. Aptariama, kaip tada jautėsi, kur kūne jautė jausmą, ką norėjosi daryti ir kaip elgtis. Pakalbama, kas padeda nusiraminti, paleisti pyktį, tinkamai jį išreikšti. Aptariama, ką galima daryti supykus: pasikalbėti kaip jaučiuosi, neskriausti kitų ir savęs, negadinti daiktų, giliai pakvėpuoti, smarkiai pašokinėti, parėkti į pagalbę, paskaityti knygą, papiešti. 3. Apšilimas. Smarkiai glamžomas popieriaus lapas, trypiamas, plėšomas. 4. Užduoties pristatymas. Prašoma su kieta priemone (flomasteriu, kreidele) piešti keverzones užsimerkus arba žiūrint į lubas atitinkamą laiko tarpą, o laikui pasibaigus, prašoma įžiūrėti kokį nors pažįstamą daiktą šiame piešinyje. Tuomet prašoma siųsti piešinį ratu ir vėl kartoti keverzones ant iš kito vaiko gauto lapo. Kai piešinys apkeliauja ratą ir grįžta pas vaiką, prašoma vėl pažiūrėti, kas gavosi ir vėl rasti kokį nors pažįstamą daiktą. 5. Kūrybinė užduotis – piešiamos keverzonės. 6. Aptarimas / refleksija. Kaip transformavosi mano piešinys kai jame susiliejo mūsų visų jausmų išraiška. Ar aš pradėdau jaustis kitaip, jei šalia manęs kas nors jaučiasi piktas ar linksmas? 7. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Bandyti pažinti jausmus, suprasti jų keliamus pojūčius kūne ir mūsų reakcijas į atitinkamus jausmus, bandyti įsisąmoninti tinkamą emocijų raišką. Skatinama tinkamu būdu išveikti stiprias emocijas, paleisti, nekaupiti. Skatinama pastebėti kito jaučiamų emocijų įtaką mano pačio jausmams. Kaip transformuojasi mano jausmas jei šalia kažkas atitinkamai jaučiasi? <u>Literatūra:</u> 1. L. Lebedeva 2. V. Oaklander 3. L. Marder 4. A. Brazauskaitė
5.	TEMA: „Įrankių dėžutė.“ Kuriama pagalbos sau „įrankių“ dėžutė. Piešiamos „įrankių“ kortelės, dekoruojama dėžutė, kortelės talpinamos dėžutėje. <u>Priemonės ir technika:</u> Kartoninės dėžutės lekalas, kortelių lekalai, kūrybai ir dekoravimui pasirenkama laisva technika – dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, skirtingo formato ir spalvų popieriaus lapai, koliažas.	Plėsti emocijų žodyną, bandyti pažinti jausmus, suprasti jų keliamus pojūčius kūne ir mūsų reakcijas į atitinkamus jausmus, bandyti įsisąmoninti tinkamą emocijų raišką. Bandyti suprasti kitų jaučiamus jausmus,

	<u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, kas kiekvienam padeda supykus, nuliūdus, įsiaudrinus, kas padeda būti kantresniems, labiau susikaupti, turėti jėgų atlikti nesmagią užduotį? 3. Užduoties pristatymas. Vaikams išdalinama po mažą kartoninę dėžutę ir 5 tuščias kortelės. Prašoma kiekvienoje kortelėje nupiešti po įrankį: 1. Kas padeda nurimti supykus? 2. Kas padeda būti kantriam? 3. Kas padeda sukaupti dėmesį įsiaudrinus? 4. Kas padeda pralinksėti nuliūdus? 5. Kas padeda imtis darbo kai nėra noro? Tuomet kortelės susidedamos į savo įrankių dėžutę ir ją dekoruojame kaip norime. 4. Kūrybinė užduotis – piešiamos kortelės, dekoruojama dėžutė. 5. Aptarimas / refleksija. Kokius įrankius sukūriau? Ar juos naudosiu, kokius dažniausiai? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	atrasti emocijų pojūčių bendrumus su kitais. Padėti priimti emocijų kaitą mumyse, suvokti emocijų transformacijos galimybes. <u>Literatūra:</u> 1. L. Marder 2. V. Oaklander
6.	TEMA: „Esu ir kuriu.“ Minkomas molis, formuojamos detalės, kuriamas kūrinys laisva tema. <u>Priemonės ir technika:</u> Molis, laisva tema. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, su koku jausmu šiandien atėjau? Ką jis reiškia? Kur jį jaučiu? Ką norisi daryti, kai taip jaučiuosi? 3. Apšilimas. Kiekvienam vaikui išdalinama po molio gabalėlį, prašoma minkyti, padaužyti, sušildyti, suminkštinti. Kalbama, kaip molis jaučiasi rankose, ką norisi su juo daryti? Kokią formą jis įgauna? 4. Užduoties pristatymas. Kiekvieno vaiko, prašoma kurti iš molio laisva tema, ką sugalvoja, ko norisi. 5. Kūrybinė užduotis – kuriama moliu. 6. Skulptūrėlės sustatomos kartu, kiekvienas vaikas renkasi, kur įkurdinti savąją. 7. Aptarimas / refleksija. Pristatomi savo kūriniai. Ką sukūriau, ką	Skatinti jausmų raišką, emocinę ir fizinę išveiką. Susitelkti, ugdyti dėmesingumą, atsipalaiduoti (molį galima daug kartų taisyti, tai sumažina frustraciją). Lavinti vaizduotę, kūrybiškumą, spontaniškumą. Atliepti individualumo atradimo poreikį, įgalinti savivoką („aš esu čia ir dabar“, „aš palieku antspaudą“). <u>Literatūra:</u> 1. A. Brazauskaitė 2. V. Oaklander

	man reiškia šis daiktas? Kaip jaučiausi kurdamas? Kur, šalia kieno norėjau padėti savo kūrinį? 8. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	3. L. Lebedeva
7.	TEMA: „Seku pasaką.“ Kuriama bendra pasaka, susidedanti iš kiekvieno vaiko sukurto vieno pasakos puslapio. <u>Priemonės ir technika:</u> Laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, skirtingo formato ir spalvų popieriaus lapai, koliažas. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, kokios yra mylimiausios vaikų pasakos, kodėl jos jiems patinka, kas jose palieka įspūdį? 3. Užduoties pristatymas. Kiekvieno vaiko, prašoma sukurti vieną pasakos puslapį – jų pačių sugalvotą vieną sceną, vieną įvykį. Kurti galima laisva technika ant pasirinkto lapo dydžio. 4. Kūrybinė užduotis – pasirinkta technika piešiami pasakos puslapiai. 5. Visų sukurti puslapiai dėliojami ant didelio formato lapo, kuomet visi jiems patinkančia tvarka sudeda puslapius, paeiliui sekame pasaką. 6. Aptarimas / refleksija. Kas bendroje pasakoje patiko? O kas ne? Ką norėčiau pakeisti? Ką palinkėčiau pasakos herojams? 7. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Susitelkti, ugdyti dėmesingumą. Lavinti vaizduotę, kūrybiškumą, spontaniškumą, atliepti individualumo atradimo poreikį . Skatinti įžvalgų apie priežasties – pasekmės ryšio pastebėjimą. <u>Literatūra:</u> 1. A. Brazauskaitė
8.	TEMA: „Kas čia slepiasi.“ Monotipija (antspaudai). Ant plastikinio padėkliuko dažais pašomas norimas abstraktus vaizdas, atspaudžiamas ant popieriaus kelis kartus, aptariama, į ką panašus šis antspaudas. <u>Priemonės ir technika:</u> Monotipija (antspaudai), dažai (guašas, tempera), pašymas rankomis arba teptukais. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas.	Skatinti jausmų raišką, emocinę išveiką (monotipijų daryme naudojama daug tirštų dažų, tai atpalaiduoja, suteikia pasitikėjimo savimi, drąsos). Susitelkti, ugdyti dėmesingumą, pastabumą. Lavinti vaizduotę, kūrybiškumą,

	2. Aptariama, kas įsimintiniausio įvyko šiandien, kodėl tai paliko įspūdį? 3. Užduoties pristatymas. Kiekvieno vaiko, prašoma ant slidaus tvirtesnio paviršiaus (pvz., ant plastikinio padėkliuko) dažais nupiešti norimą abstraktų vaizdą (pasirinktinai – rankomis arba teptukais). Šį vaizdą atspausti ant popieriaus, galima piešinį ant plastiko papildyti dažais ir vėl atspausti, pasidaryti 3-5 antspaudus. 4. Kūrybinė užduotis – atliekama monotipija (antspaudai). 5. Labiausiai patikusiam piešinyje prašoma įžiūrėti kokį nors „pasislėpusį“ pažįstamą daiktą. 6. Aptarimas / refleksija. Aptariama, kokias spalvas rinkosi kuriant? Į ką šis antspaudas vaikui panašus? Kokius jausmus kelia? 7. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	spontaniškumą. Atliepti individualumo atradimo poreikį, įgalinti savivoką („aš esu čia ir dabar“, „aš palieku antspaudą“). <u>Literatūra:</u> 1. L. Marder 2. A. Brazauskaitė 3. V. Oaklander
9.	TEMA: „Mano stebuklinga galia.“ Asmeninių kaukių ar karūnų gamyba ant lekalų. <u>Priemonės ir technika:</u> Kaukių / karūnų lekalai, laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, koliažas. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, ką kiekvienas jaučiasi gerai mokantis, kame gerai sekasi? Kame norėtų patobulėti, ką būtų smagu dar galėti, kodėl? 3. Užduoties pristatymas. Prašoma ant pasirinkto lekalo sukurti savo karūną arba kaukę, kuri suteiks man super galių. 4. Kūrybinė užduotis – kuriamos kaukės / karūnos. 5. Aptarimas / refleksija. Vaikai, užsidėję savo kaukes ar karūnas, pristato jų savybes kalbėdami kaukių vardu "Aš esu tas ir tas, turiu tokią ir tokią galią, kuri man ar aplinkiniams padeda tuo ir tuo.", apibūdina savo kaukių ar karūnų išvaizdą, sugalvoja pavadinimą. 6. Atsisveikinimui visi sutelkę savo „super galias“ sugalvoja po šūkį / burtažodį, pastiprinantį savo galią. 7. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Skatinti savo ir kitų jausmų pažinimą, raišką. Ugdyti savivoką, savivertės jausmą, pasitikėjimą savo jėgomis. Įgalinti (atrados savo super galią, galiu daryti pokytį). <u>Literatūra:</u> 1. L. Lebedeva
10.	TEMA: „Saugus miestas.“ Bendro grupinio darbo – miesto kūryba.	Kurti saugią aplinką jausmų raiškai, kūrybiškumo vystymuisi.

	<u>Priemonės ir technika:</u> Grupinis darbas ant didelio formato lapo. Laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, koliažas. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, kada kiekvienas jaučiasi saugus? Ką man reiškia saugumas? Ką man reiškia būti tarp kitų, ko iš jų norisi? Kaip kiti gali jaustis, kai aš esu šalia jų? 3. Užduoties pristatymas. Prašoma ant didelio formato lapo sukurti vieną didelį bendrą saugų miestą. Laisvai visoje erdvėje kurti norimus miesto elementus, struktūrą, save, kitus. 4. Kūrybinė užduotis – kuriamas bendras miestas. 5. Aptarimas / refleksija. Prašoma papasakoti ką kūriau, kur norėjosi paišyti, kaip jaučiausi, kai kiti paišė šalia manęs? Kur šiame mieste norėčiau nukeliauti? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Skatinti savo ir kitų jausmų pažinimą, raišką. Ugdyti savivoką, savivertės jausmą, pasitikėjimą savo jėgomis. Įgalinti, pastebėti savo svarbą bendruomenėje (kuo aš prisidedu, padedu kitiems). Ugdyti socialinius įgūdžius, pajauti grupės dinamiką, atrasti savo santykį su grupe (pajauti bendrumui, priklausymui grupei). <u>Literatūra:</u> 1. A. Brazauskaitė
11.	TEMA: „Aš - superherojus.“ Ant žmogaus figūros lekalo kuriamas superherojaus kostiumas. <u>Priemonės ir technika:</u> Žmogaus figūros lekalas ant lapo. Laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, koliažas. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, kada jaučiuosi linksmas, stiprus, mylimas ir pan.? Kaip kitiems galiu padėti jaustis geriau? 3. Užduoties pristatymas. Prašoma ant didelio formato lapo sukurti savo dydžio superherojaus kostiumą. 4. Kūrybinė užduotis – kiekvieno vaiko kūno kontūras apvedžiojamas ant didelio formato lapo. Kontūre vaikas kuria savo superherojaus kostiumą – save „aprengia“ norimais rūbais, išryškina norimas savybes, „aprūpina“ norimais įrankiais. 5. Aptarimas / refleksija. Prašoma papasakoti, kokį save sukūriau, kokių galių aš turiu, kaip aš padėsiu kitiems? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka.	Skatinti savo ir kitų jausmų pažinimą, raišką, lavinti emocijų žodyną. Ugdyti savivoką, savivertės jausmą, pasitikėjimą savo jėgomis. Įgalinti, pastebėti savo stipriąsias savybes, savo svarbą bendruomenėje (kuo aš prisidedu, padedu kitiems). Ugdyti socialinius įgūdžius. <u>Literatūra:</u> 1. L. Marder 2. V. Oaklander 3. L. Lebedeva

12.	TEMA: „Linkėjimų medis.“ Kuriama kartoninė 3D medžio skulptūra, dekoruojama lapukais su palinkėjimais sau ir draugams. <u>Priemonės ir technika:</u> 3D skulptūra, kartonas, laisvai pasirenkama technika, dažai (guašas, tempera), akvarelė, flomasteriai, pieštukai, kreidelės, pastelės, koliažas. <u>Eiga:</u> 1. Pasisveikinimas, taisyklių priminimas. 2. Aptariama, kas kiekvienam buvo įsimintiniausia per užsiėmimus, kuo tai paliko įspūdį? O kas pasirodė nesmagu, kodėl? Ką naujo apie save sužinojau? 3. Užduoties pristatymas. Prašoma kartu sukonstruoti kartoninį 3D medį iš paruoštų detalių. Ant lapukų lekalų prašoma nupiešti po palinkėjimą sau ir grupės draugams ir pakabinti ant medžio. 4. Kūrybinė užduotis – konstruojamas medis, kuriami lapukai. 5. Aptarimas / refleksija. Aptariame, ką palinkėjome sau ir ką draugams? Kuo šie palinkėjimai svarbūs? Kuris išgirstas palinkėjimas labiausiai patiko? 6. Darbo vietos susitvarkymas, atsisveikinimas. Kokį jausmą dabar jaučiu? Padėka. 7. Sukurtas medis keliauja toliau "augti" vaikų darželio grupėje. Auklėtojos skatinamos metų eigoje medį kartu su vaikais toliau pildyti lapukais ir taip „auginti“ geras vaikų intencijas.	Užsiėmimas skirtas atsisveikinimui, įgytų įgūdžių įsisąmoninimui, pozityviam grupės santykio įtvirtinimui. Skatinti savo ir kitų jausmų pažinimą, raišką, lavinti emocijų žodyną. Ugdyti savivoką, savivertės jausmą, patikėjimą savo jėgomis. Įgalinti, pastebėti savo stipriąsias savybes, savo svarbą bendruomenėje (kuo aš prisidedu, padedu kitiems). Ugdyti socialinius įgūdžius.
-----	--	--

Priedas Nr. 11

Tiriamomo asmens tėvų / globėjų informavimo forma

TIRIAMOJO ASMENS TĖVŲ / GLOBĖJŲ INFORMAVIMO FORMA

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dailės terapijos magistrantūros studijų studentė Rūta Tutkutė Mikalauskienė magistrinio darbo rengimo metu atliks tyrimą „Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų“.

Dailės terapijoje vizualinė raiška (piešimas, tapymas, molis, koliažai ir pan.) pasitelkiama emocijų komunikacijai. Dailės terapija vaikams natūraliu ir priimtiniu būdu – per kūrybą – padeda saugioje aplinkoje pažinti, suprasti ir išreikšti / išveikti savo emocijas, kurias neretai yra sunku įvardinti žodžiais. Mažina nerimą, baimes, lavina vaizduotę, didina pasitikėjimą savo jėgomis. Per dailės terapiją taip pat mokomės taisyklių laikymosi svarbos, bendravimo įgūdžių, savęs ir kitų supratimo, laviname problemų sprendimo gebėjimus, o sėkmės patyrimas per užsiėmimus didina vaiko savivertę.

Dailės terapijos metu orientuojamės ne į meno kūrinį kaip galutinį rezultatą, o į procesą ir potyrius jo metu, dėl to – tikrai nebūtina mokėti piešti. Temos yra skirtos resursų ieškojimui, o kūryba ir refleksijos apie jausmus sukuria erdvę augimui ir sėkmės potyriui bei saugią aplinką gilintis į vidinius poreikius. Užsiėmimai pradedami trumpais pasidalinimais apie save ir / ar dienos temą, tuomet vyksta kūrybinis užsiėmimas, o pabaigoje visi susirenkame į ratą aptarimui, refleksijai, savo patirtimi dalinamasi tiek, kiek norisi patiems.

Tyrimo dalyviai – Vilniaus lopšelio–darželio “Lakštingala” priešmokyklinės klasės auklėtiniai. Tyrimo duomenys bus panaudoti tik studijų tikslams. Dalyvių gautų duomenų konfidencialumas yra užtikrinamas. Dalyvių atranka vykdoma pagal tėvų / globėjų užpildyto Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit) rezultatus (atrenkami vaikai, susiduriantys su elgesio ir emociniais sunkumais) ir savanorišką tėvų / globėjų sutikimą jų vaikui dalyvauti tyrime. Tyrime dalyvaujate savanorišku sutikimu, turite teisę atsisakyti, pradėjus galite bet kada iš jo pasitraukti.

Atrinktų dalyvių tėvų prašoma papildomai užpildyti savireguliacijos įgūdžių klausimyną. Tyrimui pasibaigus, tėvų prašoma pakartotinai užpildyti Galių ir sunkumų klausimyną (SDQ-Lit) ir savireguliacijos įgūdžių klausimyną pokyčiui įvertinti. Tyrime dalyvaujančių vaikų mokytojos taip pat pildo joms skirtą Galių ir sunkumų klausimyno (SDQ-Lit) versiją bei savireguliacijos įgūdžių klausimyną prieš pirmąjį ir po visų dailės terapijos užsiėmimų.

Tyrimo trukmė - 12-a grupinės dailės terapijos užsiėmimų, vieną kartą savaitėje, 45-60min. trukmės, darbas vyksta nedidelėse grupelėse (iki 10 vaikų).

Iškilius klausimams galima kreiptis šiais kontaktais: Rūta Tutkutė Mikalauskienė, mob.: +370 611 111111, el. paštas: r.tutkute@mif.vu.lt.

Priedas Nr. 12

Tiriamajo asmens tėvų / globėjų sutikimo forma

TIRIAMOJO ASMENS TĖVŲ / GLOBĖJŲ SUTIKIMO FORMA

Aš, (tiriamajo asmens tėvo / motinos / globėjo (os) vardas ir pavardė), sutinku, kad mano sūnus / dukra / globotinis (ė) (tiriamajo vaiko vardas ir pavardė) dalyvautų Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dailės terapijos magistrantūros studijų studentės Rūtos Tutkutės Mikalauskienės vedamuose dailės terapijos užsiėmimuose, skirtuose įvertinti dailės terapijos poveikį priešmokyklinės klasės vaikams, susiduriantiems su emocijų ir elgesio sunkumais. Vedami užsiėmimai skirti atlikti magistrinio darbo tyrimą „Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocijų sunkumų“. Sutinku, kad mano sūnaus / dukros / globotinio (ės) darbai, atlikti dailės terapijos užsiėmimuose, būtų fotografuojami ir naudojami tik mokslo tikslams, konfidencialiai ir neplatinami.

Tiriamajo asmens tėvas / motina / globėjas (a)

.....

(vardas, pavardė, parašas)

Data

Priedas Nr. 13

Atrinkto tyrimui tiriamojo asmens tėvų / globėjų informavimo forma

TIRIAMOJO ASMENS TĖVŲ / GLOBĖJŲ INFORMAVIMO FORMA

Dėkoju, kad sutikote dalyvauti tyrime „Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų“.

Pranešu, kad Jūsų vaikas yra atrinktas dalyvauti tyrime. Mielai lauksiu Jūsų vaiko dailės terapijos užsiėmimuose, kurie vyks vieną kartą per savaitę, antradieniais 12.45h darželio patalpose.

Grupės dydis – 8-10 vaikų, užsiėmimo trukmė – 45-60min, pirmas užsiėmimas numatomas 2024.10.15. Viso turėsime 12 užsiėmimų pagal paruoštą dailės terapijos programą (pridėta). Šios grupinės dailės terapijos programos tikslas ir uždaviniai: gerinti savireguliacijos įgūdžius, skatinti emocijų pažinimą ir raišką, ugdyti kūrybiškumą ir lavinti vaizduotę, didinti savivertės jausmą.

Labai prašau užpildyti pridėtą papildomą klausimyną apie vaiko savireguliacijos įgūdžius. Tiek šį klausimyną, tiek jau Jūsų pildytą SDQ klausimyną prašysiu užpildyti pakartotinai po visų 12 užsiėmimų. Šias anketas apie Jūsų vaiką taip pat pildys ir klasės mokytojos.

Tyrimo duomenys bus panaudoti tik studijų tikslams. Dalyvių gautų duomenų konfidencialumas yra užtikrinamas. Tyrime dalyvaujate savanorišku sutikimu, turite teisę atsisakyti, pradėjus galite bet kada iš jo pasitraukti.

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dailės terapijos magistrantūros studijų studentė Rūta Tutkutė Mikalauskienė, mob.: [redacted], el. paštas: [redacted]

Priedas Nr. 14

Neatrinkto tyrimui tiriamojo asmens tėvų / globėjų informavimo forma

TIRIAMOJO ASMENS TĖVŲ / GLOBĖJŲ INFORMAVIMO FORMA

Dėkoju, kad sutikote dalyvauti tyrime „*Dailės terapijos taikymo galimybės savireguliacijos įgūdžių ugdymui priešmokyklinių klasių vaikams, turintiems elgesio ir emocinių sunkumų*“ ir užpildėte atrankos anketą – Galių ir sunkumų klausimyną (SDQ-Lit).

Pranešu, kad pagal jūsų užpildytą SQD klausimyną, į klausimą „Jūs manote, kad jūsų vaikas turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?“ pažymėjote atsakymą „Ne.“. Atliekant tikslinę atranką, remiantis Jūsų atsakymu, Jūsų vaikas nėra atrinktas dalyvauti tyrime (tyrime nedalyvaus ir dailės terapijos užsiėmimai jam nevyks), nes neatitinka tyrimo dalyvių (vaikai, susiduriantys su emocijų ir elgesio sunkumais) atrankos kriterijų.

Labai ačiū už Jūsų laiką ir linkiu sėkmės!

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dailės terapijos magistrantūros studijų studentė Rūta Tutkutė Mikalauskienė, mob.: +370 710 00000, el. paštas: ruta.tutkute@vilnius.lt

Priedas Nr. 15

TLK-10-AM elgesio ir emocijų sutrikimų skirstymas

Pagal tarptautinę ligų klasifikaciją (TLK-10-AM) elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje (F90-F98) yra skirstomi į sekančiais:

- **F90 Hiperkineziniai sutrikimai** (F90.0 Aktyvumo ir dėmesio sutrikimas, F90.1 Hiperkinezinis elgesio sutrikimas, F90.8 Kiti hiperkineziniai sutrikimai, F90.9 Nepatikslintas hiperkinezinis sutrikimas).
- **F91 Elgesio sutrikimai** (F91.0 Elgesio sutrikimas pasireiškiantis tik šeimoje, F91.1 Nesocializuoto elgesio sutrikimas, F91.2 Socializuoto elgesio sutrikimas, F91.3 Prieštaraujančio nepaklusnumo sutrikimas, F91.8 Kiti elgesio sutrikimai, F91.9 Nepatikslintas elgesio sutrikimas).
- **F92 Mišrūs elgesio ir emociniai sutrikimai** (F92.0 Depresinis elgesio sutrikimas, F92.8 Kiti mišrūs elgesio ir emocijų sutrikimai, F92.9 Nepatikslintas mišrus elgesio ir emocijų sutrikimas).
- **F93 Emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje** (F93.0 Atsiskyrimo nerimo sutrikimas vaikystėje, F93.1 Fobinio nerimo sutrikimas vaikystėje, F93.2 Socialinio nerimo sutrikimas vaikystėje, F93.3 Konkurencijos šeimoje tarp vaikų sutrikimas, F93.8 Kiti emocijų sutrikimai vaikystėje, F93.9 Nepatikslintas emocijų sutrikimas vaikystėje).
- **F94 Socialinio bendravimo sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje** (F94.0 Elektyvusis mutizmas, F94.1 Reaktyvusis prieraišumo sutrikimas vaikystėje, F94.2 Neslopinamas prieraišumo sutrikimas vaikystėje, F94.8 Kiti socialinio bendravimo sutrikimai, prasidedantys vaikystėje, F94.9 Nepatikslintas socialinio bendravimo sutrikimas, prasidedantis vaikystėje).
- Taip pat **F95 Tikai, F98 Kiti elgesio ir emocijų sutrikimai, dažniausiai prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje** (TLK-10-AM Valstybinė ligonių kasa, 2015).

Priedas Nr. 16

Psichikos sveikatą lemiančių rizikos ir apsauginių veiksnių pavyzdžiai

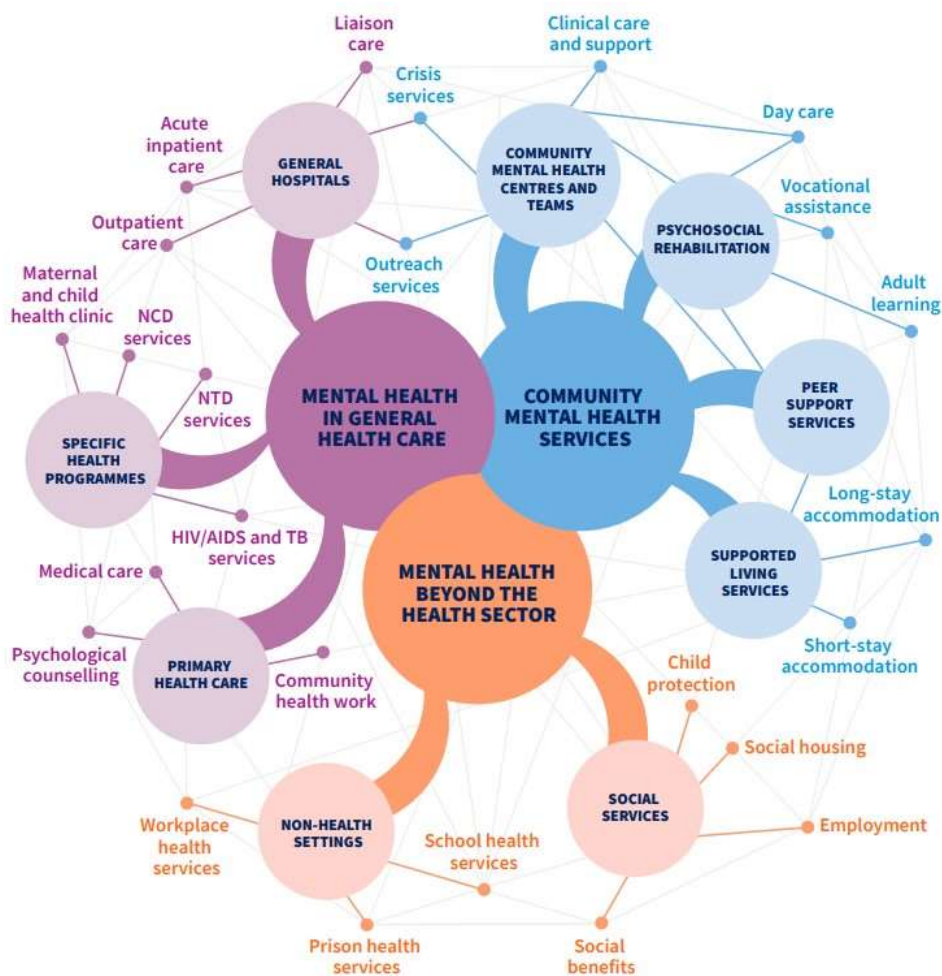
<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/356119/9789240049338-eng.pdf?sequence=1>

Priedas Nr. 17

Modelis, visapusiškai atliepiantis visuomenės psichinės sveikatos poreikius

<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/356119/9789240049338-eng.pdf?sequence=1>

Priedas Nr. 18

Pagrindiniai kintamieji (kiekybinio tyrimo)

Kintamasis	Kintamojo pobūdis	Šaltinis
Dalyvių charakteristikos		
Lytis	Kategorinis nominalus dvinaris	<i>Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)</i> - "Vaiko vardas (Bern./Merg.)" (Priedas Nr. 2)
Amžius	Skaitmeninis tolydus	<i>Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)</i> - "Gimimo data" (Priedas Nr. 2)
Elgesio ir emocinių sunkumų lygis pagal tėvų atsakymus	Kategorinis ordinalus	<i>Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)</i> - "Jūs manote, kad jūsų vaikas turi emocinių, dėmesio, elgesio ar bendravimo sunkumų?" (Priedas Nr.2).
Dalyvių elgesio ir emocinių sunkumų ir savireguliacijos įgūdžių kaita taikant dailės terapiją		
Elgesio ir emocinių sunkumų lygis	Kategorinis ordinalus (tampa <i>skaitmeniniais duomenimis</i> priskiriant įverčius pagal SDQ vertinimo metodiką)	<i>Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)</i> - 5 skalės: socialumo, hiperaktyvumo, emocinių simptomų, elgesio problemų ir santykių su bendraamžiais. Taip pat – bendra sunkumų skalė. (Priedas Nr. 2,3,4,5)
Savireguliacijos įgūdžių lygis	Kategorinis ordinalus (tampa <i>skaitmeniniais duomenimis</i> priskiriant įverčius pagal SDQ vertinimo metodiką ir Likert skalę balais nuo 0 iki 2 <i>Savireguliacijos įgūdžių klausimynui</i>).	<i>Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ-Lit)</i> – Savireguliacijos įgūdžių rodiklis iš 13 pasirinktų klausimų įverčių vidurkio – detaliau aprašyta toliau darbe. (Priedas Nr. 2,3,4,5) <i>Ir Savireguliacijos įgūdžių klausimynas</i> . (Priedas Nr. 7)